

Robert Paris

Fascismens uppkomst

Franska originalet från 1968, svenska upplagan 1973

Innehåll

Kronologi	1
Första delen – Händelseförloppet.....	5
1. Den italienska ekonomins speciella förutsättningar.....	5
2. Nationalism och expansionism: Det Italienska Nationalistförbundet	9
3. Den revolutionära syndikalismen.....	13
4. Den litterära bakgrunden och det Politiska Futuristpartiet.....	17
5. Krig och efterkrigstid	22
6. Bildandet av de fascistiska kampföreningarna.....	27
7. 1920 – ett vändpunktens år. Revolution eller reaktion.....	31
8. Nationalfascistiska Partiet och marschen mot Rom.....	36
Andra delen – Källor och frågeställningar	39
1. Dokument	39
2. Samtida omdömen.....	48
3. Problem och tolkningsfrågor	49
Bibliografi	60
Orienterande noter	65

Kronologi

Händelser i Italien	
20 sept. 1918	<i>Roma futurista</i> utkommer. Det politiska futuristpartiets manifest.
3 november	Segern vid Vittorio Veneto
4 november	Vapenstillestånd Österrike–Italien.
22 december	<i>Il Soviet</i> (Bordiga) utkommer.
5-6 jan. 1919	Italienska Arbetarförbundets första kongress.
18 januari	Italienska Folkpartiet bildas.
Januari	Den italienska landsorganisationen CGL:s kongress.
18 mars	Det Italienska Socialistpartiet ansluter sig till Tredje Internationalen.
23 mars	De Fascistiska Kampföreningarna grundas.
15 april	Eldsvådan på <i>L'Avantis</i> redaktion.
13-15 maj	Italienska Socialistförbundet bildas.
6 juni	Fascistföreningarnas manifest utkommer.
7 juni	<i>L'ordine Nuovo</i> (Tasca, Gramsci) utkommer.
14 juni	Det Italienska Folkpartiets kongress: 55 895 deltagare.
20-21 juli	Generalstrejk mot interventionen i Ryssland.
Juli–aug.	<i>La Stampas</i> polemik beträffande Caporetto.
12 september	Fiume intas.
5 oktober	Det Italienska Socialistpartiets sextonde kongress bekräftar anslutningen till Tredje Internationalen.
9-10 oktober	Fascistkongressen i Florens.
15 november	Valen.
17 november	Fascistbomb i Milano
20-23 december	Den italienska landsorganisationen USI:s tredje kongress i Parma.
21 december	Ministären Nitti.
7 mars 1920	Industrimännens riksmöte i Milano.
28 mars-24 april	”Nålstrejken”.
30 mars	Reformisten Claudio Treves’ botgörartal.
8-12 april	Folkpartiets kongress i Neapel.
9 juni	Nitti avgår. Efterträds av Giolitti den 11 juni.
26 juni	Resningen i Ancona.
3 augusti	Albanien utryms.
18 augusti	<i>Confagricoltura</i> bildas.
28 aug.-27 sept.	Fabrikerna ockuperas.
30 augusti	D’Annunzio publicerar Carnaro-statuterna.
21 september	<i>L’Avanti</i> publicerar de ”21 villkoren” för en anslutning till den Kommunistiska Internationalen.
12 november	Det italiensk-jugoslaviska fördraget i Rapallo
21 november	Palazzo Accursio i Bologna stormas.
20 december	Fascistexpeditionen till Ferrara.
24-26 december	”Fiume-julen”
15-21 jan. 1921	Det Italienska Socialistpartiets kongress i Livorno. Italienska Kommunistpartiet bildas.

Februari	CGL:s kongress i Livorno.
25 februari	Det första fascistsyndikatet bildas, San-Bartolomeo-in-Bosco.
23 mars	Anarkistattentatet på teatern Diana i Milano.
15 maj	Valen. Trettiofem fascistiska deputerade.
21 juni	Mussolinis första tal i deputeradekammaren.
23 juni	Giolitti avgår.
4 juli	Ministären Bonomi.
6 juli	<i>Arditi del popolos</i> första demonstration i Rom.
21 juli	Skottlossningen i Sarzana.
2 augusti	Socialister och fascister sluter ett fredsfördrag.
10-15 oktober	Fascistföreningarnas kongress i Rom. Nationalfascistiska Partiet bildas.
15 november	Fascisterna uppsäger ”fredsfördraget”.
29 december	Kontobanken inställer sina betalningar
17-22 jan. 1922	Socialistpartiets riksmöte.
24-25 januari	Fackföreningarnas Riksförbund bildas i Bologna och utger <i>Il lavoro d'Italia</i> .
25 januari	Tidskriften <i>Gerarchia</i> grundas.
2 februari	Konungen vägrar godta Bonomis avskedsansökan.
6 februari	Milano-kardinalen Achille Ratti väljs till påve med namnet Pius XI.
18 februari	Regeringen Bonomis fall. Facta efterträder Bonomi den 25 februari.
20 februari	Arbetaralliansen bildas.
20-24 mars	Italienska Kommunistpartiets kongress i Rom.
1 maj	Det finns officiellt 410 000 arbetslösa i Italien. Fascisterna bryter tågblockaden.
12 maj	Balbo ockuperar Ferrara.
23-24 maj	Jordarbetarnas kongress.
29-30 maj	Balbo ockuperar Rovigo, sedan Bologna.
2 juni	Mussolini uppmanar sina anhängare till lugn.
13 juli	Fascisterna intar och plundrar
26 juli	Cremona. Fascisterna ockuperar Rimini.
1 augusti	Den ”lagliga” strejken.
1-4 oktober	Socialistpartiets kongress i Rom.
8 oktober	Det Liberala Partiets konstituerande möte.
17 oktober	Confindustrias rikskongress.
24 oktober	Nationalfascistiska Partiets kongress i Neapel.
26 oktober	Mussolinis ultimatum.
27 oktober	Regeringen Factas fall.
28 oktober	Konungen vägrar underteckna beslutet om belägringstillstånd
29 oktober	”Marschen mot Rom” inleds.

Händelser utanför Italien	
11 nov. 1918	Fransk–tysk vapenvila.
14 december	”Kaki-valen” i Storbritannien
Januari 1919	”Blodiga veckan” i Buenos Aires.
15 januari	Mordet på Rosa Luxemburg och Karl Liebknecht.
19 februari	Attentatet mot Clemenceau.
2-7 mars	Den Kommunistiska Internationalens första kongress.
21 mars	Bela Kun till makten.
10 april	Mordet på Zapata.
11 april	Versailles-kongressen antar det Internationella Arbetsavtalet.
16 april	Franska sjömän gör myteri i Svarta havet.
20-22 april	Socialistkongressen i Paris.
4 maj	Kina: ”fjärde maj-rörelsen” börjar.
28 juni	Versailles-fördraget undertecknas.
Juli	Vissa medlemmar av den amerikanska organisationen AFL kräver inskränkningar i immigrationen.
19 juli	Mao Tse-Tung organiserar studentrörelser.
5 augusti	Kémal reser sig mot Sultanen.
19 september	Trianon-fördraget.
14 november	Horthys intåg i Budapest.
16 november	De franska valen: ”mörk-blå” kammare (= konservativ-nationalistisk – Ö.a.)
27 november	Fördraget i Neuilly.
17 jan. 1920	Sorels Matériaux pour une théorie du prolétariat utkommer.
20 januari	Deschanel blir Frankrikes president. Ministären Millerand.
25-29 februari	Socialistkongressen i Strasbourg.
12-25 mars	I Tyskland: Lüttwitz-Kapp-kuppen.
18-26 april	Konferensen i San Remo.
29 april	Kémal blir president i den Stora Turkiska Nationalförsamlingen.
4 juni	Fördraget i Trianon.
Juli	Franska armén i Damas.
21 juli-6 aug.	Kommunistiska Internationalens 2:a kongress.
7-8 augusti	I Tyskland: Nationalsocialistiska Tyska Arbetarpartiet bildas.
10 augusti	Fördraget i Sévres.
15 augusti	Röda armén utanför Warszawa.
1-5 september	Kongressen i Bakou.
24 september	Deschanel efterträds av Millerand.
12-17 oktober	I Tyskland: Kommunistkongressen i Halle.
November	Harding blir Förenta Staternas president.
5 december	I Grekland: en folkomröstning kräver Konstantins återkomst.
25-30 december	Kongressen i Tour: Franska Kommunistpartiets födelse. Keynes utger <i>Fredens ekonomiska följder</i> ; Lenin, <i>Radikalismen</i> ; Trotskij, <i>Terrorism och Kommunism</i> .
16 jan. 1921	Ministären Briand.
24-29 januari	Pariskonferensen.
27 febr.-3 mars	Londonkonferensen.

2-17 mars	Resningen i Kronstadt.
12 mars	Riga-fördraget.
16 mars	Engelskt-ryskt handelsavtal. Rysk-turkiskt fördrag.
18 mars	Fredsfördrag mellan Polen och Ryssland.
18-28 mars	I Tyskland: "Mars-aktionen".
April-juni	Engelsk gruvarbetarstrejk
16 maj	Frankrike och Vatikanen återupptar de diplomatiska förbindelserna.
22 juni-12 juli	Kommunistiska Internationals 3:e kongress
21 juli	Hitler väljs till ordförande i Nationalsocialistiska Tyska Arbetarpartiet.
25 augusti	Tyskland och Amerika sluter separatfred.
20 oktober	Freden i Angora.
29 oktober	Washington-konferensen.
10 november	Anatole France Nobelpristagare i litteratur.
26-31 december	Franska Kommunistpartiets kongress i Marseille (Franska Sektionen av den Kommunistiska Internationalen).
5-2 jan. 1922	Konferensen i Cannes.
14 januari	I Frankrike: den franska fackorganisationen CGT splittras.
15 januari	Ministären Poincaré.
6 februari	Sjöavtalet i Washington.
15 februari	Internationella Domstolen i Haag invigs.
2-5 april	De Tre Internationalernas konferens.
3 april	Stalin generalsekreterare i det Ryska Kommunistpartiet.
10 april-19 maj	Konferensen i Genua.
16 april	Rapallo.
16 juni-20 juli	Haag-konferensen.
24 juni	Mordet på Rathenau.
5 juli	I Brasilien: det första lantupproret.
Juli	Det Kinesiska Kommunistpartiets första kongress.
26 aug.- 8 sept.	Turkiska segrar över grekerna.
11 oktober	Vapenvila mellan Grekland och Turkiet. Ku Klux Klan nyorganiseras.
15 oktober	I England: de konservativa vinner valen.
19 oktober	Lloyd George avgår.
23 oktober	Ministären Bonar Law.
4 nov.-15 dec.	Kommunistiska Internationals 4:e kongress.
30 december	SSSR bildas.

Första delen – Händelseförloppet

1. Den italienska ekonomins speciella förutsättningar

Vi vet att den italienska kapitalackumulationen blev en utomordentligt svår process, oberoende av de föreställningar man kan ha om orsakerna därtill: frånvaro eller försening av den borgerliga revolutionen, utebliven jordbruksrevolution, utebliven reformation och med den frånvaro av den protestantiska etik som hyllade sparsamhetens princip.

I sin egenskap av ”sambhallsbevarande revolution” kunde Italiens enande genomföras främst tack vare stöd av både franskt och engelskt kapital. Det var till stor del som förmedlare av detta utländska kapital som det lilla Piemonte med en ekonomi som från och med 1847 ytterligare ansträngts på grund av förbundet med Sardinien begynte den ekonomiska erövringen av det övriga Italien. Norra Italien erövrade ekonomiskt södra Italien, städerna erövrade landsbygden.

Somliga politiker, till exempel Gramsci, har i detta sammanhang särskilt velat understryka att den uteblivna jordbruksrevolutionen bidragit till det italienska samhällets dualistiska karaktär: en fattig och agrar landsända utsugen av en nordlig industrialiserad landsända. Därav följde, enligt Gramsci, att en revolutionär lösning på de italienska problemen borde ligga i ett förbund mellan industriproletariatet i norr och den fattiga bondebefolkningen i söder. Denna ståndpunkt hade för övrigt redan utvecklats av en ”konsekvent reformist” som Salvemini.

Rosario Romeo (*Risorgimento e capitalismo*, Bari, 1959) har senare visat att ett dylikt resonemang bortsåg från det faktum att just den uteblivna jordbruksrevolutionen hade varit en av de viktigaste, ja kanske till och med den viktigaste förutsättningen för uppbyggandet av ett italienskt kapital. Enligt Rosa Luxemburg växer ett kapital fram på bekostnad av de gamla produktionssätten, i det här fallet på bekostnad av jordbruksekonomin.

De italienska småbruken var säkert ett allvarligt hinder i denna ackumulations- och omvandlingsprocess. Storgodsen däremot med sina ”halvfeodala” produktionsmetoder gynnade utan tvivel denna utveckling. Det avgörande steget i denna process var – så mycket är i alla fall klart – utauktioneringen av prästerskapets jordegendomar: 700 000 hektar i södra Italien efter 1866. Under det att storgodsen växte allt starkare köpte man jord för det kapital som skulle ha kunnat användas till investeringar i den framväxande neapolitanska industrin.

Det ”förbund” som Salvemini och efter honom Gramsci trodde sig ha funnit mellan industrimännen i norr och jordägarna i söder var i själva verket endast ett, delvis dunkelt, politiskt uttryck för ett mer djupt liggande samband, för en enhetlig struktur i vilken de stora syd-italienska jordegendomarna bara utgjorde en liten men dock oundgänglig del av kapitalutvecklingen. För förståelsen av dessa samband är uttrycket ”imperialism” mer adekvat än uttryck som ”erövring”, ”utsugning” eller till och med ”kolonisation”.

Vid tiden för första världskriget hade den italienska kapitalismen likväl inte lyckats förverkliga den förvandling av jordbrukssektorn som borde ägt rum parallellt med kapitalutvecklingen. Häri torde också en av de viktigaste orsakerna till efterkrigstidens kris ligga: konfiskeringen av jordegendomarna och – på det politiska planet – uppkomsten av ett bondeparti som i mycket påminde om de revolutionära socialisterna i Ryssland.

Frihandelsperioden

En förvandling av det italienska jordbruket hade i huvudsak skett under de tjugo första åren av den italienska historien. Det frihandelssystem som den ledande italienska klassen tillämpade (från och med Cavour) hade gynnat införseln av franskt och engelskt kapital i landet. Därigenom hade detta system bidragit till att utplåna

de efterblivna industrierna i södra Italien och till att fastställa gränserna för ”arbetsfördelningen” i landet. I själva verket gynnade detta frihandelssystem utvecklingen av det italienska jordbruket. Produktionsindex för jordbruket (1938 = 100) ökade under perioden 1851 – 1880 från 44,3 till 65,5 samtidigt som exporten av jordbruksprodukter fortsatte att växa. Också hypoteksräntan följde samma uppgående kurva. Emellertid rörde det sig i detta fall om en forcerad kapitalanhopning, ty jordbruksarbetarnas löner och köpkraft ökade inte under samma period.

Det italienska skattesystemet – enligt vissa bedömare det tyngsta i Europa – slukade en stor del av dessa jordbruksinkomster och investerade dem i allmännyttiga företag som järnvägar och vägar vilka var oundgängliga infrastrukturer i den italienska kapitalutvecklingen. Eftersom det allra största skattebidraget kom från jordbruksinkomsterna uppmuntrade denna skattepolitik folk till att investera dessa inkomster i den framväxande industrin, visserligen ännu bara i blygsam skala. Industriexpansionen gällde dock bara den textila sektorn – siden- och bomullsindustrin – ty det fanns ännu inga ansatser till en tung industri. Det enda undantaget härifrån var den mekaniska industri som började växa fram omkring Neapel och i Ligurien. I det senare området kommer vi framför allt att få anledning att återkomma till de i Genua 1847 grundade Ansaldoföretagen. Den väsentliga delen av det italienska kapitalet var dock knuten till handeln.

Protektionism och storindustri

Krisen 1874, vilken Italien fick känning av först på ett senare stadium, medförde jordbruksprisernas fall. Under det att jordbruksproduktionen sökte sig fram mot nya odlingsområden, i synnerhet mot vinodlingen som gynnades av den vinlusepidemi som rasade i Frankrike, började kapitalet söka sig till industrin. Väsentligt i detta sammanhang är att jordbruksarbetarna började ta anställning i fabriker. Dessutom gynnade avskaffandet av tvångskursen det utländska kapitalinflödet. Den nya skattereformen tog hänsyn till dessa nya ekonomiska förskjutningar och visade att det numera var handeln och industrin som utgjorde de viktigaste inkomstkällorna. Den ekonomiska balansen befann sig trots detta i ett prekärt läge varför man blev tvungen att tillgripa aktieemissioner och lån från utlandet för mer än 600 miljoner lire (enligt Morandi). Men bristen på kapital utgjorde alltså det svagaste inslaget i den italienska ekonomin. Vid denna tid inbringade ockerhandeln alltså, i synnerhet i södra Italien, mer än vad investeringarna gjorde.

1887 lyckades industriidkare och sädesproducenter framtvunga en tullreform som ökade de redan existerande svårigheterna och den bristande ekonomiska balansen. Reformen kom därför att gynna industrins expansion, i synnerhet metallindustrin, den mekaniska och den kemiska industrin. Skyddstillspolitiken däremot tillförsäkrade industriidkarna kontrollen av den inhemska marknaden och uppmuntrade kreditbolagen att investera. Redan 1874 hade Banca Nazionale investerat i Ansaldoföretagen. Genom skapandet av Franco Tosiföretagen (1882) – specialiserade på ångpannstillverkningen – och Breda-företagen (1886) – tillverkare av lokomotiv – lades grunden till den mekaniska industrin. Men den viktigaste tilldragelsen var grundandet av Terniverken 1884. De understöddes av Banca Generale och Credito Mobiliare samt erhöll i hemlighet stadssubventioner. På kort tid ökade Terniverken sitt kapital från 3 till 16 miljoner lire och lika mycket i obligationer. Italien kunde nu producera stål. Under perioden 1885-1886 ökade den italienska stålproduktionen från 4 000 till 23 000 ton. Tre år senare var den uppe i 158 000 ton.

Den italienska industrin dominerades dock ännu av textilindustrin, siden- och bomullsindustrin.

Som vi tidigare kunnat konstatera accentuerade skyddstillspolitiken vissa bristfälligheter i den italienska ekonomin. Genom att försöka begränsa spannmålsimporten favoriserade denna

politik spannmålsproducenterna i de norra och centrala landsändarna men hejdade samtidigt utvecklingen av det syditalienska jordbruket. Härigenom fråntogs södra Italien med sin ännu outvecklade spannmålsproduktion å ena sidan möjligheten att exportera sina övriga jordbruksprodukter till naturliga avsättningsområden som till exempel Frankrike; å andra sidan tvangs landsändan att köpa italienska industriprodukter vilka var oändligt mycket dyrare än dem som de mera utvecklade industriländerna kunde erbjuda. Här ligger den egentliga upprinnelsen till ”det syditalienska problemet”.

Den kris som redan 1887 börjat framträda slog under 1890-talet ut i full blom i samband med den ekonomiska världskrisen. Tillkomsten av socialistpartiet på kongressen i Genua 1892 och bildandet av den sicilianska fasciströrelsen 1893-1894 – båda konsekvenser av den forcerade industrialiseringsprocessen – införde nya element i samhällsutvecklingen. Fastän ännu i obetydlig skala skulle från och med nu industrikoncentrationen och den på vinst inriktade produktionen stöta på motstånd från fabriksproletariatets och de fattiga jordbrukarnas sida. I samband med Panamaskandalen bröt Banca Romana samman (1893) och drog i fallet med sig Giolittis första regering. Därmed var en epok till ända. Att det italienska kapitalet ännu var ytterligt svagt, fick man för övrigt ett nytt belägg för året därpå i och med Aduakrisen.

Den industriella revolutionen

Det koloniala nederlaget i Adua, efter de sicilianska fascisternas tillkomst, blev förspelet till den sociala och politiska kris som kännetecknade slutet av 1800-talet och också början på 1900-talet i Italiens historia. Enligt mångas uppfattning förebådade händelsen fascismen. Den kraftfulle generalen Pelloux skulle jämte Crispi komma att figurera bland Mussolinis föregångare.

Krisen 1898 innebar framför allt att man på nytt började ifrågasätta de traditionella, liberala institutionerna. Och om inte Pelloux hade stött på motstånd från demokraterna och socialisterna – vilka delvis måste göras ansvariga för Milanoupproret i maj 1898 – så skulle Italien haft en stark regering, en slags fascism långt innan man egentligen kan tala om en sådan. Men kapitalet var tydligen inte tillräckligt starkt ännu för att genomdriva sin egen lag och slå ned folkets initiativ. Arbetarrörelsen var fortfarande medveten om sin svaghet, och då den ställdes ansikte mot ansikte med faran nöjde den sig med att sluta upp på det demokratiska borgerskapets sida. Detta var också det råd Engels gav den i Turati.

Men från och med 1896 började de första tecknen på ett industriellt uppsving bli skönjbara. Som Luciano Cafarga påpekat började industrin vid denna tid att erhålla direkt stöd från storfinansen. Stödet tycks ha tillkommit i syfte att förstärka protektionismen. Expansionen inom industrin fortsatte oavbrutet – om man bortser från krisen 1907 – ända fram till tiden strax före första världskriget. (Denna utveckling påverkades inte menligt av kolonialkriget 1911.) Under perioden 1895-1913 ökade nationalinkomsten från 61 423 miljoner lire till 92 340 miljoner lire. Tillverkningen av produktionsverktyg, som 1895 utgjort 28 % av hela industriproduktionen, hade 1913 ökat till 47 %. Det stora italienska kapitalet hade nu sett dagens ljus. Den av en grupp tyska industrimän grundade Banca Commerciale satte från och med 1894 en dominerande prägel på den industriella utvecklingen under denna period. Sammanslagningen av bank- och industrikapitalet, det vill säga det plötsliga framträdandet av det kapital som Hilferding beskrivit var särskilt påtagligt inom järn- och stålindustrin. Den årliga produktionen av järn och stål ökade under tiden 1900-1913 från 300 000 till en miljon ton. Energin inom järn- och stålindustrin ökade under samma period från 35 000 hästkrafter (hk) till 180 000 hk. Och samtidigt ökade också arbetskraften från 15 000 arbetare till 35 000.

Jämsides med expansionen pågick en koncentrationsprocess. För att exploatera gruvorna på ön Elba bildade 1899 en grupp belgiska kapitalister Elbabolaget. 1902 övertogs bolaget av Savonas järn- och stålföretag. Härigenom kom Elbabolaget också att kontrolleras av Terni,

vilket ju hade grundats av Credito Mobiliare och Banca Generale. 1904 bildades slutligen Savona–Elbakoncernen. Året därpå sammanslogs Savona–Elbakoncernen med Alti Forni-företaget i Piombino (grundat 1897, ett italienskt stålbolag – Ö. a.) och vi fick Ilvakoncernen. Denna kom nu alltså att kontrollera industriområdena i Piombino och Bagnoli. Vid Credito Mobiliare och Banca Generale fall övergick Terniaktierna till Banca Commerciale som genom Savona-Elbaföretaget redan ägde en stor del av Ilvaaktierna. Sedan järn- och stålindustrins ekonomiska situation till följd av finanskrisen 1907 försvårats sökte de ledande företagen i branschen – Elba, Piombino, Savona, Ferriere Italiane och Ligure Metallurgica – gå samman med Ilva i ett aktiebolag. Under tiden 1900 till strax före första världskriget ökade järn- och stålföretagens kapital från 71,7 miljoner lire till 312 miljoner.

Dessa betydande truster inom järn- och stålindustrin tycks å andra sidan ha bidragit till att hejda framstegen inom den mekaniska industrin. Denna var ända till strax före krigsutbrottet ur stånd att tillgodose efterfrågan inom landet. Men också inom denna sektor fick man uppleva ett samgående mellan bank- och industrikapitalet. Det år 1886 i Milano grundade Bredaföretaget förvandlades år 1900 till aktiebolag. Sex år senare uppgick bolagets kapital till 14 miljoner. Terni, som ju var nära knutet till järn- och stålindustrin, bildade i La Spezia ett företag med specialisering på artilleripjäser. Ansaldo som kontrollerades av Perronegruppen blev år 1903 också aktiebolag. Den mekaniska industrin ökade sålunda under perioden 1900-1909 sitt kapital från 62 miljoner till 415 miljoner lire. Denna ökning berodde emellertid mer på att den ekonomiska strukturen moderniserats än på verkliga framsteg. Bilindustrins tillkomst däremot ledde till en verklig explosion. Inom denna bransch existerade inte heller någon konkurrens. Från 1904 till 1907 ökade den italienska bilindustrin sitt kapital från 8 till 90 miljoner lire. För denna produktion svarade sjuttio bilindustrier med sammanlagt 12 000 anställda. Nära hälften av kapitalet var dock koncentrerat till Turin med sina tjugo bilindustrier. Bland dessa dök snart Fiat upp som det ledande företaget. Under tiden 1906-1912 ökade Fiat sitt kapital från 9 till 17 miljoner lire för att vid tiden för Italiens inträde i första världskriget ytterligare öka sitt kapital till 25 miljoner lire. 1912 sysselsatte företaget fyra till femtusen arbetare varav majoriteten kom från landsbygden och från utdöende hantverksföretag. Vid samma tid sysselsatte bomullsindustrin i Turin och dess omgivning nästan i 10 000 arbetare, metallindustrin och den kemiska industrin endast 21 000.

Även om situationen var speciell i Turin fick sammansättningen av detta nya industriproletariat en avgörande betydelse för efterkrigstidens kris. Detta proletariat var ungt och oerfaret inom de avancerade industrisektorerna men talrikt och mer erfaret inom de redan efterblivna sektorerna. På grund av den snabba industrikoncentrationen kom fascismen att möta större motstånd från merparten av arbetarna inom de sistnämnda sektorerna.

På tröskeln till imperialism

Den mycket tidiga sammanslagningen av industri- och bankkapitalet, den ofta förekommande inblandningen från statens sida till förmån för storkapitalet, dessa och liknande faktorer pekade på att den italienska industrin redan hade passerat det liberalkapitalistiska stadiet. Erövringen av Libyen tjänade sålunda mindre koloniala syften – detta skulle ha kunnat vara fallet om Italien hade slagit sig ned i Tunisien omkring 1880 – än ett nödvändigt behov att finna ett avsättningsområde för det italienska kapitalet. Men naturligtvis tjänade erövringen också politiska och sociala syften. Den skulle kröna, menade man, femtioårsjubileet av Italiens enande. Men erövringen svarade också mot behovet av nya emigrationsmål, ty samma år hade också Argentina stängt sina gränser för italiensk immigration på grund av de italiensk-argentinska konflikterna. På det politiska planet fick erövringen också till följd att Giolitti, som var slug nog att inrätta allmänna val, kunde förvissa sig om en del socialisters och de revolutionära syndikalisternas stöd. Men också nationalisterna var nöjda med erövringen. När England av fruktan för ett franskt herravälde i Tunisien år 1878 hade

uppmuntrat Italien att slå sig ner i landet hade Cairoli klokt nog vägrat. Det italienska kapitalet var inte tillräckligt starkt för att man skulle våga engagera sig i ett dylikt företag. Inte heller hade man behov av det. Några år senare satte nederlagen i Dogali (1887) och Adua (1896) stopp för drömmarna om en fortsatt italiensk expansion i Etiopien.

I själva verket deltog Italien bara i de stora imperialistländernas uppdelning av världen. År 1900 deltog nämligen Italien i en stormaktsexpedition till Kina och fick i belöning det lilla området Tsien-Tsin. På den afrikanska kusten vid Röda Havet hade Italien köpt landområden av vilka man 1908 bildade Italienska Somaliland.

Erövringen av Tripolis genomfördes 1911 på inrådan av Banco di Roma som enligt Santarelli härigenom kom att inta den ledande platsen i det italienska kapitalets nya expansionistiska strävanden. Banco di Roma hade grundats 1880 av finanskretsar som stod Vatikanen nära och hade i början stött på stora svårigheter. 1894 hade banken tvingats reducera sitt kapital från 6 till 2,5 miljoner lire, 1898 till 1 miljon. Det inflytande som Credito Mobiliare, Banca Commerciale och Banca Generale utövade i norra Italien och med hjälp av protektionismen t.o.m. i jordbruksområdena i södra Italien tvingade Banco di Roma under Ernesto Pacellis ledning att avsätta sitt kapital i Främre Orienten. Endast under åren 1905-1907 inrättade Banco di Roma filialer och handelskompanier i Egypten, Eritrea, Etiopien, Marocko och Tripolis. Och 1907 bildade Banco di Roma, som dessutom ägde fartygslinjer på Främre Orienten, ett orientaliskt handelskompani. Ett ”litet modernt indiskt handelskompani” som enligt Santarelli ville stärka det italienska inflytandet i det utdöende ottomanska riket. Den ungturkiska revolutionen 1908 reste vissa hinder för införseln av italienskt kapital i landet. Detta började nu oro de ledande inom Banco di Roma. De internationella förvecklingar som skulle resultera i inrättandet av ett franskt protektorat i Marocko fick dem till sist att bestämma sig. Genom att hota den italienska regeringen att vid behov överföra övervakningen av bankens intressen till Österrike och Tyskland lyckades Pacelli förmå Giolitti till att om ock en smula motvilligt engagera sig i erövringen av Tripolis. Italien fick sålunda återigen kännning av de övriga imperialiststaternas bekymmer. Erövringen av Libyen och därefter Balkankriget (1912) förebådade den upplösning av det turkiska kejsardömet som skulle följa på första världskriget. Till skillnad från de föregående afrikanska expeditionerna väckte Tripolisexpeditionen en folklig entusiasm i Italien som endast kan jämföras med den entusiasm som kriget i Abessinien framkallade 1935.

2. Nationalism och expansionism: Det Italienska Nationalistförbundet

Salvemini hade inte fel när han skrev i sina Harvardlektioner: ”Att fascismen kan uppvisa en enhetlig lära har den nationalistiska doktrinen att tacka för vars lärosatser den helt och hållet anammats.” Nationalisternas inträde i Nationalfascistiska Partiet den 26 februari 1923 och sammanslagningen av ”svartskjortor” och ”blåskjortor” (de senare dömda att försvinna) bekräftade i själva verket endast formellt en faktisk identitet, nämligen den ”nationalfascism” som historikern L. Salvatorelli känner i en pamflett från denna tid. Nationalisterna tillförde fascismen ett läroinnehåll utan vilket rörelsen enligt Mussolini skulle ”dött ut eller vad värre vore ha tvingats begå självmord”.

Fascismen, nationalismen och futurismen var alla tidsprodukter och produkter av industrisamhället. Eller rättare sagt av storkapitalet (med undantag möjligen av futurismen) .

Den italienska nationalismen föddes i början av seklet. Den hade inga djupare rötter i den nationalism som skildrats av Petrarca och Dante, i Macchiavellis Fursten (kap. 26) eller i Leopardis Canti. Den utgick i stället ifrån ett redan förverkligat nationellt faktum. I motsats till vad man skulle kunna tro var däremot irredentismen inte utmärkande för nationalismen.

För nationalismen kom i stället snart andra drömmar att hägra. Redan från sin födelse var den imperialistisk. ”Inom tjugo år kommer hela Italien att vara imperialistiskt”, skrev Corradini i slutet av en av sina första böcker. Det blev fascismen som skulle komma att förverkliga dessa drömmar.

Corradini och ”Il Regno” (Kungadömet)

Det var för övrigt den första italienska imperialismens misslyckande – de italienska truppernas grymma nederlag i Adua den 1 mars 1896 – som låg till grund för bildandet av det Italienska Nationalistförbundet (1910). En ung intellektuell, före detta revolutionär syndikalist vid namn Enrico Corradini hade tagit starka intryck av katastroferna: massakern på mellan sex och tiotusen italienska soldater, regeringens oundvikliga avgång och reträttpolitiken inom synhåll. Han började då genom sin agitation väcka drömmar om revansch. ”Denne lysande författare och journalist” – enligt en uppslagsbok från fascisttiden – kom vid denna tidpunkt under inflytande av den franska nationalismen som i sin tur vuxit fram ur nederlaget 1870. Denna nationalism var hos Corradini uppblandad med inflytanden från Sorel, hos Francesco Coppola från Gobineau och Maurras. Den skulle – för att använda Gentiles ord – bidra till att ”i grunden förändra den politiska attityden” hos ”de intellektuella grupperna” i Italien. Corradinis pjäser och romaner bidrog till spridningen av dessa idéer. Under det att *Giulio Cesare* (drama i fem akter från 1902) förhärligade kejsaren och legenden om det romerska imperiet, så skildrade *La Patria lontana* från 1910 (Det avlägsna fosterlandet) en nationalist och en anarkistisk syndikalist som båda emigrerat till Sydamerika. *La Guerra lontana* (Det avlägsna kriget) pekade ännu tydligare på det vitala behovet av en kolonialpolitik. Som författare var Corradini för övrigt pratsjuk, långrandig och mycket fallen för retorik. Han hade egentligen bara en enda idé: att ”lära Italien inse värdet av den internationella kampen”, precis på samma sätt som socialismen hade lärt proletariatet klasskampens betydelse.

Syftet med grundandet av tidskriften *Il Regno* (Kungadömet), den 7 november 1903, var att framkalla en reaktion emot det depressionstillstånd som nationen befann sig i och mot den ”positivistiska demokratin”, eller som man ännu kallade företeelsen, den ”socialistiska monarkin”. Gentemot Giolittis system, av Prezzolini definierat som ”den italienska prosans lysande debut i det politiska livet i Italien” satte nationalisterna kring *Il Regno* myten om det antika Rom, kondottiärernas, sjöfararnas, skaldernas och målarnas italienska medeltid och renässans. Detta var en bild av Italien med vilken först D’Annunzio, sedan Mussolini skulle komma att känna sig förtrogna.

La Voce (Rösten)

Tidskriften *Il Regno* upphörde att utkomma i början av år 1905 och avlöstes i viss mån av *La Voce*. Avlösningen låg för övrigt helt och hållet på det teoretiska planet. Under ledning av två före detta medarbetare i *Il Regno* uppvisade *La Voce* för övrigt på en och samma gång liberaler som Amendola, före detta socialister som Salvemini, oklassificerbara personligheter som Oriani och nationalister som Federzoni, Forges Davanzati och Papini. Dessutom – ej att förglömma – Gentile och Croce. Närvaron av dessa den ”antipositivistiska reaktionens” nyhegelianska mästare symboliserade kanske de gemensamma dragen hos dessa så olikartade italienska riktningar.

Även om *La Voce* i vissa avseenden var arvtagare till *Il Regnos* program så hade tidskriften tillägnat sig det väsentligaste (eller det ytligaste) i den antipositivistiska reaktionen som alltsedan 1903 utvecklades i Croces tidskrift *La Critica*. Denna avoghet mot positivismen – ordet kan självfallet avse praktiskt taget vad som helst – uppblandades med vissa ”osunda ångestdrömmar” (Gobetti). *La Voce* föresatte sig framför allt att skapa ”ett från partierna fristående organ ... som kan hävda principer som står över de politiska tvistefrågorna ...”. Här

har vi ett av de första uttrycken för den helhet som nationalisterna ansåg borde förverkligas i nationen, ovanför klass- och partibildningar.

Det Italienska Nationalistförbundet

Den 3 december 1910 samlades efter mycken tvekan i Florens en konstituerande församling för att bilda det Italienska Nationalistförbundet. Tveksamheten hade gällt frågan: ”Om nationen var en helhet, kunde man då grunda ett parti utan att hamna i motsatsställning till denna helhet?”

Vilken målsättning hade då det Italienska Nationalistförbundet?

På samma sätt som socialismen hade väckt proletariatet ur dess dvala och lärt det att ”diktera sin klass’ lagar för andra klasser” borde nationalismen enligt Corradini i Italien kunna väcka ”önskan om ett segerrikt krig” till liv genom att klasskampen utbyttes mot nationernas kamp. Det gällde i själva verket att ersätta ett europeiskt status quo med ett italienskt status quo, ”ett status quo för våra intressen, från Sicilien till Genua”. Att detta status quo inte var orubbligt hade man nyss fått bevis på från annat håll.

Om man bortser från Italiens deltagande i stormakternas expedition till Kina så hade Italien deltagit i de senaste internationella förändringarna endast i egenskap av åskådare. Särskilt Japans föredöme påverkade mycket de italienska nationalisterna. Det plötsliga ekonomiska uppsvinget, industrialiseringens snabba genombrott, segern över Ryssland 1905, alla dessa ting tycktes vittna om vad ett land som liksom Italien var omgivet av imperialistiska makter förmådde. Italien borde liksom Japan kunna lösa problemen med befolkningstillväxten.

Den österrikiska annekteringen av Bosnien och Hercegovina år 1908 väckte å andra sidan gamla drömmar till liv igen. Vad väntade man då på för att reagera mot vad Federzoni kallade ”en nationell kyskhetspolitik”?

Kapital, emigration och expansion

Detta var emellertid inte huvudsaken. För Corradini och nationalisterna gällde det inte endast att med hjälp av expansionen lösa de yttre problemen, ty detta skulle kunna se ut som en avledande manöver, utan också först och främst att samtidigt genomföra en grundlig ”inre förvandling”. Utrikespolitiken utgör för nationalismen ”ett medel för en inre revolutionär förvandling”, förklarade Corradini på en konferens i maj 1911. ”Den är ett medel att förnya regeringspersonalen.”

Nationalisterna ville faktiskt i första hand vara en ”reaktion mot socialismen”, erkände Corradini senare på en konferens i december 1913. Det låg alltså ingenting motsägelsefullt i att samme Corradini på kongressen i Florens hade myntat uttrycket ”nationalsocialism”. Man har sagt att hans enda men samtidigt stora upptäckt var att han ville väcka till liv en viss reaktion mot borgerligheten och sedan omvandla den till nationalism. Ett enda begrepp – ”proletärnationen” – skulle möjliggöra denna förvandling. ”På samma sätt som det inom varje samhälle bildas klasser av förtryckare och förtryckta, existerar det i internationella sammanhang starkare stater och svagare stater, det vill säga borgerliga stater och proletärstater.” En abstrakt helhet kunde därför upplösas, ena och förena de stridande klasserna. Detta var en ”dialektisk helomvändning” som Hegel själv aldrig skulle ha vågat drömma om. Den fick sitt teoretiska uttryck i Gentiles filosofi.

Några månader efter kongressen i Florens började Corradini, Federzoni, Coppola, Maraviglia och Forges Davanzati (mars 1911) att ge ut en liten veckotidskrift på fyra sidor med titeln *L’Idea Nazionale*. Tidskriften ville representera och tillvarata intressena hos den grupp av personer som i tidskriften med avsiktlig tvetydighet benämndes ”rikedomens producenter”. Kan man i detta se ett inflytande från Sorel via Corradini, den omvända revolutionäre

syndikalisten? Utan tvivel. Tidskriften försvarade utan åtskillnad en stark stat, förhålligade armén, hyllade den ekonomiska nationalismen och den koloniala expansionen, praktiserade en dyrkan av traditionen och det antika Rom samt efterlyste en prestigepolitik. Trots den brokiga mångfalden av formler skulle likväl tidskriften komma att lägga första grunden till vad som senare skulle bli korporativismen. Det var för övrigt en före detta nationalist, Alfredo Rocco, som utarbetade lagen av den 3 april 1926 om den ”juridiska läran” om arbetsförhållandena, en lag som innebar det kårfascistiska systemets födelse.

Dessa planer på en integrering av proletariatet tycktes åtminstone formellt motarbetas av planerna på att lösa emigrationsproblemet genom kolonial expansion. Som alla i sin generation var Corradini speciellt känslig för problem som hängde samman med de italienska arbetarnas emigration. Han hade ju dessutom själv företagit resor i Latinamerika och i medelhavsområdet. Strax före det libyska krigets utbrott förklarade han: ”Emigration betyder den italienska arbetskraftens utelämnande åt sig själv i världen. Erövring av kolonierna däremot betyder att den italienska arbetskraften i världen åtföljs av den inneboende styrkan i den italienska nationen och av den italienska nationen själv.” Han hade ju också inför kongressen i Florens sökt stödja sin tes genom att påvisa att det räckte med att de italienska arbetarna i Argentina strejkade för att landet skulle lamsläs.

Det gällde alltså att förse det italienska kapitalet med sådana möjligheter att det kunde tillägna sig detta utanför Italien producerade överskott. På samma sätt som korporativismen försökte inlemma arbetarrörelsen i utvecklingen av det italienska kapitalet visade sig den koloniala expansionen vara oskiljbar från denna utveckling. Den var ju också en form av emigration, hela nationens emigration. Nederlaget i Adua, som hade skapat en förevändning att investera det italienska kapitalet i de framväxande industrierna, hade i själva verket sammanfallit med slutet på en depression som varat sedan 1874.

Det kommande uppsvinget, som endast avbröts av krisen 1907 och som sedan fortsatte till strax före första världskrigets utbrott, hade ju i första hand kännetecknats av de nya relationerna mellan bankerna och den tunga industrin. Det var på grund av dessa nya relationer som en grupp tyska industrimän år 1899 hade kunnat grunda Banca Commerciale Italiana, den bank som i fortsättningen skulle komma att stödja det Italienska Nationalistförbundet.

Det Italienska Nationalistförbundets utveckling

Giolittis politiska strävan att bevara samhällsfreden var mer eller mindre ett uttryck för den lätta industrins intressen. Denna typ av industri dominerade alltjämt den italienska ekonomin. Den framväxande, tunga industrin däremot närmade sig nationalismen med dess korporativistiska och imperialistiska ideologi.

Nationaliströrelsens egen utveckling medförde att den småningom kom att representera endast storkapitalets intressen. Kongressen i Florens hade utgjorts av tämligen heterogena deltagare – liberaler, republikaner och Mazzinianhängare – och därigenom kom den också att förebåda den fascistiska rörelsen. Nationaliströrelsens andra kongress i Rom den 20-22 december 1912 markerade en brytning med demokraterna. Man fastslog här bland annat oförsonligheten mellan nationalismen och frimureriet, man till och med beslöt att starta en kampanj mot frimureriet.

Kongressen i Milano den 16-18 maj 1914 utmynnade till sist i en brytning med liberalerna som representerade den lätta industrin. Nu var nationalisterna – som L. Salvatorelli uttryckte det – de enda kvarvarande representanterna för den tunga industrin.

Nationalisterna hade blott fem representanter i parlamentet, bland dem Federzoni, invald 1913. Nu verkade det emellertid som om det libyska kriget i vilket Giolitti motvilligt låtit sig engageras hade gett nationalisterna rätt. ”Det här är vårt krig” förklarade *L'Idée Nazionale*.

Men kriget kom också att utvidga nationaliströrelsen vilken trots allt varit en minoritetsrörelse av lokal natur. (Två av de fem deputerade som valdes påföljande år valdes i Rom.) Strax före första världskrigets utbrott började rörelsen erhålla bidrag från storkapitalet, bland annat från ”Det italienska bolaget för fabrikation av projektiler”. Den 3 oktober 1914 kunde så den lilla veckotidningen *L’Idea Nazionale* ersättas av en dagstidning med samma namn.

Ansikte mot ansikte med kriget

Krigsutbrottet 1914 försatte nationalisterna i en svår belägenhet. På grund av det tyska kapitalinflödet i Italien sympatiserade de med Tyskland, dock inte utan en viss tveksamhet. Men nationalisternas sympatier låg också på Japans sida. *L’Idea Nazionale* var å ena sidan indirekt understödd av tyskt kapital men å andra sidan också av Agnelli, Terni och projektilfabrikanterna. Dessutom fick tidningen besök av den tyske socialdemokraten Südekum, som kom för att uppmana nationalistorganet att propagera för att Italien skulle uppfylla sina förpliktelser gentemot Trippelalliansen. Nationalisternas huvudintresse var i alla fall att Italien överhuvud taget gick med i kriget vare sig det skedde på Trippelalliansens eller Ententens sida. Det så ivrigt önskade blodbadet blev nu en realitet.

Interventionismen var huvudsakligen för ett inträde i kriget på Ententens sida och det blev svårt för nationalisterna att i detta avseende gå emot strömmen. För övrigt var – som *L’Idea Nazionale* påpekade – Österrike inte på allvar Italiens bundsförvant annat än indirekt genom alliansen med Tyskland. ”Endast Tyskland var en outhärlig bundsförvant.” Dessutom kunde man också konstatera att Italiens och Österrikes intressen ingalunda sammanföll, särskilt inte beträffande området kring Adriatiska havet. Redan i slutet av sommaren 1914 började nationalisterna därför att luta åt Ententens håll. Londonavtalet av den 26 april 1915 avgjorde Italiens inträde i kriget på Ententens sida. Italien utlovades ”rättvisa kompensationer”. Därmed bortföll de flesta av nationalisternas territoriella krav. Kände nationalisterna verkligen till innehållet i avtalet? I alla fall ägnade de sig i fortsättningen åt att kritisera den tyska expansionismen och framhålla pan-germanismens faror.

De övriga interventionistiska grupperna återopade framför allt sin kärlek till demokratin och förhoppningen om att detta skulle bli ”det sista av krig”. Eller också återopade de helt enkelt sin kärlek till Frankrike. Nationalisterna däremot ansträngde sig att ge kriget – ”deras krig” – en uteslutande italiensk prägel. Härigenom kom det enligt P. Alatri att röra sig om ”två krig” dels vänsterinterventionisternas, dels nationalisternas krig. För de sistnämnda var kriget inget annat än en bekräftelse av deras teser. Nationalistförbundets dagordning av den 15 december 1918, vilken för övrigt överbjöd Londonavtalets löften, hävdade bestämt att kriget hade förverkligat en ”äkta världsrevolution”. Sammalunda gjorde också något senare tidskriften *Politica* som grundades just i december 1918 av F. Coppola. Man var också överens om att kriget bekräftat den nationalistiska lärans huvudprinciper.

Rocco tog ännu en gång upp ämnet på den fjärde och sista kongress som det Italienska Nationalistförbundet höll i Rom den 16-18 april 1919, bara några dagar efter det att Mussolini grundat de fascistiska kamporganisationerna.

3. Den revolutionära syndikalismen

”I den stora fascistfloden”, skrev Mussolini 1932, ”finner man strömningar från Sorel, Peguy, Lagardelle – den senare från socialiströrelsen – och från skaran av de italienska syndikalisterna”. Tio år efter ”marschen mot Rom”, vid en tidpunkt då antidemokraterna med anfallet på Etiopien i hast sökte förverkliga det romerska kejsardömet, kunde en dylik formulering tyckas missvisande. Här har vi emellertid ett av de kort Mussolini njöt av att hålla i reserv och kunna satsa till och med i nederlagets stund, vid tiden för Salò-republiken, nämligen att

nationalsocialismen i socialrepubliken av åren 1943-45 i viss mån var arvtagare till den syndikalism som Mussolini återopade 1932.

Den revolutionära syndikalismen nådde sin höjdpunkt ungefär vid samma tid som den italienska nationalismen var på uppgående och Mussolini ställde sig i täten för ”revolutionärerna” i det Italienska Socialistpartiet. Den var också samtida med den italienska kapitalkris som provisoriskt skulle komma att lösas genom erövringen av Tripolis.

I sin egenskap av rådsresident nästan utan avbrott under åren 1902-1914 hade Giolitti byggt upp ett regeringssystem som i detta tidssammanhang skulle ha kunnat beskrivas som en socialistisk monarki. Det gällde i själva verket att kunna erbjuda den tunga industrin och det första italienska kapitalet en socialt stabil personal, en personal som huvudsakligen skapats av ett tyst samförstånd mellan ett av reformister omgivet industriproletariat och den framväxande kapitalismen. Bönderna fann sig på detta vis i kapitalanhopningen, eller rättare sagt de fattiga bönderna i södern, de som dukat under för storgodsägarna.

På det Italienska Socialistpartiets åttonde kongress i april 1904 tvangs man erkänna att reformismen på det rikspolitiska planet hade varit ett misslyckande. Kort därefter konstaterade reformisten Turati: ”Under tre eller fyra år” hade ”socialisterna utan ersättning fungerat som polis åt Giolitti”. Till en början hade de säkert haft en viss nytta av detta, till exempel av regeringens neutrala hållning i de ”ekonomiska konflikterna”. Men det rådde inget tvivel om att för hela Syditalien och för stora delar av jordbruksbefolkningen hade Giolittis socialism inneburit ett odiskutabelt misslyckande. Det var säkert ingen tillfällighet att den första socialistiska kritiken av denna politik kom från syditalienare, från den ”konsekvente reformisten” Salvemini och från representanter för den revolutionära syndikalism som börjat blomstra i Neapel.

De italienska Sorelanhängarna

Den ansvarige för denna anarkistiska väckelse var uppenbarligen Georges Sorel. Benedetto Croce och Arturo Labriola – den senare mer eller mindre motvilligt – hade bidragit till att göra Sorels arbeten kända i Italien. Den unge neapolitanske anarkisten Arturo Labriola hade under sin resa till Paris 1898 träffat Sorel hos anarkisten A. Hamon. Men som E. Santarelli riktigt påpekar rörde det sig inte enbart om ett intellektuellt möte.

Vid den här tiden började nya, ytterligt stridbara arbetargrupper utan varje form av syndikalistisk eller annan politisk erfarenhet att göra sig gällande, mindre i södra Italien än i industristäder som Milano och Turin och i områden som Emilia med stark jordbrukskoncentration. På det Italienska Syndikalistförbundets kongress 1913 kom huvuddelen av deltagarna från Parma, Milano, Bologna, Modena och Carrara. I Neapel – den italienska ”sorelianismens” vagga – förde en del socialister som Enrico Leone och Ernesto Cesare Longobardi sedan flera år en envis kamp mot reformisterna och propagerade för en ”återgång till Marx”. Sorels revisionism bidrog alltså i början till att återupprätta marxismen. För italienarna framstod Sorel visserligen mer som en outtröttlig kritiker av den reformistiska demokratin och som författaren till *L’Avenir socialiste des syndicats* än som en europeisk förespråkare för vänsterrevisionism.

De två viktigaste italienska representanterna för denna strömning – *Riforme e rivoluzione sociale* av Arturo Labriola (1904) och *Il sindacalismo* av Enrico Leone – tog liksom tidningar som *La Propaganda* i Neapel och *L’Avanguardia socialista* i Milano upp ett antal av Sorels teser för att definiera marxismen som ”de sociala revolutionernas teori” och som en ”aktionsteori”. Huvudsyftet var dock liksom hos Sorel och senare hos Croce – han hade just grundat *La Critica* i Neapel år 1903 – att reagera mot positivismen vilken man identifierade med reformismen. Syndikatet framstod mindre som ett redskap för proletariatets frigörelse än

som ett medel att förverkliga den sociala revolutionen. Och indirekt gav det en möjlighet att i marxismens kärna finna en teori om det revolutionära våldet. I denna uppfattning låg den stora skillnaden mellan de italienska syndikalisterna och Sorel eller Pelloutier. Den stora likheten mellan dem låg uppenbarligen i det nyväckta intresset för våldet och i synnerhet för generalstrejken som den ryska revolutionen 1905 för övrigt åter skulle sätta i centrum för revolutionsanhängarnas intressen. Så var fallet med till exempel Rosa Luxemburg. Efter upproren i Cerignola, Buggerù och Castelluzzo tycktes den stora generalstrejken sommaren 1904 till och med ge de italienska syndikalisterna rätt. Under fyra dagar, från den 16 till den 20 september, ockuperade proletariatet fabrikerna för att protestera mot förtrycket i Castelluzzo och organiserade arbetarråd i de flesta stora italienska städerna. ”Fem minuters direkt aktion är mer värda än flera års parlamentariskt pladder”, konstaterade Labriola. Det mest anmärkningsvärda var emellertid att denna protest mot förtrycket i Syditalien hade utgått från Milano, från *Arbetskammaren* och från Labriolas *L'Avanguardia socialista*.

Den misslyckade strejken i Parma 1908 hade i intet avseende erhållit stöd av den italienska landsorganisationen CGL (Confederazione Generale del Lavoro). Strejken försatte nu rörelsen i en begynnande kris. Krisen påskyndades och löstes på sätt och vis också av det libyska kriget. Den florentinska tidskriften *La Lupa* under Paolo Oranos ledning hade redan under ett års tid börjat föra syndikalisterna Labriola och nationalisten Corradini samman. Den koloniala erövringen berövade slutligen revolutionen på ett stort antal revolutionära syndikalister. Havet hade besekrat socialismen, utropade Orano en smula överdrivet. De flesta Sorelanhängarna, Labriola, Orano, A. O. Olivetti, slog sig samman med Corradini, D'Annunzio och Pascoli för att hylla ”den store proletären”. Alceste De Ambris vägrade dock att gå med på ”detta rövarföretag” och Enrico Leone tog också avstånd från det i *Espansionismo e colonie* (1911). Men i sin sorelianska form blev den revolutionära syndikalismen framledes knappast mer än en vänsterinriktad nationalism. Just i detta avseende förebådar den vänsterinterventionismen av år 1914.

Det Italienska Syndikalistförbundet

Det Italienska Syndikalistförbundet var också påverkat av Sorels och Pelloutiers erfarenheter av arbetarbörserna men rönt större påverkan från anarkisterna. Det var dessutom mindre inspirerat av teoretiska funderingar. Förbundet försökte vid denna tid att i syndikaten finna ”en ny styrelseprincip för samhället”. Detta samhälle skulle enligt syndikalistkongressen i Parma 1907 ”inte innebära en breddning eller en utvidgning av det borgerliga samhället” utan ”ett verkligt självstyrande samhälle”. Vid samma tid som den italienska landsorganisationen CGL bildades (1906) hade de revolutionära syndikalisterna bildat en minoritetsgrupp – *Direktaktionen* – under ledning av Alceste De Ambris, sekreterare i Arbetarkammaren i Parma. Den 3 november 1907 tog representanterna för Direktaktionens 200 000 medlemmar på en kongress upp frågan om vilken hållning man borde inta till CGL som inte hade understött sjömännens och järnvägstjänstemännens strejker. Michele Bianchi och Edmondo Rossoni föreslog att man skulle massansluta sig till CGL för att på så sätt kunna reformera organisationen inifrån. Men kongressen antog i stället en kompromisslösning som gick ut på att skapa en motståndskommitté med uppgift att samordna syndikalisternas aktion.

Året därpå misslyckades också industriproletariatets och jordbruksarbetarnas stora strejk i Panna och Ferrara. Inte heller denna strejk hade understötts av CGL. Under tre dagar lyckades dock arbetarna i Parma under De Ambris fasta ledning hålla stånd mot ordningsmakten.

Den andra Direktaktionskongressen hölls i Bologna den 12 december 1910. I den deltog Arturo Labriola och Enrico Leone. Kongressen representerade alltså 150 000 medlemmar. CGL hade 300 000 medlemmar, de katolska organisationerna 100 000 och de ”oavhängiga” grupperna 250 000.

De Ambris ledde också direktaktionisterna i en kampanj mot kriget i Libyen.

På kongressen i Modena den 23-25 november 1912 bildades slutligen det Italienska Syndikalistförbundet (*Unione Sindacale Italiana*). Dess tidskrift var *L'Internazionale*. Eftersom Alceste De Ambris och Armando Borghi vid denna tid befann sig i landsflykt kom centralkommittén att bestå av bland andra Amilcare De Ambris, bror till Alceste, Filippo Corridoni från Syndikalistföreningen i Milano, Cesare Rossi och Giuseppe Di Vittorio. Det Italienska Syndikalistförbundets målsättning var att uppmana det italienska proletarietet ”att inte lita på något annat än på sina egna krafter”. ”Proletariatet”, deklarerade Amilcare De Ambris, ”bör veta att det inte kommer att få någonting som man inte själv kan erövra”. Det Italienska Syndikalistförbundets manifest året därpå fastslog med eftertryck detta tema. ”Det är en gammal och ärorik fana vi lyfter. Det är den Första Internationalens fana.”

Det Italienska Syndikalistförbundets andra kongress i Milano den 4-7 december 1913 representerade nära 100 000 medlemmar, varav det stora flertalet hörde hemma i Parma (20 055), Milano (17 367), Bologna (10 306), Modena (9 640) och Carrara (8 400). På Armando Borghis inrådan antogs en resolution angående generalstrejken, ”ett av arbetarnas mest effektiva försvars- och anfällsvapen i kampen för den slutgiltiga segern”.

Efter den ”röda veckan” i Ancona i juni 1914 där Syndikalistförbundet tagit initiativet till generalstrejken delade frågan om Italiens deltagande i kriget förbundet i två olika läger. Den 14 september 1914 lämnade Corradini, Cesare Rossi, Michele Bianchi, Edmondo Rossoni och bröderna De Ambris Syndikalistförbundet – de var samtliga anhängare av interventionismen – och bildade det Italienska Arbetarförbundet (*Unione Italiana del Lavoro*). Samtidigt som detta skedde fick Armando Borghi Syndikalistförbundets generalförsamling att anta en resolution som uppmanade proletarietet ”att dra fördel av den oundvikliga försvagningen av statsmakterna och den allmänna kris som kriget medförde och engagera sig i en gemensam aktion för att störta de borgerliga och monarkistiska staterna”.

Från och med den 17 april 1915 utgav Syndikalistförbundet också en ny tidning, *Guerra di classe*.

Det Italienska Arbetarförbundet

Under de första krigsåren var det Italienska Arbetarförbundets verksamhet praktiskt taget obefintlig. I slutet av kriget började Edmondo Rossoni och Angelo Oliviero Olivetti att ge ut *Italia nostra* (den 1 maj 1918) i syfte att blåsa liv i organisationen. Tidskriftens målsättning var att ”strida mot det kapitalistiska systemet och mot alla dess institutioner”. Med hjälp av en postum artikel av Corradini sökte tidskriften också lansera ”en syndikalistisk revision”. Mussolinis tidskrift *Il Popolo d'Italia* välkomnade varmt Rossonis initiativ. Betydligt kyligare upptog Mussolini däremot De Ambris initiativ att starta tidskriften *Rinnovamento* (från och med mars 1918) och att bilda det Italienska Socialistförbundet (13-15 maj). Ännu ett exempel på ”mussoliniansk taktik”, den som senare blev fascismens.

På det Italienska Arbetarförbundets andra kongress den 5 och 6 januari 1919 framlades ett program ur vilket Mussolini senare skulle hämta mycken inspiration (se dokument 2, s. 91). Det var i viss mån det första färdiga uttrycket för den ”producenternas socialism” i vilken vänsterinterventionismen och nationalsocialismen framledes skulle flyta samman. I sina kommentarer till kongressen skriver Rossoni: ”Syndikalismen har inte varit rädd för kriget. Den kommer inte att hysa fruktan utan göra revolution. Historien har aldrig tillhört de odugliga och de feqa. På samma sätt kommer framtiden inte heller att tillhöra ”neutrala” eller oorganiserade galningar och splittrare utan dem som vill och handlar intelligent, dvs. producenterna, de djärva!” Samma uppfattning av djärvheten hade just varit ämnet för Mussolinis första artikel i *Il Popolo d'Italia* den 15 november 1914.

Men ännu en omvändelse skulle äga rum. Rossoni hade redan konverterat 1914, då han under den tid han var medlem av IWW i Amerika under demonstrationerna spottade på den italienska flaggan. Nu handlade det i stället om att göra producenterna delaktiga i segern. (Detsamma var syftet med de flygblad fascisterna delade ut den i maj 1919, se dokument 4, s. 96.) ”Den syndikalistiska dynamiken kan endast vila på klasskampens grund, ty arbetarklassens strävan att själv få förvalta produktionsapparaten skulle aldrig kunna genomföras på annat sätt än genom en serie av strider mot den styrande klassen ... ; att försvara nationen medan kriget rasade i Europa innebar ingalunda att utelämna den segrande nationen åt borgerlighetens godtycke”. Citaten är från det Italienska Arbetarförbundets tidskrift, *Battaglie* (efterföljare till *Italia nostra*), ur en replik till *L’Idea Nazionale*.

Den ”nationella” och ”produktiva” strejken i Dalmino i mars 1919 avsåg att ge den ekonomiska syndikalismen som Rossoni predikade en praktisk form. Mussolini skulle senare med förkärlek återkomma till denna strejk. Och två år efter strejken organiserade Rossoni med samma utgångspunkter det första fascistiska syndikatet.

4. Den litterära bakgrunden och det Politiska Futuristpartiet

Den italienska kapitalismens framsteg efter krisen 1890 framkallade bland författare och intellektuella en nyromantisk reaktion som i hög grad skulle bidra till att bana väg för fascismen. Dessa nya idéer skulle också skapa en ny mentalitet. Allt efter härkomst (Pascoli och Oriani kom från Romagna, Croce och D’Annunzio från Syditalien) tolkade de intellektuella var och en på sitt sätt problemen hos de sociala grupper och i de geografiska zoner som på grund av kapitalismens brutala frammarsch tycktes ha hamnat allt längre bort i periferin från landets ekonomiska och politiska centra.

Att de mest betydelsefulla representanterna för intelligentian och till och med italienska politiker (till exempel Crispi eller Nitti) alltjämt kom från de perifera landsdelarna och miljöerna vittnade klart och tydligt om bräckligheten och instabiliteten i det nya italienska samhället.

Den antipositivistiska reaktionen

Samtidigt som nationalisterna började omgruppera sig grundade Croce tidskriften *La Critica* (1903). Denna hade samma målsättning att ”på ett eller annat sätt” närma den italienska filosofin till Hegel med hjälp av en ”dialektisk reform”. Efter en ”lidelsefull hyllning” av marxismen gav sig Croce i kast med vad Gramsci har definierat som ett försök till att förverkliga den italienska kulturen, ett försök som han betecknade som ”idealismens renässans”. Två teser kännetecknade detta företag: förnekandet av allt översinnligt och en oupphörlig polemik mot positivismen, vilken Croce anklagade för att ”lämna människornas religiösa behov otillfredsställda”. Det handlade alltså ytterst om att återupprätta det andliga. Detta var ett företag som för övrigt stod ganska nära det försök med ”själssupplementet” som Bergson vid samma tid utförde i Frankrike.

”Den dialektiska reformen” befann sig hitom hegelianismen och innebar i själva verket en ren ”dialektisk motreform”. På denna punkt skilde sig inte Gentiles *aktualism* från Croces historicism. Även om Croces kritik av positivismen indirekt avsåg marxismen så ledde den honom i alla fall till att behandla vissa ”beståndsdelar” som hos Hegel tillhörde det andligas sfär som en serie okuvliga eller irrationella länkar, till exempel naturen och naturligtvis vetenskapen, poesin och politiken. Det var förvisso här inte fråga om att blott och bart utplåna förnuftet – Lukàcs skulle småningom göra sig till tolk för en dylik teori – utan om en oförmåga att finna det reellas och det rationellas identitet – grunden för den hegelianska dialektiken. Det handlade framför allt om att ta avstånd från politiken vilken uppfattades som en ateistisk och omoralisk lekmannavetenskap sådan Macchiavelli hade beskrivit den i sin

bok "Fursten". Dessa idéer kom oundvikligen att bidra till den kris ur vilken fascismen föddes men också – via Gentiles aktualism – till den doktrin som Gentile förfäktade när han kom till makten.

En annan tidskrift vid sidan av *La Critica* bidrog också påtagligt till att popularisera den antipositivistiska reaktionens idéer: Prezzolinis och Papinis tidskrift *La Voce*. Denna hade ju som vi tidigare kunnat konstatera dykt upp som en fortsättning på Corradinis *Il Regno*. *La Voce* ägnade sig liksom Croce åt att "avprovincialisera" den italienska kulturen. Till exempel genom att göra den Peguy känd som Mussolini senare kom att betrakta som en av upphovsmännen till den stora fascistiska rörelsen. *La Voce* tycks ha intagit en ytterst betydelsefull strategisk position i ett samhälle som Italien, där de politiska och intellektuella klasserna ännu bestod av ett relativt begränsat och oordnat antal grupper. Det väsentliga med den antipositivistiska idealismen låg inte så mycket i att den, trots sina förvirrade och allmängiltiga teser, kunde förena så olika personligheter som socialister som Salvemini och rationalister som Papini, utan snarare i den karaktäristiska bristfällighet varmed organiseringen av kulturen och rekryteringen av de styrande klasserna utfördes. Det var när allt kom omkring ingen tillfällighet att pedagogiska frågor, universitetsreformer och intellektuell planering upptog och skulle också i fortsättningen komma att uppta så stor plats hos Croce, Gentile och senare också hos Gramsci.

Alfredo Oriani

Alfredo Oriani var en typisk representant för det slag av författare som Croce, *La Voce* och nationalisterna "upptäckte" och förde fram i ljuset under denna period. Han var en medelmåttig romanförfattare, som dog ensam och bortglömd 1907. Vissa av hans essäer, särskilt *La lotta politica in Italia* (Den politiska kampen i Italien), 1892, och *Rivolta ideale* (Den ideella revolten), 1907, skulle komma att göra honom känd som en förelöpare till nationalismen, imperialismen och sedan till fascismen.

Bland hans lärjungar påträffar man två av den nationalistiska ideologins framtida teoretiker: Federzoni och Bellonci. Nationalutgåvan av Orianis samlade verk redigerades av ingen mindre än Mussolini själv som också under fascisttiden skrev ett företal till utgåvan.

En av de centrala teserna i Orianis verk var kritiken av det italienska enhetsverket. Oriani betraktade enandet med viss rätt som en ofullbordad revolution: "Den italienska revolutionen triumferade, trots att den inte var ett folkets verk, tack vare att en hjältemodig minoritet ingrep och fick hjälp av utländska händelser och omständigheter." I denna analys låg en kritik som fascismen med sina magra teoretiska ansatser genast skulle ta fasta på. "Det råder inget som helst tvivel om att det italienska enhetsverket var en minoritets verk", säger sålunda Gentile. Denna kritik skulle också vidareutvecklas av åtskilliga liberala och marxistiska intellektuella, från Gobetti i *Risorgimento senza eroi* (Enhetsverk utan hjältar) till Gramscis *Risorgimento* (se Kritik eller försvar av enhetsverket?, s. 114).

Oriani, som liksom Mussolini var ifrån Romagna (han var född i Faenza, nära Ravenna – Ö. a.) roade sig med att mot det konstlade, "borgerliga" Italien som vuxit fram ur detta ofullbordade enhetsverk ställa upp ett Italien som skulle förnya sig genom en ofantlig, folklig återuppståndelse. Med "folklig" menade han här ett etiskt och ideellt begrepp, huvudsakligen ohistoriskt och utan verkligt innehåll. Här har vi alltså det "folk" ur vilket den "fascistiska demokratin" skulle växa fram, det "folk" vilket under mer än tjugo år skulle avkrävas hyllningar och bifallsrop under balkongen vid Palazzo Venezia. Men viktigast av allt var att hos Oriani sammanstrålade folkligheten och idealismen och förverkligades i idén om kejsardömet – sista akten i det enhetsverk som aldrig, enligt Oriani, hade lyckats uppnå sitt slutgiltiga mål. För att kunna uträtta "stora ting" måste Italien förverkliga sitt fullständiga enande. Idén om kejsardömet ingick logiskt nog i en annan teori om det befriande våldet.

Denna teori rörde omedelbart inflytandet från Sorel. ”Framtiden tillhör dem som inte fruktat den. Historien och ödet är som kvinnor. De älskar bara starka män som är i stånd att våldföra sig på dem.” ”Framtiden tillhör de starka” återkommer ju sedan som Mussolinis slagord.

Skalderna: Pascoli och D’Annunzio

Pascoli – också han från Romagna – hade i sin ungdom varit socialist och internationalist. Vid mogen ålder gjorde äran och de officiella utmärkelserna honom till nationalskald och till diktaren av ett italienskt epos. Den elegiske skalden från *Myricae* (1891) hade nu blivit officiell sångare i och med *Poemi italici* (1903) och *Poemi del Risorgimento* (1913). Pascoli strävade efter att återfinna en slumrande barndom, och i detta avseende kan man jämföra honom med Renans *Souvenirs d’enfance et de jeunesse*. Hans verk tolkade väl oron och längtan hos en värld i dödsryckningar, ett ungt Italien som fallit offer för kapitalismens angrepp och som redan kände sig föråldrat. Den humanitära socialismen från ungdomsåren skulle helt naturligt, konstaterar A. Asor Rosa, utmytna i en nationalism och till och med i en ”de fattigas imperialism” i hyllningen till Medelhavet som ett *mare nostrum* (lat. vårt hav).

Kriget i Libyen förvandlade dessa tankar till våldsamma känsloutbrott. I sitt tal i Barga den 27 november 1911 (”Den store proletären har satt sig i rörelse ...”) anknöt Pascoli till Corradinis nationalisterna och till nationalsocialismens teoretiker. De arbetade alla – skulle Mussolini senare påpeka – på att skapa den ”italienska andan”.

Men den främste upphovsmannen till denna ”italienska anda” var onekligen D’Annunzio. Hans bana har ofta jämförts med Barres. Han var liksom denne uppfylld av stendhaliansk egotism men stendhalismen hos D’Annunzio tog sig snarare uttryck i en kult av det kraftfulla. Han var besatt av längtan efter handling. Denna längtan drev författaren av *Laudi* till att besjunga de koloniala bedrifterna och den italienska imperialismen. Hans bana var lätt att förutse, ty redan i slutet av 1800-talet hade en förenklad och ganska vulgär form av nietzscheanism börjat sätta sin prägel på D’Annunzios kult av det kraftfulla. I den första av *Laudi*-böckerna, *Maria*, (1903) använde D’Annunzio en av de gamla hansestädernas deviser som nyckelord. Devisen skulle senare bli titel på en berömd artikel av Mussolini: ”Navigare necesse est, vivere non est necesse” (latinskt ordspråk, tillskrivet ibland romarna i gemen, ibland den romerske fältherren Pompejus. Betydelsen är ”Att segla är nödvändigt, att leva är inte nödvändigt” – Ö. a.). Härifrån till förhållandet av kejsardömet var steget inte långt.

I sin egenskap av beskyddare av den florentinska tidskriften *Il Marzocco* (1866) som fortfarande odlade en nationalism av estetiserande inriktning inbjöd D’Annunzio år 1900 den unge Viktor Emanuel III att öppna ”framtidens portar” till det italienska ”modet”. D’Annunzio förnyade denna inbjudan några år senare i sitt drama *La Nave* (1908) i vilket han uppmanar Italien att segla fram ”mot nya världar”.

Kriget i Libyen engagerade D’Annunzio lidelsefullt. Nu var det stora tillfället kommet: ”Paradiset finns i skuggan av värjorna”, fastslog han i *Canzone d’Oltremare* (1911). D’Annunzio skulle också själv komma att spela en aktiv roll i det senare politiska händelseförloppet, år 1915 och till sist i Fiume vid krigsslutet.

Oräkneliga galanta äventyr, stora passioner (mest berömd är den med skådespelerskan Eleonora Duse – Ö. a.), vackra bedrifter (till exempel överflygningen av Wien mitt under brinnande krig), ja till och med D’Annunzios krigsskada gjorde denne ärelystne och enögde skald inte till en av de *miles gloriosi* (av lat. *miles gloriosus*, den storskrävande soldaten, skådespel av Plautus – Ö. a.) som Europa tidigare sett utan snarare till en storslagen inkarnation av den italienska bourgeoisieens drömmar, tillstådda eller ej; den bourgeoisie som skulle komma att organisera sig i fasciströrelsen. D’Annunzios personlighet sammanfattade väl, ja till och med förebådade allt vad fascismen skulle komma att lova italienarna. Och

D'Annunzio-kulten förebådade också otvivelaktligen den kult som Mussolini skulle försöka omge sig med.

Futuristerna

1928 påpekade Benjamin Crémieux att det var svårt att peka på något konkret resultat av futurismen men att det var fullt klart att den hade banat väg för fascismen. Ända fram till marschen mot Rom hade futurismen representerat ”den officiella litteraturen för den ännu revolutionära fascismen”, konstaterade Benjamin Crémieux vidare. Detta påstående kan synas djärvt med tanke på Mussolinis och fascisternas smak för retoriska deklamationer. Men fascismen hade när allt kommer omkring tagit upp mycket från futurismen, mer av dess politiska idéer än av dess stil och antiakademiska drag, mer av de teser som kom att sammansmälta med och ibland helt gå upp i den fascistiska synkretismen än av dess psykologi och världsbild.

Det är sant att den litterära futurismen hade banat väg för eller åtminstone burit vittnesbörd om en viss upplösning av de sociala, politiska och civila strukturerna. ”Futuristerna”, skrev Gramsci 1921, ”har rivit ned, rivit ned, rivit ned ... Futuristerna är revolutionära på sitt område, det vill säga inom kulturen.” Detta oväntade påstående stödde sig på Lunatjarskijs auktoritet. Ty på den Andra Internationals kongress hade denne förklarat att det i Italien fanns ”en enda intellektuell revolutionär, nämligen Filippo Tommaso Marinetti”. Man var tydligen mycket dåligt underrättad i Ryssland om vad som hände i Italien. Man kunde helt sakligt jämföra Marinetti och Majakovskij. Det berömda brevet om futurismen från Gramsci till Trotskij skulle inte bidra till att göra sammanhanget klarare.

Marinetti

Filippo Tommaso Marinetti (född i Alexandria 1876) började väcka allmän uppmärksamhet när han tillsammans med sina vänner publicerade en rad manifest som gjorde honom förtjänt av titeln ”Europas koffein”, till exempel det futuristiska manifestet i *Le Figaro* den 20 februari 1909 i samarbete med Papini, Palazzeschi, Govoni, Folgore och andra; manifestet mot månljuset i april 1909; mot Venedig i april 1910 och slutligen den futuristiska litteraturens manifest i maj 1912. Propagandan fullföljdes i andra manifest av hans vänner och lärjungar, till exempel det futuristiska måleriets manifest av Boccioni, Carra, Russolo, Balla och Severini i april 1910. Den futuristiska kvinnans manifest av Valentine de Saint-Point kom i mars 1912 och i april 1912 den futuristiska skulpturens manifest av Boccioni. Vid denna tid började denne skapare av ”ord i frihet” också att engagera sig i det politiska livet.

”Världens hygien”

Denna politiska öppning sammanföll mer eller mindre med den revolutionära syndikalismens debut och med grundandet av det Italienska Nationalistförbundet. Från och med 1909 gjorde futuristerna försök att leda de revolutionära syndikalisterna till ett gemensamt angrepp mot dem som Marinetti i en artikel av år 1910 kallade ”våra gemensamma fiender”. Men också här kom det libyska kriget att spela en avgörande roll. Marinetti hade varit särskilt sändebud i Tripolis, och i den Afrikainspirerade romanen *Mafarka* skildrade han minnet av det libyska äventyret. Han hade nu gjort en upptäckt som skulle bli ett av ledmotiven i den futuristiska politiken: kriget var ”världens enda hygien”. Den titeln gav han också en av sina senare böcker (*Guerra sola igiene del mondo*, Milano 1915). I oktober 1913 framlade futuristerna sitt första politiska program. Detta antisociala och antiklerikala program (Marinetti skulle senare kräva en ”avvatkanisering” av Italien) ville vara erövrande, imperialistiskt och krigiskt och naturligtvis ”uteslutande italienskt”. Man förordade en ”aggressiv, slug och cynisk utrikespolitik”. Och man ropade – liksom nationalisterna – på återupprättandet av det romerska kejsardömet. Detta var dock bara en upprepning av vad som tidigare sagts, ett slag ut i tomma luften.

Samma år, 1913, började tidskriften *La Vela Latina* utkomma i Neapel. Till denna anslöt sig 1916 *L'Italia Futurista* i Florens. Men fram till kriget lät dock futuristerna inte göra så mycket väsen av sig. I motsats till Nationalistförbundet förklarade sig futuristerna genast vara fiender till Österrike och slöt härigenom på sätt och vis upp på vänsterinterventionisternas sida. Mot mitten av december 1914 organiserade Marinetti och Boccioni i Milano den första demonstrationen mot Österrike. De flesta futurister engagerade sig som frivilliga i Arditirörelserna – särskilda attackplutoner som var specialiserade på slagsmål (på svenska ungefär = ”frikårer” – Ö. a.). Marinetti blev *L'Imperos* förste redaktör, senare övertogs redaktörskapet av bland annat Mario Carli.

På så sätt kom futuristerna under efterkrigstiden att förmedla den första kontakten mellan Mussolini och Arditirörelserna. Mussolini skulle komma att använda frikårer mot ”omstörtande element”. Men detta var uppenbarligen inte futuristernas viktigaste bidrag till uppkomsten av fascismen i Italien.

Det Politiska Futuristpartiet

Från och med den 20 september 1918 började *Roma Futurista* komma ut, först var tionde dag, så småningom varje vecka. Tidskriften leddes av Marinetti, Mario Carli och Emilio Settimelli. Tidskriftens undertitel var *Det Politiska Futuristpartiets Tidning* och innehöll det Politiska Futuristpartiets program, vilket enligt uppgift skulle ”ha upprättats på alla italiensares begäran”. (Se dokument 1, s. 89.) Programmet uppsköt den definitiva organiseringen av partiet till efter kriget. Programmet tog vidare upp åtskilliga punkter från vänsterinterventionismen som till exempel ”socialiseringen av jorden” och allmän kvinnlig rösträtt. Det skilde sig dock från interventionismens program genom sin påtagliga antiklerikalism (”Den enda religionen är morgondagens Italien.”) Men också på vissa andra punkter som fascismen senare skulle komma att ta intryck av gick meningarna isär. Till exempel planen på att ansluta industrimän, jordbrukare, ingenjörer och affärsmän till parlamentet eller ännu hellre att undertrycka parlamentet helt och ersätta det med en ”regering sammansatt av tjugo tekniker”. Detta förebådade vissa aspekter av den korporativistiska staten. Vädjan till ungdomen förebådade också den fascistiska kampsången *Giovinazza* (Ungdom).

I december 1918 dök de första futuristiska fascistanhängarna upp. Till en början var anslutningen blygsam, endast några få namn förekom, bland dem till exempel Giuseppe Bottai och Massimo Bontempelli. Tack vare Carli och Ferruccio Vecchi stödde sig rörelsen huvudsakligen på frikårer. I november hade dessa bildat ett frikårsförbund under Carlis ordförandeskap. Efter arméns upplösning i januari 1919 tenderade detta samröre till och med att förstärkas, och i maj 1919 började Vecchi och Carli att ge ut en tidning, *L'Ardito*. Futuristerna hade från och med december 1918 anslutit sig till Mussolinis idé att sammankalla en konstituerande församling för att diskutera interventionismen. Mussolini och Marinetti befann sig dessutom bland dem som kort därefter, den 11 januari 1919 på La Scala i Milano, med buller och bång sökte hindra den gamle Leonida Bissolati att framlägga vänsterinterventionismens utrikespolitiska program. Programmet motsatte sig vissa annekteringar som Bissolati med all rätt betraktade som imperialistiska. Mussolini tycktes fortfarande ha allt att vinna på dylika sammanstötningar och inte minst vid en tidpunkt då han, trots alla ansträngningar och trots det oväsen *Il Popolo d'Italia* förde, knappast lyckats företräda något annat än sig själv.

Futurism och fascism

Marinetti gav senare ut *Al di là del comunismo* (ungef. Bortom kommunismen, Milano, 1920 – Ö. a.). Han var den enda futurist av betydelse som deltog i mötet på Piazza San Sepolcro den 23 mars 1919. Det fascistiska programmets utformning stod i stor tacksamhetsskuld bland annat just till futuristerna. Marinetti blev vald till medlem av centralkommittén och senare också av propaganda- och pressutskottet. Några dagar senare,

den 15 april, stormade och plundrade Ferruccio Vecchis frikår – på Marinettis och Mussolinis tillskyndan – *L'Avantis* lokaler i Milano (socialisternas tidningsredaktion – Ö. a.). Enligt Mussolini själv rörde det sig om en ”sund reaktion mot” den leninistiska utpressningen och ”den första fasen av inbördeskriget”. Han tillskrev också fascismen allt moraliskt ansvar för händelsen. Men det var – ännu en gång – futuristerna som stod för merparten av frikårspersonalen. Därmed inte sagt att Marinetti och futuristerna var fullt och fast vunna för fascismens sak och för hela Mussolinis antibolsjevikiska program. Säkert är emellertid att från och med augusti 1919 började futuristerna i Milano – till vilka Marinetti såsom medlem av fasciströrelsen i denna stad var nära knuten – att understödja utgivandet av Armando Mazzas tidning *I Nemici d'Italia* (Italiens fiender). Tidningen var antibolsjevikisk (se dokument 5, s. 97). Ungefär vid samma tid hade man i *Roma Futurista* inlett en lång diskussion om möjligheterna av ett samgående mellan futuristerna och fascisterna. Giuseppe Bottai, sedermera fascistisk minister och från och med september chefredaktör för tidskriften ingrep och satte bestämt punkt för denna diskussion.

På den andra fascistkongressen i Milano den 24-25 maj 1920 lät Mussolini anta de första delarna av ett program som tog avstånd från institutionerna, det vill säga ett monarkistiskt program. Programmet lade sig dessutom vinn om att inte förgripa sig på Vatikanens ”andliga överhöghet”. Marinetti blev då så skrämmd av denna konservativa läggning att han hastigt lämnade rörelsen. Här har vi kanske ursprunget till de reflexioner Lunatjarskij i Moskva gjorde om saken. Händelsen ledde emellertid inte till en definitiv brytning mellan fascismen och futurismen. Lämnade rörelsen gjorde också Mario Carli, före detta medlem av fascistförbundet i Rom. Denne gav kort därefter tillsammans med Emilio Settimelli ut den ultramonarkistiska veckotidningen *Il Principe* (”Den absoluta monarkin är den mest fulländade regeringsformen”). Denna tidskrift skulle senare följas av *L'Impero*, därefter av *L'Impero fascista*. Marinetti som hade tillhört dem som skrev under de intellektuella fascisternas manifest den 21 april 1925 slutade sedermera sina dagar som medlem av Italienska Akademin – ett sorgligt slut för en gammal futurist!

5. Krig och efterkrigstid

Från Trippelalliansen till Londonavtalet

1914 var Italien medlem av en allianspakt med Tyskland och Österrike-Ungern. Den hade ingåtts 1882. Giolitti hade allteftersom relationerna mellan Italien och Frankrike förbättrades försökt ge denna pakt en rent defensiv karaktär. Om man får tro vitboken som den franska regeringen publicerade efter kriget hade Italien redan i början av 1900-talet under överläggningar mellan Barrère och Delcassé å ena sidan och Prinetti å andra sidan förbundit sig att förbli neutralt i händelse av ett anfall på Frankrike. Loubets resa till Rom 1904 hade ytterligare bekräftat detta närmande.

Eftersom ursprunget till konflikten inte berörde de anledningar till gemensam sammanhållning som hade förutsetts i Trippelalliansens avtal så förklarade den italienska regeringen den 3 augusti 1914 landet neutralt. För konservativa som Salandra och Albertini framstod kriget utan tvekan som en utväg ur de inrikespolitiska problemen – till exempel den socialistiska agitationen, det budgetunderskott som kriget i Libyen medfört och så vidare. Men en mer moderat – eller kanske bara mer framsynt -falang representerad av Giolitti ansåg det avgjort mer politiskt riktigt att slå vakt om neutraliteten. Å andra sidan försökte underhandlarna med Österrike fastställa priset, ”kompensationerna”, för en eventuell italiensk intervention på centralmakternas sida.

Slaget vid Marne avgjorde saken. Man trodde nu att kriget skulle bli kort och sluta med en seger för ententen. Med undantag av nationalisterna var krigsivrarna redan vunna för

”demokratierna” och hoppades fullt och fast på en omkastning av allianserna. På våren 1915 ägde nya överläggningar rum med Frankrike, Storbritannien och Ryssland. Dessa förhandlingar mynnade den 26 april ut i undertecknandet av Londonavtalet. I detta förband sig Italien mot ”rättvisa kompensationer” att förklara Österrike krig inom loppet av en månad. Det återstod nu inget annat för den italienska regeringen att göra än att förbereda sig för det stora äventyret och lämna fältet fritt för krigsivrarnas agitation.

Den interventionistiska agitationen

Interventionismen – liksom den fascistiska agitationen några år senare – var en minoritetsrörelse som bland annat gynnades av regeringens hållning. Till de egentliga interventionisterna hörde endast generalstaben och nationalstaterna i det Italienska Nationalistförbundet (på centralmakternas sida) samt vänsterinterventionisterna (på ententens sida). Vänsterinterventionisterna var en irredentisk rörelse, vän av den franska och engelska demokratin men svurna fiender till Wilhelm II och de bismarckska traditionerna samt inte minst till Österrike-Ungern. Deras dröm var att befria Trento och Trieste och till och med Böhmen. Till dessa hörde republikaner som Pietro Nenni, före detta socialister som Bissolati, Salvemini och småningom också Mussolini, före detta anarkister som Marie Rygier och Massimo Rocca, revolutionära syndikalister som Alceste De Ambris, Rossoni, Corridoni och naturligtvis futuristerna med sin ”stridsvagnsetik”. För att inte tala om D’Annunzio som trotsade sina fordringsägare och återvände till Italien för att själv leda kampanjen och publicera hyllningssonetter till interventionismens ära.

Till motståndarna av kriget hörde socialisterna och den största delen av proletariatet. Men också bönderna, de katolska grupperna och inte minst Vatikanen som självfallet var negativt inställt till ett krig mot det katolska Österrike-Ungern. Vidare vissa borgerliga kretsar i Giolittis och Croces anda, mera av försiktighet och konservatism än på grund av önskan om fred. Deras inflytande på den allmänna opinionen var dock ansenligt. Sålunda uppvalkade trehundra deputerade den 9 maj 1915 Giolitti som ansågs vara den mest officiella representanten för neutraliteten.

Den 15 och 16 september 1914 organiserade emellertid Marinetti och futuristerna i Milano de första demonstrationerna för ett italienskt ingripande i kriget på Frankrikes sida. Den 5 oktober bildade en grupp revolutionära syndikalister och anarkister – vilka hade anslutit sig till det ”revolutionära kriget” – en ”fascistförening för internationell aktion”. Den sände ut en första vädjan till de italienska arbetarna om en ”européisk revolution” mot barbariet, auktoriteten, militarismen, den tyska feodalismen och det trolösa, katolska Österrike-Ungern. Från och med den 15 november förfogade vänsterinterventionismen dessutom över ett nationellt organ – tidskriften *Il Popolo d’Italia*.

Den mussolinska krisen

Mussolinis anslutning till interventionismen innebar säkerligen den största segern för krigsivrarna. I Mussolini såg man den verkliga prototypen för en ”omstörtande revolutionär” som fick hela den italienska borgarklassen att darra. Efter att ha lärt känna bohémilivet, landsflykt och svält, hade den unge Benito Mussolini, enligt honom själv, son till en folkskollärare från Romagna vars far varit socialistisk smed, börjat låta tala om sig i socialistkretsar för sin omedgörlighets och sin ”revolutionära idealisms” skull. Genom sin agitation mot kriget i Libyen hade han 1912 nått en topposition i partiets revolutionära avdelning, sedan han på kongressen i Reggio Emilia, låtit utesluta ur partiet reformister som Bissolati, Cabrini och Bonomi. Från den 1 december 1912 blev han ledare för *L’Avanti*. I denna egenskap hade han uppmuntrat några generalstrejker och i juni 1914 hade han understött den ”röda veckan” i Ancona (vars upphovsmän var republikanen Pietro Nenni och anarkisten Malatesta). Att Mussolini vid denna tid var föremål för en verklig kult bland de

unga socialisterna har Gramsci själv omvittnat. Under neutralitetsperioden intog Mussolini först en omedgörlig attityd. Men i september började han att vackla. Han uteblev till exempel från socialistkonferensen i Lugano, han närmade sig Filippo Naldi, redaktör för *Il Resto del Carlino* – den man som senare skulle förse honom med de första penningmedlen till utgivningen av *Il Popolo d'Italia*. En del franska socialister som till exempel Cachin tycks ha haft en avgörande betydelse för hans ”omvändelse”. (Cachin påstås ha varit den som förmedlade det ”franska guldet”. Beträffande denna fråga se avsnittet Fick Mussolini pengar av de franska socialisterna?, s. 118.) Livligt uppmuntrad av vänsterinterventionisterna publicerade Mussolini den 18 oktober en lång artikel i *L'Avanti* med titeln *Från absolut neutralitet till aktiv och verksam neutralitet*. Artikeln var en uppmaning till ingripande på ententens sida. Den 20 oktober avlägsnade partidirektionen Mussolini från redaktörskapet av *L'Avanti*. Och den 15 november började han ge ut *Il Popolo d'Italia*. Den 24 november blev han utesluten ur socialistpartiet och drog samtidigt med sig några av sina anhängare.

Fascistföreningarna för Revolutionär Aktion

Den 1 januari 1915 offentliggjorde Mussolini Fascistföreningarnas för Revolutionär Aktion första manifest. I detta anknöt han till appellen av den 5 oktober och identifierade ententens sak med frihetens. I klasskampen såg han en ”fruktlös formulering” så länge som den nationella frågan förblev olöst. Den 24 och 25 januari samlades dessa fascistföreningar till en första kongress – ”sambällsombstörtarnas fria förbund”. På mötet i konkurrens med De Ambris anknöt Mussolini till den Första Internationalens kongress och kallade till ”revolution mot den livlösa monarkin”. En månad senare räknade rörelsen ungefär 2 000 anhängare i hela landet.

Det gällde alltså för Mussolini och hans kumpaner att dra in Italien i ett krig mot Österrike. Man planerade att skapa en krigsförevändning genom att med hjälp av bröderna Garibaldi göra en kupp mot en österrikisk kasern. Mussolini försökte till och med genom en tsaragents förmedling utverka de för operationen nödvändiga penningmedlen (beträffande denna se närmare s. 121). Samtidigt försökte han också övertyga de andra revolutionära grupperna om att man borde ge monarkin en liten frist – förutsatt att den gick med i kriget. Tillsammans med Corridoni, De Ambris och Battisti gick han också i spetsen för de så kallade ”Soligamaj”-demonstrationerna i Milano. Den 24 maj förklarade Italien Österrike krig.

Kriget – Caporetto

Kriget var illa förberett, illa skött och impopulärt. Det blev precis det äventyr som Giolitti hade fruktat: 66 000 döda, 190 000 sårade, 22 000 tillfångatagna inom loppet av de sex första krigsmånaderna. I maj 1916 försatte nederlaget i Asiago 150 000 man ur stridbart skick och blottade svagheten i den italienska militärledningen. Indirekt blottade nederlaget också de bräckliga ekonomiska strukturerna i Italien.

Redan den 9 juni bildades en ”nationell ministär” under Bosellis ledning med representanter från alla riktningar utom från socialisternas läger. Den 8 augusti intog Cadorna Gorizia. Efter Rumäniens inträde i kriget förklarade Italien några dagar senare Tyskland krig.

Liksom överallt i Europa blev år 1917 ett krisår – fyllt av ekonomiska svårigheter, restriktioner och i synnerhet av utmattningssymtom och krigsleda.

Från maj till september resulterade framryckningen längs Isonzo (leddes av Cadorna) i mer än 100 000 döda och 150 000 sårade. Inrättandet av ett protektorat över Albanien, den 3 juni, tycktes inte kunna kompensera dessa förluster. Missnöjet med kriget fortsatte att växa och slutade i Turin med augusti-upproret. Den 25 oktober kom så Caporetto: 400 000 man försattes ur stridbart skick, 3 000 kanoner gick förlorade och man tvangs att retirera nästan 100 kilometer. Och utanför Venedigs portar stod nu österrikarna.

Arbetarrörelsen och kriget

Om man bortser från några undantag hade anarkisterna tagit bestämt avstånd från kriget. Socialisternas hållning kännetecknades av den dubbla omsorgen om att inte ansluta sig till kriget men att ej heller sabotera det. Partiets officiella slagord var ”varken anslutning eller sabotage” och tolkade också ganska väl svängningarna i mitten (Serrati, Lazzari). På ena sidan stod reformisterna som man förstod var nära att svänga över till det patriotiska lägret – vilket Turati också gjorde efter Caporetto – och på den andra en vänstergrupp, framför allt Bordiga. Vänstern ville protestera mot kriget medelst revolution.

De italienska socialisterna – som tillsammans med de schweiziska socialisterna var upphovsmän till konferensen i Lugano den 27 september 1914 – deltog i internationalens konferens i Zimmerwald den 5-8 september 1915 och i Kienthal den 24-30 april 1916. Trots att de undertecknade alla handlingar stod de i själva verket långt till höger om Lenin. Genom att i stor skala sprida manifesten och resolutionerna från de båda konferenserna bidrog Serrati otvivelaktligen till att förstärka de neutralistiska strömningarna och till uppkomsten av en ”kommunistisk vänster” i Italien. Denna samlades i Florens den 18 november 1917 – några dagar efter oktoberrevolutionen i Ryssland.

Den ryska februarirevolutionen – i vilken Mussolini såg förspelet till den tyska revolutionen – liksom det påvliga budskapet av den i augusti 1917 bidrog i sin tur till att förstärka de pacifistiska tendenserna och i synnerhet till att sprida dem inom allt bredare samhällslager. Kerenskijns två sändebud, mensjevikerna Goldenberg och Smirnov, uppfattades av allmänheten helt felaktigt som fredsmäklare. I augusti – kort efter deras besök i Italien – reste sig proletariatet i Turin. Missnöjet gällde restriktionerna, bristen på bröd och det långa kriget. Det var en spontan resning som man gav Serrati och socialisterna skulden för.

Caporetto kullkastade egendomligt nog de tendenser som kommit fram under årets lopp. Vissa grupper – i synnerhet katolikerna – slöt nu upp kring försvaret av det hotade fäderneslandet. Inom socialistpartiet övergick reformistfalangen Turati, Trevers, Rigola och till och med vissa mittenelement – de senare dock med stor försiktighet – till att försvara territoriet. Centern som hela tiden fördömde dessa patriotiska överdrifter, protesterade mot de anklagelser för sabotage som efter Caporetto drabbade socialisterna. Vänstern däremot föreslog i Florens att man skulle börja förbereda sig för ett uppror.

Efterkrigstidens tre stora politiska riktningar var redan fullt urskiljbara.

Krigets ekonomiska följder

Kriget påskyndade koncentrationsprocessen inom industrin och bidrog till att förändra det italienska kapitalets sammansättning. Det beständiga kapitalet tenderade hela tiden till att öka jämfört med det föränderliga kapitalet. Från 1915 till 1917 ökade industrins genomsnittliga vinst från 4,26 % till 7,75 %. Nedanstående tablå visar ökningen för de ledande branscherna.

	1915	1917
järnindustrin	6,3 %	16,55 %
bilindustrin	8,2	30,51
den kemiska industrin	8,02	15,39
gummiindustrin	8,57	14,94

Under kriget ökade järn- och stålindustrin sin produktion från 200 000 ton per år till i miljon ton per år. De två stora koncernerna Ilva och Ansaldo kunde i slutet av kriget uppvisa ett kapital på 300 miljoner lire och obligationer för 146 miljoner (Ilva) respektive 500 och zoo miljoner (Ansaldo). 1918 sammanslogs på legal väg alla företag som kontrollerades av Ilva. De mer anspråkslösa företagen som till exempel Fiat tiofaldigade sitt kapital under det att Breda och Terni uppnådde ett kapital på 100 miljoner.

Konsekvensen av denna industrikoncentration blev en ökad instabilitet på jordbrukssektorn. Denna hade drabbats hårt av mobiliseringen och av den minskade produktionen. Spannmålsproduktionen till exempel föll under kriget från 50 miljoner centner (1914) till 38 miljoner.

Ytterligare en konsekvens av industrikoncentrationen blev nedläggningar av ett stort antal medelstora och små företag. Detta drabbade dels småborgarna – vilka proletariserades – dels vissa delar av proletariatet som i sin tur blev dömda till arbetslöshet. Härtill kom följderna av inflation, devalveringen av liren och den sänkta levnadsstandarden. Från 1914 till 1920 förlorade liren i själva verket 80 % av sitt värde. Växelkursen steg från 5,18 lire för en dollar (1914) till 13,07 lire (1919) för att i december 1920 uppgå ända till 28,57 lire.

Man hade trott på ett kortvarigt krig och man hade knappast oroat sig för finansieringen av kriget. Man hade nästan uteslutande förlitat sig på stadskassans resurser. Underskottet i stadsbudgeten ökade därför från 214 miljoner lire 1914-1915, till 23 345 miljoner 1918-1919. På grund av skattesystemets konstruktion drabbade den största delen av utgifterna den lägre borgarklassen.

Efterkrigstiden – ”Dicianovismo”

En industrikoncentration ägde alltså rum men en industrikoncentration som var svag och oproportionerlig i förhållande till landets ekonomiska struktur och möjligheter. Det var därför som Banca Commerciale Italiana efter kriget i duellen som följde med bröderna Perroni (Ansaldo) inte tvekade att finansiera ett aktiekonsortium i Credito Italiano. Credito Italiano i sin tur finansierade ett annat konsortium med Banca Commercialis aktier.

Ilvas och Ansalδος sammanbrott 1922 vittnade tydligt om bräckligheten i den pågående industrikoncentrationen. Man har sagt att industrikoncentrationen ökade i samma takt som fattigdomen bland vissa delar av den italienska borgarklassen. Och just i detta avseende blev fascismen verkligen en medelklassens ”revolution” (se närmare s. xx). Samtidigt som arbetslösheten alltmer bredde ut sig bland proletariatet, sökte sig en stor del av den lantliga hantverksnäringen till industrin. Till följd därav uppstod ett nytt proletariat. Här ligger kanske ursprunget till det falska medvetandet ”maximalismen” skulle komma att odla inom arbetarrörelsen. Den minskade jordbruksproduktionen och bildandet av Folkpartiet 1919 (Don Stur) – båda dessa händelser kan man se som ett uttryck för nästan hela jordbruksbefolkningens strävan att få deltaga i landets politiska liv. Dessa strävanden understöddes dessutom – i synnerhet efter Caporetto – av katolikerna.

Det sista krigsåret hade varit en tid av löften och förhoppningar. Jorden åt bönderna, en lösning av det ”syd-italienska problemet”, ökad demokrati, anställning åt krigsveteranerna och så vidare. Vänsterinterventionisterna hade trott på en rättvis fred och anslutit sig till Wilsons 14 punkter. ”Det skulle vara en dålig affär för Italien”, skrev De Ambris i mars 1919, ”om man sammanblandade landets rätt och säkerhet med imperialisternas hunger efter några kvadratkilometer jord”. Men segrarna vid Piave (juni 1918) och vid Vittorio Veneto (3 november 1918) liksom det pris man fått betala för kriget (600 000 döda och 500 000 sårade) hade ingett Italien förhoppningar om ”rättvisa kompensationer”. Pariskonferensen tillgodosåg i mycken ringa utsträckning löftena från Londonavtalet och tillbakavisade de flesta av de italienska kraven, särskilt kravet på Trieste. Så uppstod myten om ”den stympade freden”. Italien framstod ännu en gång som ”den store proletären” i händerna på den ”utländska imperialismens” och ”plutokratiernas” intriger. En moralisk kris uppstod alltså. I de stora städernas proletärkvarter spottade man på de officerare som vågade visa sina uniformer och krigsutmärkelser. Hur många av de 160 000 demobiliserade officerarna skulle kunna återgå till det civila livet igen? Hur många skulle förse fascistgrupperna med nytt manskap?

Liksom i de övriga delarna av världen uppstod också i Italien en kapitalkris. Det gällde nu att få fart på produktionen igen och omorganisera de industrier som på onaturlig väg vuxit sig stora och som nu plötsligt saknade avsättningsområden för sina produkter. Man måste också finna en lösning på den stigande arbetslösheten (dec. 1920: 102 000 arbetslösa; juli 1921: 388 000; dec. 1921: 512 000; jan. 1922: 606 000). Situationen förvärrades ytterligare av de restriktioner som drabbade emigrationen.

Men det uppstod också en social kris. Fattigdomen hade ökat bland de stora arbetarskarorna i samma takt som rikedomerna hade ökat bland dem som dragit fördel av kriget.

Till sist började också en politisk kris göra sig gällande. Den gamla överklassen hade misskött den ekonomiska ledningen av ett krig som dessutom var illa förberett. Dessutom hade den varit ytterst nära att förlora kriget vilket undersökningen om Caporetto i augusti 1919 bekräftade. Med ”dicianovismo” (1919 års anda – Ö. a.) avsåg man den blandade stämning av missnöje och hopp, av maktlöshet och optimism som rådde i Italien vid denna tidpunkt. Strejker och demonstrationer mot de dyra levnadsomkostnaderna eller mot interventionen i Ryssland, upprättandet av provisoriska sovjeter och kortlivade bolsjevikiska republiker, ibland också plundring och rofferi, ”folkets heliga hämnd” som Mussolini kallade det, var alla tidstypiska företeelser. Den 4 juli såg det också ut som om dessa förhållanden skulle mynna ut i öppen revolution. Men nya krafter hade redan sett dagens ljus och år 1920 hade vinden redan börjat vända sig.

6. Bildandet av de fascistiska kampföreningarna

Utan att invänta krigsslutet hade vissa representanter för vänsterinterventionismen börjat samla sig kring vissa revolutionära mål. I mars 1918 gav Alceste De Ambris ut det första numret av *Rinnovamento* (Förnyelse). Några månader senare – den 13-15 maj 1918 – deltog han i bildandet av det Italienska Socialistförbundet (*Unione Socialista Italiana*) – den första ”nationalsocialistiska organisationen”. Förbundet hyllade såväl klasskampsideologin som mottot ”nationen vårt fosterland”. Vid samma tid började det Italienska Arbetarförbundet (*Unione Italiana del Lavoro*) under Rossonis ledning att på nytt fungera – eller åtminstone att staka ut början till ett program. Mussolini hade inte anslutit sig till något av dessa båda initiativ men med sitt sedvanligt goda väderkorn hade han modifierat *Il Popolo d'Italia*s underrubrik. Från och med augusti 1918 hade tidningen alltså blivit ”kampbrödernas och producenternas” dagstidning. Efter en artikel om segern (”Låt oss fröjdas”) hade Mussolini i ganska vaga ordalag börjat tala om sitt ”antiparti”: ”Vi ska skapa ett antiparti, en fascistisk organisation som inte ska ha något gemensamt med de gamla partiernas tro, dogmer och mentalitet och i synnerhet inte med deras fördomar.”

Den 3 januari 1919 kallade han den ”italienska interventionismen till ett konstituerande möte” vilket inte gjorde honom särskilt populär i vänsterinterventionistiska kretsar. Det Italienska Socialistförbundet hånade hans planer men futuristerna och vissa republikaner slöt upp kring dem.

Kort därefter antog CGL:s kongress i Bologna ett förslag om en demokratisk konstituerande församling som man ville ge en utpräglad reformistisk karaktär. Mussolini kommenterade: ”Har vi då äntligen fått ett arbetarparti som är lika hett som hemligen efterlängtat bland de ledande inom CGL? CGL dröjer kvar inom demokratins rāmärken ... Det handlar alltså inte om klassdiktatur med hjälp av ett parti utan om ett folkstyre i form av en republikansk regering.”

Men *Il Popolo d'Italia* och dess chefredaktör stod isolerade. Med stöd av framför allt Ansaldo-publicitet hankade sig tidningen emellertid fram. Mussolini själv skapade sig ett slags litet hov eller en armé bland de demobiliserade frikårsmedlemmarna. Dessa stod dock

fortfarande huvudsakligen under futuristernas inflytande. I själva verket var det svårt att skapa sig en ställning bland republikaner, CGL-reformister, futurister, USI-socialister (Unione Socialista Italiana, Italienska Socialistförbundet – Ö. a.) och Rossoni-syndikalister.

En nationalsocialism – Dalmino

Hoppet om att förverkliga ”en syntes av antitesen klass och nation” fanns alltså kvar. Den 6 januari 1919 understödde *Il Popolo d'Italia* kraftigt posttjänstemännens strejk. Den 11 januari stormade Mussolini och futuristerna i spetsen för en frikår in på Bissolatis konferens på La Scala i Milano. Med rop som ”såld”, ”förrädare”, ”kroat” och ”leve det italienska Dalmatien” hindrade de den före detta medlemmen av ministären Orlando att framföra motiven för sin avgång. Anledningen till hans avgång var att han motsatte sig annekteringen av Dalmatien och regeringens allmänna expansionspolitik. Denna händelse förde Mussolini allt närmare nationalisterna.

Den 2 mars 1919 inbjöd *Il Popolo d'Italia* läsare, sympatisörer och vänner att den 23 samma månad samlas i Milano för att där bilda fascistiska kampföreningar. ”Vårt program”, tillade Mussolini, ”ligger innefattat i själva benämningen”. Han preciserade några dagar senare: ”Den 23 mars bildar vi inte ett parti utan vi väcker impulsen till en ny rörelse. Den 23 mars bildar vi antipartiet.”

Hur skulle då programmet se ut? ”Få punkter, men precisa och radikala.” Det gällde inte bara att ”ta avstånd från den vedertagna socialismen utan också från alla de små grupper av människor som förgäves gått och hoppats på att kunna fortsätta” den revolution som inletts i maj 1915 och fortsatt under hela kriget. Som tur var gav strejken i Dalmino Mussolini tillfälle att bringa lite mer klarhet i sina idéer.

I den lilla staden Dalmino i närheten av Bergamo var ungefär 2 000 metallarbetare anställda i Franchi–Gregoriniföretaget. Till följd av att fabriksledningen inte hade velat gå med på arbetarnas krav hade dessa kört ut ägarna från fabriken och barrikaderat sig där. Arbetarna i fråga var till största delen anslutna till Rossonis Italienska Arbetarförbund. På fabrikernas tak hisgade de den italienska flaggan. Under två dagar pågick produktionsstrejken tills armén kom och körde ut arbetarna. *Il Popolo d'Italia* följde tilldragelsen med största uppmärksamhet. Händelsen gav också Mussolini tillfälle att för första gången formulera en av fascistprogrammets huvudpunkter: ”Bildandet av arbetarrådet som under tre dagar har skött företaget och hållit produktionen i gång utgör ett ärligt försök, en ansträngning full av god vilja, en prisvärd strävan att efterträda den så kallade borgarklassen i arbetsledningen.” Ockupationen i Dalmino, förtydligade han något senare, har bevisat ”proletariatets förmåga att på egen hand leda fabriken”. Den 20 mars då ordningen sedan två dagar var återställd reste Mussolini till Dalmino och lyckönskade arbetarna i ett kort tal. ”Ni har vunnit en seger för er egen klass, men ni har inte glömt bort nationen ... Ni har lyckats undvika politisk inblandning.”

San Sepolcromötet

De mest hängivna Mussolinibiografierna är alla överens om att mötet den 23 mars som utgjorde ”fascistföreningarnas födelsestund” var av blygsamt format och passera de mer eller mindre obemärkt. ”Femhundra personer var närvarande”, enligt Margherita Sarfatta, ”de kända namnen uppgick inte till tio”. Bland dem fanns Marinetti och fältherren Mario Carli, futurist och medlem av frikårerna. Omständigheterna gynnade inte proselytismen, konstaterade Giorgio Pini senare. Mussolini hade utlovat hundratals anhängare. För att underblåsa sitt företag bildade han en första fascistförening i Milano två dagar före mötet. Till denna hörde Michele Bianchi och Ferruccio Vecchi, den senare vän till Marinetti och ledare för den frikår som hade varit med och vislat ut Bissolati den 11 januari.

Samlingssalen låg vid Piazza San Sepolcro och var utlånad av Föreningen för Industri- och Handelsintressen. Lokalen lånades ofta ut till möten av detta slag. Den 23 mars 1919 samlades här under hela dagen fascistföreningarnas konstituerande församling. Enligt kallelsen rörde det sig om ett ”privat möte”. Församlingen bestod huvudsakligen av före detta medlemmar i Fascistförbundet för Revolutionär Aktion, vänsterinterventionister, anarkistiska syndikalister, republikaner som till exempel Farinacci och demobiliserade frikårsmedlemmar. Bland det femtiotal namn som *Il Popolo d'Italia* dagen efter citerade fanns tio officerare, mest löjtnanter, och förutom Marinetti två andra futurister: Mario Carli och Achille Funi. De Ambris lyste med sin frånvaro.

Även om Mussolini redan dagen efter hade börjat tala om den nybildade rörelsens ”program” så förefaller mötets verkliga natur vara höljt i samma dunkel som omgivit kallelsen. Och först den 6 juni 1919 kunde man i *Il Popolo d'Italia* läsa rörelsens manifest (se dokument 3, s. 94). Marinettis tämligen bleka inlägg återspeglade ganska väl det klimat av osäkerhet som rådde bland mötesdeltagarna. Hans anförande gick i huvudsak ut på följande: ”Alla som inte är rädda för ordet revolution bör befria massan från dess dåliga herdar och leda den mot nya, friare och modernare styrelseformer.” Då han själv ingalunda skrämdes av ordet ”bolsjevism” slutade han sitt anförande med en uppmaning ”om att våga allt”. De övriga talarna nöjde sig på ett undantag när med att uttrycka sina sympatier för Mussolini.

Mussolini försvarade sig med att han inte ville grunda ett ”kamp-parti”. Han underställde församlingen tre deklARATIONER i vilka han försökte definiera interventionismens uppgifter. I sin kommentar framhöll han vissa av krigets ”positiva resultat”. ”Reaktionen”, sade han, ”har inte triumferat i någon av de segerrika nationerna”. Han betonade också nödvändigheten av att man inte skulle ge de ”rika nationerna” möjligheten att lura de ”proletära staterna” i Nationernas Förbund.

På eftermiddagen gällde det att föreslå några riktlinjer. *Il Popolo d'Italia*s chefredaktör höll då ett hänfört tal i vilket vältaligheten tog sig nästan absurda uttryck. ”Jag har skrivit att vi måste tillmötesgå den arbetskraft som kom hem från skyttegravarna, ty det skulle vara avskräckande och bolsjevistikiskt att förvägra dem deras rättigheter ...” ”Vill dom ha åtta timmars arbetsdag? Sex timmars arbetsdag? Invaliditets- och ålderspension? Kontroll över industrierna? Vi ska stödja deras krav.” Mot detta protesterade Michele Bianchi: ”Det är lätt att vinna massornas gunst med storslagna löften. Vi är ju dock inte en samling demagoger.”

Det väsentliga låg emellertid i att Mussolini uttalade sig för en republik i vilken alla intressen skulle tillvaratas: ”Man skulle kunna invända mot detta program att det återvänder till det korporativistiska systemet. Det spelar ingen roll. Det gäller att bilda arbetarråd med en politiskt renodlad representation.”

Mötet avslutades med att man utsåg en centralkommitté i vilken förutom Mussolini själv och Marinetti bland annat ingick Ferruccio Vecchi, Mario Giampaoli och Cesare Rossi – den sistnämnde finns det anledning att återkomma till vid tiden för mordet på Matteotti.

En rad kommittéer tillsattes den 1 april, och tillsammans med ett rikssekretariat utgjorde de den nya rörelsens exekutiva organ. Från och med den 15 augusti började fascistföreningarnas officiella organ – veckotidningen *Il Fascio* att utkomma i Milano. Dess tillgångar och läsekrets var ännu begränsade. Rörelsen nöjde sig i själva verket med att hanka sig fram ända till sommaren 1920. Härom vittnar medlemsantalet. Vid slutet av året fanns det i Italien 31 fascistföreningar med inalles 870 medlemmar. Fascistföreningen i Genua till exempel hade inte mer än 29 medlemmar. I december 1920 fanns det däremot 88 fascistföreningar med 20 000 medlemmar.

Eldsvådan på L'Avantis redaktion

Den 15 april 1919 trängde en liten trupp av frikårsmedlemmar, futurister, fascister och nationalistiska studenter in på *L'Avantis* lokaler och satte eld på dem. ”Vi fascister har inte förberett denna attack mot den socialistiska tidningen”, deklarerade Mussolini, ”men vi tar på oss allt moraliskt ansvar för det inträffade”. Ferruccio Vecchi och Marinetti betonade mer aktionens spontana karaktär och ville också ta på sig ansvaret för eldsvådan. Polisen och Bonomi – dåvarande arbetsministern som just var på besök i Milano – intog en överseende hållning. Krigsministern, general Caviglia uttryckte till och med sin uppskattning. Eldsvådan på *L'Avantis* redaktion blev den ”första akten av inbördeskriget”.

Men framför allt fanns det nu inte längre någon återvändo för fascismen och dess förhållande till arbetarrörelsen. Den i maj vädjade Mussolini till de socialistiska arbetarna: ”Proletärer! Krossa papperspolitikernas tyranni!”

Rivalitet

På fasciströrelsens första kongress i Florens den 9 och to oktober framgick det tydligt att rörelsen stod och stampade på samma fläck som tidigare. Anslutningen uppgick långt ifrån till ”de tusentals fascister” som Mussolini hade utlovat och ändå var siffrorna väl friserade. Inga pengar flöt heller in. Vissa element accepterade konstigt nog inte rollen av det vita garde som man sedan den 15 april hade velat tilldela dem. ”Frikårens vaktar inte en regering utan en nation”, stod det över hela sidan i *L'Ardito* av den 18 maj 1919.

Dessutom var Mussolini långt ifrån rörelsens obestridda ledare. Där fanns också Marinetti. För att inte tala om D'Annunzio som genom sin marsch mot Fiume nyligen blivit en förgrundsfigur. *L'Ardito* kallade honom ”den siste italienaren, arvtagaren till den latinska anda som gjort vårt fäderneslands namn vida känt i världen”. Var inte han den bane ledaren för den nationella revolutionen? Marinetti hade varit med vid Fiume och detta faktum gav futuristerna anledning att göra anspråk på äran. ”Fiume är futuristernas huvudstad i Italien liksom D'Annunzio och Marinetti är dess ledare.”

Efter kongressen sökte man att befästa denna treenighet: ”Tre namn har under kongressen definitivt knutits samman”, skrev Settimelli, ”Marinetti, Mussolini och D'Annunzio”. Han hade uppenbarligen fel.

Valen 1919

Mussolinis främsta bekymmer gällde emellertid valen som var utlysta till den 15 november. Under en blixervisit till Fiume den 7 oktober avrådde han D'Annunzio från en resning och bad honom i stället att stödja kongressen genom sin närvaro. Förutom Marinettis tal vilket till största delen handlade om kravet på Italiens ”avvatikanisering” ägnades större delen av kongressen åt att preparera de fascistiska kandidaterna inför valen. Mussolini underströk nödvändigheten av att gripa varje tillfälle till att göra sig gällande: ”Vi fascister, vi har inga färdiggjorda doktriner. Vår doktrin är handlingens. Vi måste göra oss gällande på varje ställe vi besöker.” Kongressen antog som sitt det Italienska Arbetarförbundets syndikalistiska program, krävde censur avskaffande och förklarade sin solidaritet med D'Annunzio. Och så gick fascisterna till val.

Den 15 november presenterades Mussolini överst på en lista i Milano. På samma lista fanns också namn som Toscanini och Marinetti. Det verkade som om utgifterna för valkampanjen till stor del täcktes av en riksinsamling som *Il Popolo d'Italia* anordnade till förmån för D'Annunzio och Fiume.

Valen blev ett totalt fiasko. Under det att socialisterna enbart i Milano fick 170 000 röster fick den fascistiska listan med Mussolinis namn inte mer än 4.795 röster. *L'Avanti* publicerade då

ett kort ironiskt inlägg: Man hade i stadens avlopp funnit liket av en självmördare statt i upplösning ... Liket tillhörde Benito Mussolini.

7. 1920 – ett vändpunktens år. Revolution eller reaktion

Ockupationen av Fiume

Den 16 maj 1919 ställdes Fiume genom ett fördrag mellan Italien och Jugoslavien under Förenta Nationernas beskydd. Nationalisterna och fascisterna var missnöjda med denna lösning. ”Fiume eller döden”, utropade de och började åter agitera. Den to maj hade den romerska fascistföreningen fördömt ”den utländska bankimperialismens” och ”den plutokratiska alliansens” förtryck av ”proletärnationen”. Rykten började vid denna tid cirkulera om att general Giardino skulle ha planerat en statskupp i syfte att kunna förklara Jugoslavien krig. I början av juli utbröt våldsamma sammanstötningar mellan de franska trupperna i staden och italienska soldater och civila. Händelsen har benämnts ”Aftonsången i Fiume” till minne av den Sicilianska Aftonsången 1282.

En fyrpartikommission tillsattes med resultat att de sardiska grenadjärerna måste lämna Fiume. En rad artiklar i *La Stampa* (artikeln På väg mot ett nytt Caporetto) gjorde till sist militärerna och nationalistkretsarna djupt förbittrade. Återigen började man tala om en statskupp, denna gång till förmån för Emanuele Filiberto, hertigen av Aosta. Den 12 september intog en kolonn ”legosoldater” anförda av D’Annunzio Fiume och proklamerade Fiumes annektering till Italien. De allierade och den italienska regeringen ställdes alltså inför ett redan fullbordat faktum. I ett uppseendeväckande tal inför parlamentet kritiserade Nitti ”den fåfänge litteratörens” företag och vädjade till allmänheten om stöd. Man ropade bolsjevism. För socialisterna var detta ännu ett tecken på ”den borgerliga regimens förfall”. Mussolini var lika förvånad som de styrande och när allt kom omkring knappast mer entusiastisk heller. I sin tidning lät han publicera en riksinsamling till förmån för Fiume och inledde en kampanj som D’Annunzio senare bedömde som ganska tam. ”Kommendanten (så kallades D’Annunzio) är en stor poet som jag beundrar av hela min själ. Själv är jag en stor bonde med djupa rötter i jordtorvans realiteter”, skrev Mussolini väl medveten om sina politiska chanser. Ett eventuellt närmande till socialisterna, en plats i parlamentet var sannolikt vad han strävade efter.

I Fiume lekte man också med tanken att tåga mot Rom. Man hoppades till och med på stöd från Malatesta vilken nyss återvänt från sin landsflykt. Malatesta avböjde självfallet detta erbjudande. Det gjordes också vissa öppningar i riktning mot vissa socialister och mot det bolsjevikiska Ryssland. ”Mellan Fiume och Moskva”, skrev Mario Carli på våren 1920, ”ligger det ett stort mörkt hav. Men Fiume och Moskva är utan tvivel två upplysta stränder vid detta hav. Mellan dessa båda stränder måste så snart som möjligt en bro slås.”

Den italienska regeringens första reaktion var att utfärda blockad mot staden. Men D’Annunzio var omgiven av alltför många medbrottslingar, och soldater och ”legionärer” fortsatte att strömma till. De uppgick snart till 20 000 man. Krigsfartyg samlades i hamnen och ställde sig under ”Kommendantens” befäl. Men kapten Giulettis män lade beslag på fartygen och förde bort lasten. Nitti tvingades emellertid till förhandlingsbordet. D’Annunzio förband sig under förhandlingarna att inte göra nya annekteringar. Under några månader rådde sedan status quo. Aniante skrev: ”Om D’Annunzio blev ’fascismens Jungfru av Orleans’ så var det mindre på grund av att han hade predikat mussolinska ord än att han hade bidragit till den liberala statens upplösning genom att för första gången tvinga den till eftergifter.”

”Den blodiga julen”

Efter att ha låtit utropa sig till styresman över det Italienska Regentskapet Carnaro offentliggjorde D’Annunzio den 30 augusti 1920 ”Carnaro-statuterna” – dessa skulle senare komma att hänföra Mussolini. I dessa aktstycken återfanns de flesta av vänsterinterventionismens teser. I D’Annunzios kabinettschef De Ambris’ bidrag framträdde särskilt konstitutionens korporativistiska anda. Medborgarna var indelade i korporationer. Dessa korporationer skulle sedan välja ett ”provisoriskt råd” som skulle fungera vid sidan av ”de bästes råd”. Detta i sin tur skulle utses genom allmänna val. Man kan förstå att fascismen senare kom att ta intryck av dessa tankar.

Den 9 september utropade D’Annunzio regentskapets oberoende. Kort därefter utökade han området med några jugoslaviska öar. Giolitti kunde självfallet inte – vilket en ironisk och kanske provocerande artikel i *Il Popolo d’Italia* föreslog – uppmuntra D’Annunzios självsvåldighet och samtidigt hålla sig till det italiensk-jugoslaviska avtalet i Rapallo. Den 24 december började därför italienska trupper tränga in i Fiume och tvingade D’Annunzio att avgå. Denna ”blodiga jul” gjorde slut på det ”stormiga poem” (orden är Sforzas) som Fiume-äventyret hade inneburit för D’Annunzio. För Mussolinis del blev affären en läxa för framtiden.

Den socialistiska krisen

Efter de segerrika valen i november 1919 framträdde motsättningarna inom socialistpartiet allt mer. En odiskutabel radikalisering av massorna pågick och om massornas stridslust vittnade de otaliga strejkerna. Mussolini talade till och med om en ”strejkmani”. Där fanns en stundtals mystisk vilja att efterlikna Ryssland och denna vilja gick hand i hand med obeslutsamheten hos de ledande socialisterna och svagheten hos andra organisationer som till exempel Anarkistförbundet.

Dåligt planerade strejker och fabriksockupationer avlöste varandra. Först kom en poststrejk, sedan en järnvägsmannastrejk (i januari). Därefter följde ockupationen av fabriken i Sestri Ponente den 18 februari, i Via reggio den 28, i Asti den 2 mars, i Neapel den 24, i Sesto San Giovanni den 4 juni och i Piombino den 10 juni. På landsbygden fortsatte med oförminskad styrka demonstrationerna för förbättrade jordbrukslöner. Också Podalen drabbades av strejkmanin. De ”vita” ligorna, katolikerna, med nästan en miljon medlemmar var här i majoritet. Socialisterna hade endast 750 000 medlemmar i området.

En kris drabbade alltså de styrande klasserna och kapitalismen men i synnerhet den revolutionära ledningen själv. Mussolini skrev: ”Vid sidan av den borgerliga krisen pågår en socialistisk kris. Man skulle kunna säga att den ena är en betingelse för den andra och vice versa.” Inom socialistpartiet försökte somliga driva en radikalare linje än ledningens mer moderata. Tillsammans med Bordiga försökte ”sovjetgruppen” att bygga upp en revolutionär organisation över hela landet. (Bordiga hade emellertid en annan uppfattning än Lenin i valfrågan.) Han var utan tvivel den som bäst hade insett betydelsen av den söndring som bildandet av den Tredje Internationalen innebar på det internationella planet: ”Kommunismens historiska mål är att skapa ett politiskt klassparti och att kämpa för ett revolutionärt maktövertagande.”

Med en mindre utpräglad radikalism – ofta uppfattad som en anarkistisk syndikalism – fortsatte gruppen *L’Ordine Nuovo* i Turin sitt tålmodiga organisationsarbete. Rörelsen var dock begränsad till Turin och dess omgivningar. I denna lokala begränsning låg utan tvivel – helt bortsett från programmets innehåll – rörelsens svaghet, dess isolering. Därom vittnade den berömda ”nålstrejken” i april 1920. Fiatledningen hade infört lagstiftad tid utan att först råd göra med fabrikskommittéerna. Denna utlyste då en första strejk (den 28 mars), men den

13 april mynnade strejken ut i en solidaritetsstrejk som spred sig över hela Piemonte och drog med sig en halv miljon arbetare och bönder. CGL såg i denna händelse ett karaktäristiskt bevis på bristande disciplin. Socialistpartiets nationalråd samlades i Milano men vägrade att ingripa i konflikten. I sin isolering var därför rörelsen dömd att misslyckas. Den 24 april – efter 10 dagars strid – återupptogs arbetet.

Nu återstod bara de misslyckade fabriksockupationerna sommaren 1920 för att de sista illusionerna skulle grusas.

Ockupationen av fabrikerna

Denna gång gällde tvistefrågan löneförhöjningar – ett tydligt tecken på att stridsmålen redan satts lägre än tidigare. Efter två månaders diskussion avbröt arbetsgivarna den 13 augusti 1920 förhandlingarna med de ledande inom Metallarbetarförbundet. Dessa beslöt då att proklamera arbetsvägran och att eventuellt låta ockupera fabrikerna. Den 30 augusti 1920 ockuperade folket Romeo-företaget i Milano. Samma dag, klockan 17, var de trehundra fabrikerna i Milano i arbetarnas händer. Rörelsen spred sig sedan till Turin, Genua och till de största städerna i ”industritriangeln”, ja, snart också över hela Italien. Den 1 september 1920 skrev Umanità nova: ”Man satte vaktposter vid dörrarna och hissade röda och svarta fanor på fabrikstaken.” Och nästan överallt pågick det en produktionsstrejk av samma typ som den i Dalmino året innan.

Industriledarna krävde att regeringen skulle ingripa. Men Giolitti vägrade. I stället föreslog han till och med i ironiska ordalag en av dem att låta spränga sin fabrik. Ja, han gjorde sig inte ens besväret att avbryta sin semester utan nöjde sig med att låta trupper omringa fabrikerna och polisen och armén ockupera industricentra. I detta läge var rörelsen dömd att misslyckas. Man borde ha utvidgat den. Men som Rakosi påpekar var ”alla revolutionärerna – Serrati, Bordiga och Borghi – i Moskva”. Förutom anarkisterna och *L'Ordine Nuovo*-gruppen var endast ett fåtal beredda på en ”avgörande strid” (se dokument 6, s. 100).

Den 7 september ägde i Sampierdarena ett anarkistmöte rum. I mötet deltog sekreteraren för metallarbetar-sektionen i Turin, Pietro Ferrero, och en anarkist med nära anknytning till *L'Ordine Nuovo*, Maurizio Garino. Mötet föreslog att man skulle åstadkomma ett ”fullbordat faktum” genom att ockupera hamnen i Genua och sedan alla hamnarna i Ligurien samt alla industriföretag. Men inför CGL:s utsände representant Colombinos försäkringar att fackförbundets centralkommitté själv utan dröjsmål skulle fatta ett sådant beslut enades man om att inte inlåta sig på separata och förhastade aktioner.

Emellertid vägrade de i Milano den 9-11 september församlade ledarna för CGL att understödja en revolutionär aktion. D'Aragona fick nöja sig med att man erkände ”principen om fackföreningskontroll av företagen”. Därefter röstade man om revolutionen. D'Aragonas förslag om endast ett erkännande vann med 591 245 röster mot 409 596 och 93 623 blanka röster.

Den 15 september samlade Giolitti representanter från de båda parterna för att fatta beslut om den fackföreningskontroll CGL krävde. Överenskommelsen undertecknades den 22 september och den 4 oktober återupptogs arbetet. Genom ett lagbeslut av Giolitti den 19 september tillsattes en jämt sammansatt kommitté med direktiv att utarbeta lagen om fackföreningskontrollen. I denna kommitté ingick förutom Turati också Umberto Terracini från *L'Ordine Nuovo*-gruppen (se artikeln Ignazio Silone drar sig till minnes en av kommunisternas ståndpunkter vid tiden för uppgörelsen, i Umanità Nova, i oktober 1964).

Giolitti och kapitalplanen

De nya relationerna mellan bankerna och den tunga industrin och uppkomsten av ett finanskapital nödvändiggjorde en förändring av förhållandet mellan kapital och arbetskraft. Det

gällde nu att förstärka kapitalets kontroll över arbetskraften, att integrera arbetskraften i kapitalet och göra den till en länk i kapitalutvecklingen.

Den 7 mars 1920 fastställde de italienska industrimännens första rikskongress denna nya plan och bekräftade samtidigt Confindustrias ledande roll (Confindustria är den största arbetsgivarorganisationen inom industrin – Ö. a.). Giovanni Silvestri, ordförande i Confindustria, redogjorde tämligen schematiskt för kapitalmålen: ”en intensifiering av produktionen”, en åtstramning av disciplinen bland arbetarna men också bland industriledarna själva så att man kunde åstadkomma en ”ny och modern social jämvikt”. Man beslöt att återinkalla Giolitti. Giolittis ”homeopatiska” attityd (orden är Gramscis) gentemot fabrikssockupationerna motsvarade inte längre industriledarnas krav. Det såg ut som om Confindustria hade försökt att slå ned arbetarnas initiativ för att kunna integrera den för kapitalplanens förverkligande nödvändiga arbetskraften och som om den hade velat understryka den numera överflödiga regeringens oduglighet.

Det italienska kapitalet var den svagaste länken i den internationella kapitalkedjan och det saknade ett ”imperiums” eller ett ”samväldes” avsättningsområden. Det var dessutom inte längre tillräckligt starkt för att utsättas för Giolittis metoder (jfr Ockupationen av fabriker – ett försummat tillfälle?, s. 126). Våren 1920 inrättades på Nittis initiativ ett kungligt garde. Detta var utan tvekan ett förebud om den pågående förändringen. Här skulle fascismen komma att ta vid.

Den nödvändiga ”omvändelsen”

Mussolinis enda förtjänst var hans disponibilitet och isolering, det vill säga hans svaghet. Denna hade blivit ännu mer uppenbar efter valnederlaget. Missmodig, förkrossad och djupt skuldsatt funderade han på att överge allt, inklusive sin tidning. Ja, han till och med lekte med tanken på att emigrera. Han själv och hans program föreföll alltjämt för omstörtande för att direkt kunna intressera ”penningplacerarna”. Hans republikanska målsättning låg honom också i fatet. Emellertid tyder hans hållning under den ”blodiga julen” på att hans åsikter numera stod den gamle liberalen Giolittis mycket nära såvida han helt enkelt inte blivit ”köpt” av Giolitti. Detta närmande var påtagligt redan vid tiden för fabrikssockupationerna.

Mussolini och fabrikssockupationerna

Redan den 10 augusti 1920 uttryckte *Il Popolo d'Italia* sin sympati för en rörelse som var mån om att inte överskrida sina ”rent ekonomiska gränser”. I alla händelser vädjade tidningen om en uppgörelse, om en kompromiss. Detta blev också tidningens fältrop under hela denna tid. Den 5 september då det såg ut som om ockupationen skulle fortsätta skrev Mussolini: ”Vi motsätter oss med alla krafter en bolsjevikisk erfarenhet.” Den to september sammanträffade Mussolini i Milano med Bruno Buozzi och Mario Guarneri för att föreslå dem sig själv som medlare. Mussolini framstod nu som en slags geometrisk punkt i vilken reformisternas och Giolittis ställningstagande sammanstrålade. Kort därefter kom genom förmedling av prefekten i Milano, Lusignoli, förhandlingar till stånd med Giolitti om Fiume. Man har senare frågat sig om Giolitti satsade pengar i dessa manövrar. Hur det än må vara med den saken så publicerade Mussolini den 12 november en artikel i vilken han godkände det italiensk–jugoslaviska fördraget. Nu var det bara nationalisterna som fortsatte att angripa ”förråderiet” i Rapallo.

Landsbygdsfascismen

Vid sidan av den stadsbefolkning som Mussolini hade utsett för fascismen började vid denna tid – en smula utanför hans kontroll – en landsbygdsfascism att växa fram. Den 18 augusti 1920 bildades Allmänna Jordbruksförbundet till vilka stora och medelstora lantegendomar samt jordbruksindustrin anslöt sig. Syftet var att föra en reaktionär och kontrarevolutionär

politik mot de röda och vita ligorna. Bildandet av jordbruksråd vid tiden för fabrikssockupationerna – på anstiftan av de katolska ligorna – hade gett reaktionen den förevändning den sökte. Attacken mot Palazzo Accursio, stadshuset i Bologna, den 24 november 1920, betecknade inledningen till den vita terrorn. Några dödades och ett hundratal sårades. Tidigare hade Folkets hus i Siena attackerats (den 7 mars), den slaviska organisationens högkvarter i Trieste (den 14 juli) och den socialistiska tidningen *Il lavoratore*s redaktion hade satts i brand (den 14 oktober), den senare också i Trieste. Den 20 december kom turen till rådhuset i Ferrara, sedan i januari eldsvådan på Arbetarkammaren i Bologna och den 28 februari eldsvådan i Trieste och så vidare.

Regeringen fick utan tvivel bära sin del av ansvaret för dessa plötsligt uppfammande våldsdåd. I ett cirkulärbrev inbjöd krigsministern Ivanoe Bonomi demobiliserade officerare att medverka i fasciströrelsen (beträffande denna fråga, se s. 124.). Fasciströrelsen kom härigenom att utvidgas med krigsveteraner. Straffexpeditioner leddes ofta av före detta officerare som Dino Grandi eller Italo Balbo. Till den borgerliga pressens illa dolda uppskattning av dessa straffexpeditioner kan läggas de styrandes goda medgivande. Man blundade och lät det passera. I ett cirkulärbrev skulle justitieministern – enligt Tasca – ha uppmanat den italienska ämbetsmannakåren att inte förfölja fascisterna. Dessa ökade nu sitt medlemsantal från ett tjugotusental (1920) till mer än tvåhundra tusen anhängare (1921).

Fascisterna och deras bundsförvanter

Röda arméns nederlag vid Warszawa vid tiden för fabrikssockupationerna, undertryckandet av resningen i Kronstadt, den nya ekonomiska politiken och beslutet vid den Tredje Internationalens kongress vittnade om att kapitalismen höll på att stabiliseras i hela världen och att revolutionen var på tillbakagång.

I Italien förstärktes den ”interna fronten” från krigsåren. I januari 1921 bildades ett förbund av alla antibolsjevikiska föreningar och civila organisationer i Italien. Förbundet hade till syfte att ”motarbeta alla politiska och sociala omstörtningar”. Förbundet organiserade under strejkerna de första demonstrationerna för ”frivilligt arbete”. Fascismen skulle senare komma att ta intryck av detta.

På fascistföreningarnas andra kongress (den 24 och 25 maj 1920) blev Mussolini oenig med Marinetti angående Vatikanen och frågan om republik. Vatikanen representerade ”fyrahundra miljoner människor utspridda över hela världen”. Den kunde därför användas i den italienska expansionismens intressen. Beträffande frågan om institutionerna ansåg man det bäst att bedöma monarkin efter vad den utträttat. Problemet lösning låg i alla händelser i ett ”samarbete mellan det producerande proletariatet och den producerande borgarklassen”. Marinetti tröttnade på denna konservativa attityd och avgick. Brytningen var särskilt symptomatisk men inte lika allvarlig som den som inträffade mellan Mussolini och D’Annunzio/De Ambris. I den sista rapporten från Fiume hade legionärerna uppmanats att vid sin återkomst till Italien bryta med ”förrädarna” och med stöd av Carnarostatutema omgruppera sig i självständiga organisationer. Somliga anslöt sig nu på D’Annunzios uppmaning till det eufemära Nationaldemokratiska Partiet. Detta parti tycks ha varit understött och finansierat av Stora Logen. De Ambris å sin sida bildade Fiumelegionärernas Riksförbund som utgav ett flertal tidskrifter. Av dessa var *Vigilia* i Milano och *Riscossa* i Bologna i allmänhet fientligt inställda till fascismen.

Huvudanledningen till oenigheten var tydligen Mussolinis hållning under tiden för den ”blodiga julen”. Det var därför som *Vigilia* frågade sig varför fascisterna ”inte gjort slut på Fiume på samma sätt som de varje dag gjorde slut på folk som råkade trampa en fascist på tårna”. Enligt *Vigilia* utnyttjade fascisterna också före detta legionärer som strejkbrytare genom att förespegla dem arbete. I februari 1921 bröt ett våldsamt slagsmål ut i Turin mellan

fascister och legionärer. Händelsen fick kommunister som till exempel Gramsci att börja drömma om att med stöd av D'Annunzio bilda någon slags "nationalbolsjevikisk" rörelse av samma typ som den tyska.

Brytningen i Livorno

Den 21 september 1920 publicerade L'Avanti de "21 villkoren" för en anslutning till den kommunistiska internationalen. Men redan den 28 september stod det klart att Serrati som väntat inte var besluten att bryta med reformisterna, ej heller att avstå från den gamla partibenämningen. Man hade ju i det franska partiet accepterat "samhällschauvinister" som till exempel Cachin, hävdade många. Brytningen ägde till slut rum på kongressen i Livorno (15-21 januari 1921) trots att en del delegater gjorde kraftfulla försök att medla (till exempel den tyske kommunisten Paul Levi). Skiljelinjen gick mellan Serrati och kommunisterna. En dylik brytning, påpekade J. Mesnil, löste ingalunda motsättningarna inom socialistpartiet.

Också en annan brytning var nära förestående. Denna gång på högerkanten. Den ägde rum ett och ett halvt år senare på socialistpartiets kongress i Rom (1-4 oktober 1922). Här erhöll Serrati-gruppen och anhängarna av Tredje Internationalen 32 106 röster mot reformisternas 29 119. Partiets totala medlemsantal hade alltså vid denna tid minskat med hälften. Reformister och enhetspartister uppgick tidigare i Livorno till sammanlagt 112 723 personer. Nu uppgick de endast till 61 225 personer. Under det att reformisternas antal hade ökat från 14 695 till 29 119 hade antalet Serrati-anhängare minskat med två tredjedelar, det vill säga sjunkit från 98 028 till 32 106 personer. Beträffande kommunisterna så uppgick deras antal vid kommunistpartiets kongress i Rom (20-24 mars 1922) till 43 211 medlemmar. I Livorno hade de varit 58 783 man.

8. Nationalfascistiska Partiet och marschen mot Rom

"Fredsfördraget"

Giolitti hade inte beslutat sig för att utnyttja valen till att inränga fascisterna bland övriga borgerliga maktorgan. Trettiofem fascistiska deputerade – däribland Mussolini – valdes utifrån "rikslistor" vilka upptog alla italienska partier – från liberaler till fascister. Mussolinis första tal i kammaren den 21 juni blev en "manchesteriansk" uppvisning. Han krävde att staten "tagen i sin mest renodlade betydelse" skulle överlåta ekonomin åt det "privata näringslivet". Valen hade ägt rum i en atmosfär av aldrig förut skådat våld och terror. "Vi upplever dagar av ångest", skrev Serrati. "Våra dagliga sysslor och våra liv är inte längre värda någonting." Mussolini var emellertid fast besluten att "normalisera" situationen. Sedan den första vågen av landsbygds militarism hade lagt sig tycktes den bolsjevikiska faran vara avlägsnad. Penninginflödet hade minskat. De mest "politiskt" medvetna av fascisterna, särskilt Cesare Rossi, framhöll detta och kritiserade rörelsens isolering: brytningen med D'Annunzio låg på lut, med De Ambris och det Italienska Arbetarförbundet var den redan faktisk. Den första demonstrationen som Kommittén för Proletariatets Försvar höll i Rom den 6 juli hade väckt fruktan för en folklig reaktion. Kort därefter drev ett dussin polismän nära femhundra fascister på flykten i Sarzana, varvid arton dödades och fyrtio sårades. En omorganisering av fasciströrelsen befanns nödvändig. Men rörelsens "gränser" måste också fastställas, skrev Mussolini.

Undertecknandet av ett "fredsfördrag" med socialisterna skänkte en kort stunds frist.

Fascismens inre kris

Detta fördrag mötte motstånd från landsbygdsfascismen. Under loppet av augusti månad bad Grandi och Balbo med stöd av Marsich D'Annunzio att leda en marsch mot Rom. Operationen skulle stödjas av vissa generaler. "Kommendanten" drog sig emellertid undan.

Gramsci gjorde då ett sista försök och samlade den 17 augusti i Bologna ledarna för de oeniga fascistföreningarna för att få dem att uttala sitt fördömande av ”fredstrevarna”, av den parlamentariska kompromissen och av ”förräderiet”. Landsbygdsfascisterna skulle fortsätta kampen. Mussolini följt av Cesare Rossi lämnade då omedelbart in sin avskedsansökan. Men redan den 23 augusti föreslog han en lösning: rörelsen borde förvandlas till ett parti. En ny sammanstötning med polisen hade resulterat i åtta döda och trettio sårade fascister. Nu tycktes saken vara avgjord.

Kongressen i Rom (7-9 november 1921) – Nationalfascistiska Partiet

Fastän Mussolini vägrade att ta tillbaka sin avskedsansökan arbetade han i det tysta på den stora försoningen med Grandi och Marsich. Denna skulle bli kongressens huvudpunkt. Kongressen ägde rum i en atmosfär av våld som visserligen tycktes ge ”politikerna” rätt men som samtidigt tog sig större proportioner än dessa någonsin hade kunnat ana. Samtidigt blev Mussolinis vridning åt höger allt tydligare. Han hyllade nu den liberala staten, gav prov på imperialistiska strävanden, ställde sig negativ till klasskampen, intog en vacklande hållning till frågan om institutionernas vara eller icke vara och höll ett försvarstal för Crispi. Mera glänsande var då Grandis sista försvar av nationalsocialismen: ”Friheten, nationen, syndikalismen skall vara slagorden. Staten bör vara uppbyggd av en stor och mäktig hierarki av fackföreningar.” Det hela stannade dock vid ett vackert fyrverkeri av ord.

Den 9 november utropades på förslag av Michele Bianchi bildandet av det Nationalfascistiska Partiet (Partito Nazionale Fascista, förkortat PNF). Två månader senare bildade Rossoni Fackföreningarnas Riksförbund. Det Nationalfascistiska Partiet räknade i november 1921 320 000 medlemmar, Fackföreningarnas Riksförbund 458 000 (aug. 1922) varav 277 000 var bönder, 72 000 arbetare och 109 000 borgare.

Fastän det Nationalfascistiska Partiets program inte publicerades förrän i slutet av året (se dokument 7, s. 101) så uppsade Centralkommittén redan den 15 november ”fredsfördraget” med socialisterna. Till förevändning tog man de röda frikårernas våldsdåd. Balbo och general Gandolfo fick nu i uppdrag att organisera ”fascistarmén” som enligt partiprogrammet skulle utgöra en helhet med partiet. Våldsdåden tog ny fart. Efter mordet på socialisten Boldori förbjöds i ett cirkulärbrev till prefekterna av den 23 december väpnade organisationer. Förbudet blev utan verkan. Man hade i så fall måst förbjuda hela det Nationalfascistiska Partiet.

I slutet av efterkrigstiden

Den 10 april 1922 öppnades i Genua en internationell ekonomisk konferens i syfte att normalisera relationerna med det bolsjevikiska Ryssland och på nytt inordna Tyskland i den europeiska ekonomin.

Diskontobankens och Ansaldo's sammanbrott följt av livas kort därefter hade just uppdragat den största svagheten i det italienska kapitalet, nämligen den låga investeringstakten.

I *L'Europa senza pace* (1921) lät Nitti förstå att återuppbyggnaden av Tyskland skulle göra det möjligt för Italien att återfå sin främsta utländska investeringsmarknad. Det italienska kapitalet skulle då kunna anförtros åt den demokratiska politik Nitti förespråkade. Efter fördraget i Rapallo stod det emellertid klart att återuppbyggnaden av Tyskland skulle ta en annan vändning än man tidigare hade trott.

Krisen föreföll redan så gott som olöslig. Före detta ärkebiskopen i Milano Achille Ratti, vald till påve med namnet Pius XI, gynnade kardinal Boggianis och markis Cornaggias initiativ. Dessa båda lyckades skapa oreda inom Folkpartiet och omöjliggjorde därigenom helt ett närmande till socialisterna. Bildandet av Arbetarförbundet – tillkommet på anarkistisk-syndikalistiskt initiativ – intresserade inte Kommunistpartiet. ”Rom-teserna” gick emot den

Tredje Internationalens beslut (de var inspirerade av Bordiga) men de åtnjöt högerens (Tasca) och centerns (Gramsci) gillande. I dessa förklarades att eftersom kapitalismens strukturkris inte förbättrades i Italien så var ett revolutionärt angrepp fortfarande möjligt. Ferrara, Crémona, Rovigo, Andria, Sestri Ponente, Pesaro, Viterbo, Alatri, Tolentino, Ancona, Novarra, Ravenna och Rimini – alla dessa städer blev föremål för fascistiska expeditioner. Bonomis efterträdare Facta ingrep inte heller. Arbetarorganisationernas strejk i ”industri-triangeln” (18-19 juli) blev på grund av sin isolering misslyckad. Turati som mottogs av kungen den 29 juli fortsatte att hoppas på en koalitionsregering med reformisterna. Den ”lagliga strejken” den i augusti var utan tvekan en sista ansträngning i denna riktning. Men fascisterna var förvarnade och inledde den 31 juli en allmän offensiv som bland annat skulle sluta med ockupationen av rådhuset i Milano. Härifrån talade D’Annunzio ännu en gång till massorna. Endast Parma återstod. Staden höll stånd i fem dagar mot fascisterna. Marschen mot Rom hade börjat, deklarerade Mussolini den 11 augusti.

Förberedelserna för statskuppen

Arbetarförbundets sammanbrott efter den misslyckade strejken, socialistpartiets splittring i Rom (den 4 oktober), avtalsuppsägningen mellan CGL och socialisterna – alla dessa händelser vittnade om att ingen kraft längre kunde hålla stånd mot fascisterna. Samtidigt som Mussolini gav Balbo, De Bono och De Vecchi i uppdrag att organisera den fascistiska milisen ägnade han sig själv åt att ge monarken lugnande förklaringar. ”Man måste ha mod att vara monarkist”, slutade han sitt tal i Udine den 20 september. Ty kunde han bara vinna monarkin för sin sak, så skulle armén också ställa sig på hans sida. Men Badoglio förklarade i detta läge armén neutral. Drottningmodern, Margareta av Savoyen, däremot försäkrade *il Duces* löjtnanter om hovets stöd. Vägen låg nu alltså öppen. Frågan var: hur ställde sig Giolitti? Genom bankreformen hade han väckt missnöje i de finanskretsar som stod Vatikanen nära. Vilken position intog Salandra då? I egenskap av hedersledamot av ”svartskjortorna” hade han och Mussolini enats om en regeringsmodell. Men den 28 oktober gav ledarna för Confindustria, Confagricoltura och Bankföreningen besked om att de stödde Mussolini. Återstod alltså D’Annunzio som Facta hade hoppats kunna uppvigla mot fascisterna under ceremonierna den 4 november. Bildandet av en nationalfascistisk samarbetskommitté (den 24 september) och undertecknandet av ett avtal mellan Mussolini, D’Annunzio och Giulietti (den 16 oktober) satte dock stopp för dessa planer.

Marschen mot Rom

När Michele Bianchi inför fascistkongressen i Neapel den 25 oktober slungade ut sin berömda appell: ”Fascister, det regnar i Neapel, vad väntar ni på?” hade Mussolini redan insett sina möjligheter. Sedan början av månaden hade han stått i ständig kontakt med Giolitti. Den 27 oktober framkallade arbetsminister Riccios avgång regeringens fall (Ricchio var en tillgiven Salandra-anhängare). Dagen därpå lade en förvirrad Facta inför kungen fram sitt beslut om att införa belägringstillstånd. Men kungen vägrade att signera. Mussolini återvände till Milano och väntade. Den 29 oktober sände kungen honom ett telegram i vilket han erbjöd honom att bilda regering.

Andra delen – Källor och frågeställningar

1. Dokument

1. Det Politiska Futuristpartiets program.
2. Det italienska Arbetarförbundets krav.
3. De italienska fascistföreningarnas program.
4. Fascisterna och i maj 1919.
5. Det antibolsjevikiska manifestet.
6. Errico Malatesta. Fabriksöckupationen.
7. Det Nationalfascistiska partiets program.
8. Amadeo Bordiga: Italienska Kommunistpartiet och den kapitalistiska offensiven.

Dokument 1

Det Politiska Futuristpartiets program (utdrag)

1. Det Politiska Futuristpartiet vill ha ett starkt och fritt Italien utan band med sitt ärorika förflutna som så högt prisats av utlandet och av prästerna. Ett Italien utan förmyndarskap med fullständig kontroll över alla sina rika tillgångar, med blicken riktad mot sin stora framtid.
2. Ett suveränt och ensamstående Italien. En revolutionär nationalism för hela det italienska folkets frihet, för dess välstånd, för dess fysiska och intellektuella förbättring, för dess styrka, framsteg, storhet och stolthet.
3. En patriotisk fostran av proletariatet ...
4. Vi vill förändra parlamentet, ge det en rättvis sammansättning av ledande industrifolk, ingenjörer och köpmän ... Avskaffa senaten. Om detta rationella och praktiska parlament inte ger goda resultat, ersätta det med en teknisk regering utan parlament, det vill säga en regering sammansatt av tjugo tekniker valda genom allmänna val.

Vi vill ersätta senaten med ett kontrollråd sammansatt av unga män under trettio år, valda genom allmänna val...
5. Ersätta den nuvarande retoriska och kvietistiska antiklerikalismen med en aktiv, våldsam och bestämd antiklerikalism för att rädda Italien och Rom undan dess medeltida teokrati. Teokratin får själv välja en passande plats där den kan gå och lägga sig att dö. Den enda religionen ska vara morgondagens Italien.
6. Avskaffa mannens överhöghet i äktenskapet. Lätthet att få skilsmässa. En successiv omvärdering av äktenskapet så att vi gradvis kan nå fram till en fri kärlek och till statens omhändertagande av barnen.
7. ... Förbereda en fullständig industrimobilisering (vapen och ammunition) som i händelse av krig ska kunna aktiveras samtidigt som den militära mobiliseringen. Vi ska vara fullständigt redo att med minsta möjliga utgifter föra ett eventuellt krig eller igångsätta en eventuell revolution ...
8. Förbereda den framtida socialiseringen av jordegendomarna ... Ett skattesystem grundat på direkt och progressiv skatt ... Strejkrätt, mötes- och organisationsfrihet, pressfrihet ...
10. ... Utplåna den utländska industrin i landet ty den är farlig och osäker ...
11. Radikalt reformera byråkratin som i dag har blivit ett självändamål, en stat i staten ...

Vi ska försvara detta politiska program med våld och det futuristiska mod som fram till i dag har kännetecknat vår rörelse på teatern och på gatorna. Alla i Italien och utomlands vet vad vi menar med våld och mod.

(Källa: Renzo De Felice, *Mussolini il rivoluzionario*, ss. 738-741.)

Dokument 2

Det Italienska Arbetarförbundets krav

1. Skapa en konstituerande församling som ska vara en italiensk underavdelning i Folkens Internationella Råd i syfte att genomföra en radikal omvandling av det sociala livets politiska och ekonomiska grundvalar. Genom medel som utan dröjsmål eller avbrott ska kunna garantera civilisationens fortsatta utveckling.
2. Utropa den Italienska Republiken. Decentralisera den verkställande makten. Ge regionerna och kommunerna självstyre genom egna lagstiftande organ. Skapa ett folkligt självstyre utövat genom allmänna, direkta val, med lika rösträtt för båda könen. Ge folket initiativrätt, folkomröstningsrätt och vetorätt. Utrota den oansvariga byråkratin och omorganisera från grunden de statliga verken. Inskränka statens ledning av landets civila och politiska liv.
3. Avskaffa senaten och varje form av artificiell och godtycklig begränsning av folkets överhöghet. Avskaffa den politiska polisen. Inrätta ett kommunalt och nationellt civilgarde. Välja en domarkår som är helt oberoende av den verkställande makten.
4. Avskaffa alla utmärkelser och klassmärken av typ prinsar, hertigar, markiser, grevar, kommandörer, riddare och så vidare. De enda heders- och adelstitlarna ska vara: intelligens, hederlighet och arbete.
5. Avskaffa värnpliktstvänet. Få till stånd allmän nedrustning och förbud för alla nationer att tillverka krigsmateriel och krigsfartyg.
6. Införa tankefrihet, religionsfrihet, föreningsfrihet, pressfrihet, propagandafrihet, agitationsrätt för såväl individer som olika grupper.
7. Skapa ett utbildningssystem med bildningsskolor, konstskolor och yrkesskolor, fria och öppna för alla också i praktiken. Inrätta kostnadsfria bibliotek för att man ska kunna lära känna och studera allt det som tänks och skrivs inom varje område av den intellektuella och vetenskapliga forskningen. Skapa en högre undervisning begränsad endast till dem som verkligen visat sig vara förmågor och ha förmågan att vidareutveckla vetenskapens och bildningens landvinningar. Samvetsgrant och säkert utvälja lärarna med stor hänsyn tagen till deras uppgifters sociala betydelse.
8. En mycket noggrann planering av samhällshygienen medelst sanering av bostäderna i städer och på landsbygden, uppföra nya, moderna hus. Ge stöd och villkorslös hjälp åt handikappade, föräldralösa, invalidiserade, gamlingar, sjuka, gravida, efterblivna. Utplåna alla spår av fattigdom och tiggeri, följaktligen också av degraderande välgörenhet och hycklande medlidande.
9. Upplösa alla anonyma industri- och finansföreningar. Undertrycka varje form av bank- och börsspekulation. Skapa ett riksorgan med regionala filialer som kan reglera betalningsmedlen, utdela kredit och med sina arbetsprodukter understödja den offentliga förvaltningen. Dessa arbetsprodukter ska vara bestämda för detta ändamål, fria från skatter och avgifter av alla de slag.
10. Genomföra taxering och reduktion av den personliga förmögenheten. Konfiskering av icke inbringande räntor.

I detta syfte inlösa den gamla statens skulder med hjälp av de besuttna som åtnjutit statens beskydd och dragit fördelar av staten.

11. Införa arbetsförbud för barn under 16 år. Obligatorisk åtta timmars arbetsdag för alla över 16 år. Samhälleliga åtgärder mot parasiter som inte efter bästa förmåga gagnar samhället och fördöma lättjan som en yttring av mänsklig kriminalitet.

12. Intensifiera jordbruksproduktionen, havens utforskande, utveckla navigeringskonsten, inte för att gynna ett fåtal utan för att garantera alla arbetande människor en hög levnadsstandard, enligt den högre idén om en rättvis fördelning av den producerade rikedom.

13. Omorganisera produktionssystemet på föreningsbasis och direkt inflytande för alla representanter för det intellektuella, tekniska och manuella arbetet. Återlämna jorden till alla anslutna bönder, skötseln av industrierna, av transportmedlen och av allmänna serviceinrättningar åt teknikernas och arbetarnas fackföreningar. Förhindra alla former av enskild spekulation på produktionen genom fastställandet av den sociala principen att man bör producera för det allmänna väståndet och för att den lokala, regionala och nationella civilförvaltningen ska fungera perfekt.

14. Avskaffa den hemliga diplomatin. Bedriva en öppen internationell politik, inspirerad av principen om solidaritet och broderskap mellan folken, skapa ömsesidig respekt för varje folks oberoende och nationella intressen. Kontrollera export- och importbalansen. Förverkliga den stora idén om varje medborgares frihet inom nationen och nationens frihet i de internationella sammanhangen.

(Källa: *Battaglie dell'Unione Italiana del Lavoro*, 8 februari 1919, s. 4)

Dokument 3

De italienska fascistföreningarnas program

Italienare!

Här har ni ett nationellt program för en sund italiensk rörelse. Ett program som är revolutionärt eftersom det är antidogmatiskt och antidemagogiskt. Vi är helt nyskapande eftersom vi saknar förutfattade meningar. Vi sätter över allt och alla förverkligandet av det revolutionära kriget.

De övriga problemen: byråkratin, förvaltningen, rättsväsendet, skolorna, kolonierna och så vidare ska vi ta itu med när vi har skapat den styrande klassen.

Det är därför som vi vill beträffande de politiska frågorna:

- a. införa allmänna val med regionala listor och en proportionerlig representation, kvinnlig rösträtt och kvinnlig valbarhet.
- b. Sänka rösträttsåldern till 18 år och valbarheten för deputerade till 25 år.
- c. avskaffa senaten.
- d. för en treårsperiod sammankalla en nationalförsamling som ska ha till huvuduppgift att fastställa rikets konstitution.
- e. bilda nationella, tekniska arbetarråd, för industrin, kommunikationsväsendet, socialvården, transportmedlen, och så vidare valda av de olika yrkesgrupperna. Arbetarråden ska ha lagstiftande makt och rätten att utse en generalkommissarie med ministerbefogenheter.

Beträffande de sociala frågorna vill vi:

- a. lagbesluta om åtta timmars arbetsdag för alla arbetare.

- b. införa minimilön.
- c. att representanter för arbetarna ska få delta i industriernas tekniska förvaltning.
- d. låta de proletära organisationerna leda industrierna och de allmänna serviceinrättningarna – förutsatt att de är moraliskt och tekniskt värdiga sina uppgifter.
- e. genomföra en snabb och fullständig organisering av järnvägstjänstemännen och av alla transportindustrier.
- f. genomföra en nödvändig modifikation av lagförslaget om invaliditetsförsäkring och ålderspension som sänker pensionsåldern från 65 år till 55 år.

Beträffande de militära frågorna vill vi:

- a. inrätta en nationalmilis med kort utbildningstid och en uteslutande defensiv målsättning.
- b. socialisera alla vapen- och sprängämnesindustrier.
- c. föra en utrikespolitik som i den fredliga tävlan länderna emellan tillvaratar den italienska nationens intressen.

Beträffande de finansiella frågorna vill vi:

- a. införa en betydande extra förmögenhetsskatt av progressiv karaktär som innebär en verklig partiell expropriation av all rikedom.
- b. konfiskera de religiösa sammanslutningarnas alla rikedomar och avskaffa alla kyrkliga avgifter ty dessa utgör ett enormt avbräck för nationen och ett privilegium för ett fåtal.
- c. revidera alla kontrakt på krigsleveranser och konfiskera 85 % av alla krigsförvärv.

(Källa: *Il Popolo d'Italia*, 6 juni 1919)

Dokument 4

Fascisterna och 1 maj 1919

Arbetare!

I dag är det er fest och er seger. Den 1 maj 1919 upplever vi förverkligandet av åtta timmars arbetsdag.

Italiens seger var era arbetande och kämpande armars seger. Arbetarnas seger är samtidigt en seger för Italien.

Erkänn därför tack vare denna historiska händelse era och nationens gemensamma öden.

Gör er inte frivilligt till främlingar i ett land för vilket ni själva offrat så mycket. Stympta inte er egen historia.

Låt det ni fått betala av era liv för ert medvetande vara lika mycket en förtjänst som det var en smärta: Stympta inte er egen historia.

Vad som mest ankommer på er – ty det är den stora helheten som ni företräder och som ger er ett värde i vår sönderslitna värld – är att Italien må vara ert i era handlingar och i era samveten, liksom Italien må vara er vilja: stympta inte er historia.

Tro inte att ni kan hata nuet och samtidigt älska det förflutna.

Tro inte på dem som av er skulle vilja göra ett tvistefrö i det land som får sin styrka och seger av sin enighet.

Slut er inte till dem som önskade nederlaget och som i dag är besegrade av segern.

Var för segern ty ni har själva segrat.

Era rättigheter är i högsta grad grundade på era förtjänster. Förneka inte era förtjänster.

Er rättvisa har en kraftig stämma. Låna den inte åt dem vars ord stinker.

I dag då lömska och dolda fiender gör gemensam sak med Italiens synliga fiender och då bankimperialismen vägrar erkänna sina söner i Italien som spontant sträcker ut sina händer mot dem, i dag då man ännu skulle vilja ifrågasätta vårt fosterlands oåterkalleliga öde, kallar Italiens gamla och nya fiender på er med en sådan fräckhet att ni känner avsmak.

De tror att ni är förtvivlade människor som söker er frälsning i skammen och i ert eget lands gemensamma undergång.

Vem är det som har svartmålat er så skamligt i den utländska opinionens ögon? Och – om ni så vill – inför Internationalen?

Arbetare!

På er beror fäderneslandets tillitsfulla väntan och alla våra fienders egoistiska förväntan. Er förmenta feighet framkallar en stor oro! Vem har försökt sprida tron på er feighet? Var inte ni Italiens hjältemod?

Arbetare!

Bliv Italiens nya röst. Arbetets Italien, fredens Italien. Det Italien vars alla ideal ler mot er. Italien, ty det är endast det namnet som ger ert samhälle en plats i nationernas stora familj och det är med det namnet som er storhet kommer att bli Italiens storhet liksom ni kommer att bli Italien.

Den Fascistiska Kampföreningen

(Källa: Fascistiska propagandaflygblad, ur B.D.I.C. [319])

Dokument 5

Det antibolsjevikiska manifestet

Alla bolsjevikiker är Italiens fiender. *Bolsjevik är:*

var och en som hoppas på en sovjet-kommunistisk diktatur, ty den har söndrat nationer och raser och förverkligat det klasshat som samlats under seklernas lopp. Den är som en smältdegel för de största och mest tragisk-groteska av de mänskliga orättvisorna. Den utplånar alla samhällsideal. Den återupprättar intelligentians slaveri och återinför de barbariska straffmetoder som förbjuder friheten, livet och tanken.

Bolsjevik är:

var och en som förringar Italiens storhet och seger genom ironisk misstro, hån och pessimism – i ord, handlingar och i skrift;

var och en som med alla medel försöker fördröja den oundvikliga pånyttfödelsen av Italien inom industrin, handeln och konsterna;

var och en som saboterar medborgarnas motståndskraft;

var och en som viss om frihet från straffpåföljd svälter ut dem av profitbegär;

var och en som utan särskild fallenhet påtar sig ansvaret att inneha höga ämbeten inom statsförvaltningen;

var och en som glädjer sig åt varje överträdelse av nationens rättigheter och strävanden;

var och en som har makt och inte låter sig inspireras av friheten och inte respekterar den hos andra;

var och en som i sina egna intressen angriper och förvränger tankegångarna hos profeterna i varje samhälle;

var och en som systematiskt ringaktar den intellektuella kraften hos dem som arbetar på att förnygra kulturen och gamla traditioner;

var och en som inte hyllar, inte uppmuntrar, inte stödjer med alla medel konstnärliga och vetenskapliga upptäckter;

var och en som glädjer sig åt sin och andras förstelning i fördomar och idéer som inte är tillämpliga i vår av framtidsfeber brinnande epok;

var och en som vägrar att understödja de upplysta massorna i deras politiska, sociala och ekonomiska strävanden att nå den självständiga omdömes- och handlingskraft som de behöver för att kunna utveckla sin önskan om en värdigare framtid.

Bolsjevik är:

var och en som förnekar majoriteten dess rättigheter och strävanden;

var och en som deltar i föreningar och hemliga sammanslutningar som är förödande för nationens intressen;

var och en som i strid mot nationens misstroendevota envisas med att vilja manipulera med statliga ämbetsverk.

Bolsjevik är:

Var och en som i outtröttligt arbete och i industriell överproduktion inte ser Italiens enda levande och förlösande kraft.

Vi ska kämpa oupphörligt mot alla bolsjeviker.

(Källa: *I Nemici d'Italia. Settimanale antibolscevico* [Milano], nr 1, 10 augusti 1919, s. I)

Dokument 6

Errico Malatesta – Fabrisockupationen

Metallarbetarna startade det hela på grund av en prisfråga. Det rörde sig om en ny form av strejk. I stället för att lämna fabrikena stannade arbetarna kvar i fabrikena utan att arbeta och satte ut vakter för att hindra arbetsgivarna från att tillämpa lock-out.

Men det var ju också 1920. Hela Italien skälvde av revolutionär glöd och händelserna tog snart en ny vändning. Arbetarna trodde att stunden nu var kommen att en gång för alla bemäktiga sig produktionsmedlen. De rustade sig till försvar, förvandlade många fabriker till rena befästningarna och började själva organisera produktionen. Arbetsgivarna jagades bort eller arresterades.

Äganderätten blev faktiskt avskaffad. Lagen som försvarar den kapitalistiska exploateringen hade kränkts. Och regeringen ingrep inte ty den var kraftlös, vilket den senare tillstod då den inför parlamentet försvarade de uteblivna motåtgärderna.

Rörelsen utvidgades och verkade ett tag sprida sig till andra kategorier. Här och där ockuperade bönderna jorden. Det var revolutionen som hade börjat och som utvecklade sig, skulle jag vilja säga, på ett nästan idealiskt sätt.

Reformisterna åsåg det hela med oro i blicken och försökte sabotera allt. Till och med L'Avanti stod rådlös och försökte göra oss till pacifister då vi påstod, att om strejken spred sig

till alla yrkeskategorier och om arbetarna och bönderna följde metallarbetarnas exempel och jagade bort arbetsgivarna och lade beslag på produktionsmedlen så skulle revolutionen kunna genomföras utan att praktiskt taget en enda droppe blod utgjutits.

Massorna stod på vår sida. Man uppmanade oss att bege oss till fabriken och tala, uppmuntra, råda, och vi skulle ha behövt vara tusen gånger fler för att kunna hörsamma alla dessa böner. Varhelst vi framträdde applåderade arbetarna oss. Reformisterna blev tvungna att ge sig av eller att gömma sig. Massorna stod på vår sida eftersom vi var de som bäst förstod att tolka deras instinkter, behov och intressen.

Emellertid räckte CGL-ledarnas lömska intriger och överenskommelserna med Giolitti för att arbetarna skulle lämna fabriken just i det ögonblick då möjligheterna till en seger var som störst. I Giolitti-avtalet hade man nämligen förespeglat arbetarna en seger genom det bedrägliga utnyttjandet av begreppet arbetarkontroll.

(Källa: *Umanità Nova*, 28 juni 1922, övers. till franskan av Armando Tassi.)

Dokument 7

Det nationalfascistiska partiprogrammet

Grundvalar

Fascismen har konstituerat sig i ett politiskt parti för att stärka sin disciplin och förtydliga sin politiska tro. Nationen är inte en enkel summering av levande individer, inte heller ett instrument för partiernas målsättningar utan en organism av många otaliga generationer i vilken individerna utgör tillfälliga länkar. Den är den främsta syntesen av rasens alla materiella och andliga värden.

Staten är nationens juridiska inkarnation ...

Staten

Statens funktioner bör inskränkas till de rent politiska och juridiska områdena.

... Parlamentets nuvarande maktbefogenheter och funktioner bör begränsas.

Staten är suverän. Och denna suveränitet varken kan eller bör vara föremål för kyrkans inblandning eller påtryckningar.

Korporationerna

... Korporationerna bör uppmuntras i två grundläggande riktningar: såsom uttryck för solidariteten inom nationen och såsom ett instrument för produktionsutvecklingen.

Korporationerna får inte låta individen försvinna i kollektivet genom att godtyckligt utjämna individernas respektive förtjänster och tillgångar utan bör tvärtom uppmuntra och utveckla dem ...

Inrikespolitiska principer

Det Nationalfascistiska Partiet vill förläna politiken en karaktär av absolut värdighet så att den allmänna och den enskilda moralen upphör att stå i motsatsställning till varandra i det nationella livet.

Det strävar efter den största och högsta äran: att få leda riket .

Nationalstatens prestige bör återupprättas. Staten ... bör som en svartsjuk älskare slå vakt om, försvara och sprida det nationella arvet, nationalkänslan och nationalviljan ...

Utrikespolitiska principer

Italien bör åter hävda sin rätt att få förverkliga sin historiska och geografiska enhet till och med i de fall där detta ännu inte skett. Italien bör uppfylla sin uppgift som den latinska civilisationens bålverk i Medelhavsområdet. Det bör med orubblig och stadig hand styra och härska över andra nationaliteter som hör till riket. Det bör med all kraft skydda de italienska immigranterna i andra länder och dessa bör åtnjuta rätten till politisk representation ...

Socialistiska principer

Fascismen erkänner den privata äganderättens sociala funktion. Den är såväl en rättighet som en plikt ...

Det Nationalfascistiska Partiet kommer att arbeta för att:

- a. disciplinera oorganiserade intressestrider mellan yrkeskategorier och samhällsklasser . . .
- b. stadfästa och på alla platser och i alla ögonblick göra förbudet mot strejk inom de allmänna verken respekterat...

Skolpolitik

Skolan bör ha som allmän målsättning att utbilda personer som kan slå vakt om nationens historiska och ekonomiska utveckling. Att höja massans moraliska och kulturella nivå samt att uppmuntra och stödja de bästa krafterna inom varje klass för att en ständig förnyelse av de ledande skikten ska kunna garanteras ...

Rättsväsendet

... De särskilda domarämbetena måste avskaffas. Det Nationalfascistiska Partiet är positivt inställt till en revidering av den militära strafflagen.

Rättegångsproceduren bör göras mycket smidigare.

Rikets försvar

. . . Det Nationalfascistiska Partiet förordar en omedelbar organisering av en fullständig och perfekt utrustad armé som å ena sidan uppmärksam kan vaka över redan förefintliga gränser men å andra sidan också förbereda landet, träna och organisera sinnena, människorna och de medel nationen med sina oändliga resurser kan producera i farans och ärans ögonblick.

Organisation

Den verkande fascismen är:

- a. en politisk organisation
- b. en ekonomisk organisation
- c. en kamporganisation.

På det politiska planet välkomnar den utan sekterism alla dem som uppriktigt hyllar dess principer och åtlyder dess föreskrifter. Den uppmuntrar och värdesätter enskilda förmågor genom att sammanföra dem enligt deras förutsättningar i olika kompetensgrupper. Den deltar intensivt och regelbundet i det politiska livets alla yttringar och söker konsekvent förverkliga sina politiska ideal i sin helhet.

På det ekonomiska planet uppmuntrar den bildandet av rent fascistiska och självständiga yrkeskorporationer med hänsyn tagen till tid och plats och under grundförutsättningen att dessa korporationer i det väsentliga svarar mot principen att nationen står över klasserna.

På det kamporganisatoriska planet bildar det National-fascistiska Partiet en med sina eskadrar fristående enhet. En frivillig militärkår i nationalstatens tjänst, en levande kraft som förkroppsligar den fascistiska idén och som samtidigt försvarar den.

(Källa: *Il Popolo d'Italia*, 27 december 1921)

Dokument 8

Amadeo Bordiga – det Italienska Kommunistpartiet och den kapitalistiska offensiven

(Enligt kungörelsen av den 3 februari 1923 lade Amadeo Bordiga, tillsammans med andra ledande kommunister anklagad för uppvigling till klasshat och antifascistisk verksamhet, inför straffdomstolen i Rom fram en redogörelse för det italienska kommunistpartiets verksamhet. Ur detta aktstycke citerar vi nu några utdrag. Rubriken är vår.)

... Under 1919- och 1920-talen var den proletära verksamheten ytterst livlig överallt. Men det var bara i Ryssland som denna verksamhet mynnade ut i ett verkligt resultat. I de övriga länderna utbröt från och med 1920 det allmänna fenomen som vi givit benämningen ”den kapitalistiska offensiven” ...

Inför proletariatets agitation, som dock saknade medvetande och nödvändig samordning, konstaterade den ledande klassen efter en första period av förvirring men innan proletariatet hann dra fördel därav att den disponerade över politiska och alltså också militära krafter som den med framgång kunde använda till att försvara regimen.

Inom borgarklassen framträdde då riktningar som förordade ”hårdare tag”. Kapitalismen såg situationen på följande sätt: Man kunde försöka att rädda den borgerliga ekonomiska apparaten under förutsättning att man kunde disponera över arbetarproletariatet till lägsta möjliga pris så att de av kriget och krisen uppkomna klyftorna kunde överbryggas. Ur detta föddes en systematisk plan att samordna alla borgerliga krafter till en gemensam aktion: Dess syfte skulle vara en politisk reaktion med hjälp av statsapparaten och en privat milis, en facklig offensiv från arbetsgivarna mot de förmånliga arbetskontrakt som arbetarna i början av efterkrigstiden lyckats utverka.

Målet var att splittra inte bara de omstörtande partierna utan också arbetarklassens ekonomiska organisationer. Alltså en allmän offensiv som sökte inte bara att förlama det revolutionära angreppet utan också att fråntaga arbetarna de landvinningar de redan gjort och som redan blivit dem tillerkända.

Denna nya överklassoffensiv ställde kommunisterna inför ett taktiskt problem, särskilt som den inträffar vid en tidpunkt då kommunistpartiet inte har inflytande över hela proletariatet och särskilt som proletariatets organisationer delvis leds av socialister med annorlunda inriktning. Detta problem har kommunistpartiet löst genom att det för tillfället avstår från en offensiv revolutionär taktik då en sådan i nuvarande läge inte är möjlig och slår i stället in på en annan väg för att kunna bemöta den styrande klassens offensiv. Denna väg går ut på att försöka samordna alla arbetarorganisationer i ett gemensamt försvar av de landvinningar och de rättigheter som arbetsgivarna nu går till attack mot. De icke-kommunistiska organisationerna kan inte undandra sig detta försvar av arbetarnas omedelbara och dagliga intressen utan att de moderata elementens inflytande skulle försvagas och kommunistpartiets öka. För att nu kunna förverkliga en sådan allmän proletär aktion måste de nuvarande ställningarna hållas. Detta skulle visserligen vara en blygsam målsättning och ett blygsamt resultat men innebära att borgarklassens offensiva plan misslyckas. Och utan den kan ju borgarklassen som vi tidigare påpekat inte förhindra att dess ekonomiska system bryter samman.

Detta är något schematiskt uttryckt innebörden och andan i kommunistpartiets alla aktioner och förslag till aktioner på senaste tiden ...

Den borgerliga offensiven i Italien har utspelat sig enligt det klassiska mönstret. Proletariatets inflytande nådde sin kulmen i slutet av år 1920. Därefter började situationen vända sig. Det

proletära partiet PSI (Partito Socialista Italiano = Det Italienska Socialistpartiet – Ö. a.) kunde på grund av sin ideologiska förvirring och sin bristande organisation inte dra fördel av det objektivt sett gynnsamma läget. Nittis och Giolittis regeringar räddade situationen genom att skickligt satsa på oförmågan hos de reformister som representerade högervingen inom PSI och ledde CGL.

Samtidigt som borgerskapet blev allt självsäkrare och fasciströrelsen framträdde blev proletariatet demoraliserat av misslyckandena och besvikelserna.

(Källa: Stefano Merli, *Autodifese di militanti operai e democratici italiani davanti ai tribunali*, Milano, 1958, s. 161-174)

2. Samtida omdömen

”Marschen mot Rom kom som en överraskande nyhet för mig då jag var i Paris”, skriver Salvemini i inledningen till sina memoarer, ”... jag skrev till Ernesto Rossi att Mussolini var att föredra framför D’Annunzio då han antagligen snart skulle ha samlat på sig så många misstag att den gamla ordningen snabbt blev återställd.” Samma slags optimism skymtar här och där i alla samtida kommentarer till händelsen. Hur många skulle väl ha kunnat ana att fascismen i själva verket skulle vara i tjugo år?

”Marschen mot Rom blir framför allt en rusning mot fåtöljerna.”

La Sentinelle (La Chaux-de-Fonds), den 25 oktober 1922.

”Den sociala revolutionens brushuvuden har i sina försök att skapa oreda i ett gammalt civiliserat och djupt patriotiskt land endast uppnått en sak: att man enat hela nationen mot socialismen.”

Le Petit Parisien, 28 oktober 1922.

”Fascismen är ett parti som liksom sina föregångare är fördärvat av revolutionär anda.”

L’Action française, 28 oktober 1922.

”Denna antisovjetiska regering kan knappast uppfattas som annat än en diktatur.”

Jacques Bainville i *La Liberté*, 30 oktober 1922.

”Fascismen uppstod i syfte att bekämpa socialismen ... Först hälsades den som en frigörelse, nu har den blivit ett tyranni. Dess historia är ett lärorikt exempel på faran av ‘utomparlamentariska’ metoder i det politiska livet.”

The Times, 30 oktober 1922.

”Herr Mussolini tillhör den nya skola som vet bättre än folket vad folket vill ... Det är den skola i vilken Lenin och Trotskij är bäst i klassen och De Valera är en flitig elev.”

The Manchester Guardian, 30 oktober 1922.

”Bolsjevismens dåliga föredöme har i Italien inte fått det inflytande som många fruktade.”

Kansas City Time, 31 oktober 1922.

”Det är en revolution som vill moralisera och förändra systemet genom att ‘ta den eländiga politiskt styrande klassen i nackskinnet’, det vill säga yrkespolitikerna ...”

Acción (Madrid), 31 oktober 1922.

”Den fascistiska statskuppen lyckades därför att den åtnjöt en betydande del av allmänhetens sympatier och aprioristiska bifall.”

Léon Blum *Le Populaire*, 31 oktober 1922.

”Premiärministern herr Mussolini går i skymningen nedför bergssluttningen ... Fascismen är slut.”

Georges Ponsot i *L'Ere nouvelle*, 31 oktober 1922.

”... inrikespolitiskt en reaktionär ministär, utrikespolitiskt ett äventyr ...”

L'Humanité, 1 november 1922.

”Man tar fel om man betraktar fascismen som en reaktionär rörelse bara för att den tagit avstånd från den internationella socialismen. Den har redan slagit broar mellan sig och proletariatet. Mussolini tänker säkert i dag att när socialismen väl etablerat sig i landet så ska den bli en solid och fruktbar jordmån för morgondagens demokrati.”

Jules Galtier i *Le Temps*, 1 november 1922.

”Ordning råder, perfekt och av sig själv ... Metoden är god och se, då möts den av allmänt bifall.”

L'Intransigeant, 7 november 1922.

”Mussolini skulle vilja avfolka Italien för att kunna regera bättre ...”

Unión (Buenos Aires), 10 november 1922.

”... En otvivelaktligen sensationell händelse i det parlamentariska livet i ett land som genomgår en förtvivlad kris ... en smula livlig och omväxlande ministerkris ...”

Umberto Terracini i *La Correspondance internationale*, 15 november 1922.

3. Problem och tolkningsfrågor

1. Olika tolkningar av fascismen.
2. Kritik eller försvar av enhetsverket.
3. Fick Mussolini pengar av de franska socialisterna?
4. Finansieringen av fascismen.
5. De styrande klassernas ansvar. Ett exempel: Bonomi och fascismen.
6. Ockupationen av fabriker - ett försummat tillfälle?
7. Fascism och nazism.
8. Är vårt undermedvetna fascistiskt?

1. Olika tolkningar av fascismen

Fascismo. Antologia di scritti critici, Bologna, 1961, ger en tämligen fullständig översikt över de olika tolkningar av fascismen som framlagts i Italien. (Jfr också Robert Paris, *La notion de fascisme. Notes sur quelques livres récents* i *Partisans*, september-oktober 1962, s. 150-168 - Ö. a.)

En medelklass-revolution?

Fascismens förtrupper hade bestått av medlemmar från småborgarklassen, däribland ett stort antal demobiliserade officerare. L. Salvatorelli (*Nazionalfascismo*, Turin, 1923) var en av de första som underströk den förtrollning som fascismen och dess retorik utövade på småborgarklassen. Trots sin antiproletära läggning utgöt sig fascismen ideligen i deklamationer ”mot plutokratien” mot borgerskapet och mot de styrande klasserna. Fascismen symboliserade alltså lägre borgarklassens ”klasskamp”, den klass som stod mellan kapitalismen och proletariatet, en slags tredje part mellan tvenne tvistande.

Apropå Salvatoreellis pamflett (jfr *Il Lavoro*, Genua, 3 juni 1923) påpekar G. Ansaldo i sin tur att det visserligen handlade om ett småborgarskap men att detta ingalunda var "humanistiskt" på det sätt som Salvatorelli ville ge sken av. Det rörde sig om ett småborgarskap som utvecklats i industrisamhället. "I den efterblivna ekonomiska situation vårt land befinner sig i får också kapitalism och angränsande företeelser en konstlad och retorisk prägel." Småborgarskap, retorik, smak för själva sporten framstår alltså för somliga - Salvatorelli, Ansaldo, Croce, Fortunato och till och med Gobetti - som de viktigaste komponenterna i fascismen.

Fascismen – byråkrati

G. Salvemini och hans lärjunge C. Rosselli däremot har en tendens att definiera fascismen som en byråkratisk politik som gradvis ersatte de gamla styrande klasserna. Salvemini konstaterar: "Kapitalisterna har förlorat den ekonomiska kontrollen över samhällsapparaten ... Fascismen har blivit en självständig maktfaktor." Man uppfattar alltså fascismen som oförmögen att förverkliga sina mål och att lösa motsägelserna i det kapitalistiska samhället, som en lösning utan verkligt innehåll. Kritiken av fascismen utmynnar i själva verket i en kritik av byråkratin. Det är i egenskap av byråkrati som fascismen misslyckas.

Med utgångspunkt från andra hypoteser lutar B. Rizzi. (*La bureaucratisation du monde*, Paris 1939) också åt att inordna fascismen i den "byråkratiska kollektivism" som på olika sätt kännetecknar den stalinistiska byråkratin, den rooseveltska *New Deal*-politiken eller Folkfronten. Genom den statliga kontrollen av produktionsmedlen blir, enligt Rizzi, den byråkratiska klassen den verkliga ägarklassen. Men eftersom fascismen aldrig lyckats förverkliga en sådan kontroll verkar det som om den gemensamma nämnaren i de företeelser som Rizzi undersökt snarare innebär en inordning av arbetskraften (av proletariatet) i statsapparaten. Detta har ju korporativismen också sannerligen försökt att förverkliga.

Fascismen och storkapitalet

Socialister, kommunister och anarkister är överens om att i fascismen se "en produkt vars frögror i alla kapitalistiska stater" (Turati). Man måste dock försöka ge en beskrivning av denna "speciella och särskilda" form av reaktion som fascismen innebar (Togliatti). Påståendet att all kapitalism slutar i fascism eller överhuvudtaget kan hamna i fascism är i själva verket ingen som helst förklaring. F. Sternberg har tydligt visat beträffande nazismen - hans analys kan också tillämpas på fascismen - att den tyska kapitalismen "utgjorde den svagaste länken i den stora kedjan av kapitaliststater" (jfr *Le conflit du siècle*, översatt till franska, Paris, 1958). Allt pekar på att brytningen också här uppstod på den punkt som Lenin kallar "den svagaste länken" i kedjan av kapitalistiska stater. En indirekt bekräftelse på denna ståndpunkt är att Italien under åren 1919-22 och Tyskland under 30-talet utan tvivel var de två länder i Europa som varit närmast en revolution. Det är i detta sammanhang också av vikt att man inte bara utgår från de nationella gränserna utan att man också ser det italienska kapitalet inom världsmarknadens ram och arbetarrörelsen i efterkrigstidens stora revolutionära strömningar.

Fascismens plats i Italiens historia

"Vad är den i vår historia annat än en tjugoårig parentes?" frågade sig Croce 1944 och uttryckte därmed också ganska väl liberalismens ståndpunkt (liberalismen var om inte medbrottsling så i alla fall passiv). Croce reducerade fascismen - denna "enorma tidsförlust" (orden är Turatis från 1922) - till vissa bisarrerier - "det romerska marschsteget", fascisthälsningen, avskaffandet av artighetsfraserna eller till en "moralisk sjukdom", till "antikristen inom oss", det vill säga till den dåliga karaktär som driver somliga av oss till att ta på den svarta skjortan, andra till att utöva sport (jfr *Quaderni della "Critica"*, juli 1947). Härigenom försöker han tydligen bagatellisera fenomenet lika mycket som han försöker beskriva det. Ett teoretiskt missförstånd? Utan tvivel. Men vi får inte glömma de styrande

klassernas ansvar i utvecklingen (jfr R. Zangrandi, *Il lungo viaggio attraverso il fascismo*, Milano, 1962) och deras längtan tillbaka till den förfascistiska ordningen i Italien. När allt kommer omkring så uttrycker uppfattningen om fascismen som en parentes ganska tydligt de gamla liberala gruppernas intressen.

För Gobetti däremot framstår fascismen som ett avslöjande av bristerna och motsättningarna i Italiens tidigare historia, som en verklig ”självbiografi” av Italien (jfr P. Gobetti, *La rivoluzione liberale. Saggio sulla lotta politica in Italia*, inledning av G. De Caro, Turin, 1964, 3. uppl.). Gobetti skriver: ”Mussolini gjorde inget annat än att över hela Italien sprida det pryglssystem som Giolitti redan hade infört i Syditalien.”

Mer allmänt sett tycks fascismen vara ”förbunden med vår nations tidigare misstag”, och här tar Gobetti tillfället i akt att leverera en verklig kritik av det italienska enhetsverket. Denna ståndpunkt förebådar vissa marxistiskt inspirerade analyser, från *Risorgimento* av Gramsci (Turin, 1949) till arbetena från kongressen om Gramscis studier av det italienska enhetsverket (*Problemi dell'Unità d'Italia*, Rom, 1962).

Men denna ståndpunkt utgår också från andra förutsättningar. Gobettis avsikt var inte, som man tidigare trott, att föreslå en demokratisk revolution realiserad tack vare ett förbund mellan proletariatet och de fattiga bönderna utan helt enkelt såsom De Caro riktigt påpekar ett ”reformistiskt program på hög nivå”. Ett program som med stöd av proletariatet och om möjligt också med dess samtycke syftade till att modernisera den italienska kapitalismen. Programmet innebar alltså ett nyliberalt eller vänsterliberalt perspektiv.

Vare sig fascismen var en parentes eller ett avslöjande av tidigare brister så tycks den i båda fallen ha inneburit ett avbrott i det historiska händelseförloppet och ett införande av ett nytt tidsperspektiv. Arbetena om tiden före fascismen, till exempel Gobettis eller ännu mer det fantasifulla arbetet *Antistoria d'Italia* av F. Cusin (Turin, 1948) ägnar sig mer eller mindre, tycks det, åt ett osammanhängande tidsperspektiv. Allt beskrivs som om fascismen i Italiens långa historia plötsligt dök upp ur intet för att sedan försvinna i intet. Det rör sig i dessa fall troligen om en slags tolkning av den känslökris som samtida skildrare upplevde under den nya regimen. Men för den som verkligen vill se fascismen i hela den italienska historiens sammanhang, eller åtminstone efter enhetsverket och i synnerhet i ett europeiskt och världshistoriskt sammanhang är det uppenbart att den ”parentetiska” förklaringen helt enkelt är otillräcklig, för att inte säga skattretande. Lika lite kan uppfattningen av fascismen som ett ”avslöjande” ge den en självklar plats i den övriga italienska historien. Tesen om ”avslöjandet” är om man så vill mer inspirerad av en aristotelisk än av en dialektisk modell, nämligen den om övergången från det möjliga till det verkliga, från det tänkbara till det faktiska. I dessa arbeten saknas en beskrivning eller analys av det maskineri som låter våra undertryckta behov se dagens ljus. I detta avseende är följande arbeten viktiga: F. Chabod, *L'Italia contemporanea, 1918-1948*, Turin, 1961; G. Pernicone, *L'Italia contemporanea dal 1871 al 1948*, Milano, 1962. Dessa arbeten försöker att mer eller mindre framgångsrikt se fascismen i ett större historiskt perspektiv. Härigenom understryker man – enligt E. Fasano Guarini – ”en grundläggande social kontinuitet” (*Annales E.S.C.*, I, 1964).

2. Kritik eller försvar av enhetsverket

År 1924 konstaterade Gobetti att antifascismen kommer att finna näring i historicismen: ”Vår generation kommer att bli ... en generation av historiker.” Mot det falska medvetandet, mot den antihistoricism som utmärkte den fascistiska ideologin kommer en historisk förankring och ett utpräglat historiskt medvetande att resa sig. Om detta handlar följande arbeten: Arvet från Enhetsverket (*La Rivoluzione liberale*, a.a. s. 7-37) och i synnerhet det beundransvärda *Risorgimento senza eroi* (Turin, 1926, posthumt). Det senare är ett energiskt försök att se den (skenbara) fascistiska parentesens i ett kontinuerligt sammanhang med Italiens historia från

och med enhetsverket. Egendomligt nog ansluter sig Gobetti i detta arbete till en tradition som utvecklats tidigare av tänkare och journalister som Oriani eller Missiroli – personer som fascismen också återropade eller som hade tankar som erinrar om fascismen. Denna tradition går för övrigt tillbaka på *La réforme intellectuelle et morale* av Renan, vilket Gramsci också påpekat. Den främsta svagheten i den italienska staten var enligt dessa synpunkter att Italien inte hade upplevt någon reformation och inte hade kunnat övervinna den ”katolska idén” och inte kunnat skapa en modern stat, det vill säga en ”etisk stat” (M. Missiroli, *La Monarchia socialista*, Bologna, 1914). Gobetti är medveten om att en sådan framställning inte är utan brister. Han trycker därför mer på den italienska borgarklassens inneboende svaghet. Det förefaller alltså som om Gobetti inte hade läst Weber.

Omvärderingen av enhetsverket

Gobetti uppfattade alltså enhetsverket som en minoritets verk, det vill säga produkten av ett mer parasiterande än produktivt borgerskap, ett borgerskap som inte hade kunnat skapa ”en enhet som också var folkets enhet”. De breda lagrens passivitet och borgarklassens svaghet hade gjort enhetsverket till en oavslutad revolution. Mot denna ”hjärte”-revolution uppställer den unge liberalen en ”kättarnas” revolution. (Med denna framställning skulle Gramsci och hans efterföljare senare införliva temat om ”la mancata rivoluzione agraria”, den uteblivna jordbruksrevolutionen – Ö. a.). I motsats till de franska jakobinerna överlät aktionspartiets män – Mazzini, Garibaldi, Pisacane – ledningen av enhetsverket till de moderata (Cavour med flera), och därför kunde de inte förverkliga den nödvändiga jordbruksrevolutionen. Enhetsverket hade alltså inte varit något annat än en ”passiv revolution”. Följden blev en eftersläpning av den ekonomiska utvecklingen och av det italienska näringslivet.

Denna kritik av enhetsverket kom senare att stå i centrum för den italienska motståndsrörelsens idéer (C. Pavone, *Le idee della Resistenza, Passato e Presente*, januari–februari 1959, s. 850-918). C. Pavone har också på ett förträffligt sätt visat att denna kritik hade en mer omedelbar målsättning. Bortom ”det faktiska Italien” – termen finns både hos G. Volpe och hos Maurras – ville fascismen vara ett återupplivande av ”drömmarnas Italien”. Den ”fascistiska revolutionen” förklarar Gentile (*Origini e dottrina del fascismo*, Rom, 1929) är ”idealistisk”, ”mazziniansk” och ”antimaterialistisk”. Den är ett ”andra enhetsverk”. Och konstigt nog är man överens, från Gobetti till Gramsci, om att de som påstår sig ha enat Italien också ska ha äran av landets faktiska enande. ”Den antifascistiska revolutionen”, skrev Togliatti så sent som 1931, ”kan inte bli annat än en revolution mot enhetsverket ... mot fascismens lösning av Italiens enande, och av nationens alla övriga problem” (*Lo Stato Operaio*, september 1931). Denna formulering bär en tydlig prägel av den formella sekterism som kännetecknar Internationalens ”tredje period”.

Enhetsverkets politiska förutsättningar

Bakom detta tydliga förnekande av de värdefulla sidorna i det italienska enhetsverket – sidor som alltjämt har sina försvarare i liberaler som Croce och A. Omodeo (*Difesa del Risorgimento*, Turin, 1951, en samling artiklar skrivna under åren 1926-1945) – döljer sig hos Gobetti liksom hos kommunisterna en viss uppfattning av arbetarklassens roll i sammanhanget. Gobetti, som med beundran åser storindustrins frammarsch i Turin, anser att man ”måste invänta en arbetarrörelse för att Italien ska få uppleva att de breda folklagren tar självständig initiativ och fullbordar den liberala revolutionen”. Denna tes kan tyckas revolutionär men syftar i själva verket – vilket G. De Caro riktigt understryker – till att i Italien förverkliga – tvärtemot fascismens strävanden – den högsta formen av kapitalistisk utveckling genom att utan tvång införliva proletariats med hela samhället. Proletariatets ”nationella värde” – fast sett i ett ”nykapitalistiskt” perspektiv – står också i centrum för Gramscis och hans efterföljares analyser. Om man bortser från inflytandet från Gobetti så går

Gramscis kritik av enhetsverket från och med 1924 parallellt med en politisk strategi grundad på en allians mellan proletariatet i norr och de fattiga bönderna i söder. Eller rättare sagt, på proletariatets ”nationella funktion” och på en definition av proletariatet som en ”nationell klass”. Denna uppfattning leder också till en upplösning av ”klassträvanden” i ”nationella” eller ”folkliga strävanden”.

Den nuvarande debatten

Risorgimento e capitalismo av R. Romeo (Bari, 1959) förebrår Gramsci att han projicerade sin egen tids politiska problem på enhetsverket, att han inte inser att en jordbruksrevolution var omöjlig i 1800-talets Italien. Gramscis brist låg också i att han tog den franska revolutionen som modell. Den var visserligen mer demokratisk än ”den preussiska” (Lenin) men mindre effektiv. Långt ifrån att bromsa utvecklingen så gynnade jordegendomarna i Italien – och detta är det väsentliga i Romeos tes – en primitiv kapitalackumulation.

Att Gramsci skulle ha varit ur stånd att anlägga den kyliga objektivitet som anstår en historiker är en svag anklagelse. Vilken historiker skulle för övrigt gå fri från en sådan anklagelse? F. Della Peruta (*I democratici e la rivoluzione italiana*, Milano, 1958) och G. Berti (*I democratici e l'iniziativa meridionale nel Risorgimento*, Milano, 1962) har i sina båda arbeten klart visat hur betydelsefull jordbruksfrågan var för vissa demokrater under 1860-talet. Detta tyder ju på att man redan då intresserade sig för en jordbruksreform. Sedan är det ju alltid lätt i efterhand att förklara att en sådan reform skulle ha varit omöjlig.

Den franska revolutionens inflytande på det italienska enhetsverket har för övrigt blivit belyst i en artikel av A. Soboul (*Risorgimento et revolution bourgeoise*, *La Pensée*, januari–februari 1961).

Beträffande den avgörande frågan är Gramscis efterföljare överens om att Romeo inte visste vad som menades med en primitiv kapitalackumulation. Jfr särskilt L. Cafagna, *Il saggio di R. Romeo su Risorgimento e capitalismo*, i *Cultura Moderna*, april 1959; R. Zangheri. *La mancata rivoluzione agraria nel Risorgimento e i problemi economici dell'Unità* i *Studi gramsciani*, Rom, 1958; R. Zangheri, *Problemi dell'Unità d'Italia*, Rom, 1962. Denna synpunkt tas åter upp av J. M. Cammett i hans *Antonio Gramsci and the Origins of Italian Communism*, Stanford, 1967, se också A. Gerschenkrons relativt utförliga artikel *Rosario Romeo et l'accumulazione primitiva del capitale* i *Rivista Storica Italiana*, december 1959. A. Gerschenkron försöker tvärtom påvisa att man inte kan använda begreppet primitiv ackumulation beträffande Italien. Romeo hade enligt Gerschenkron i verkligheten inte beskrivit den primitiva kapitalackumulationen i Marx' mening utan en serie motsvarande substitut.

3. Fick Mussolini pengar av de franska socialisterna?

Om man bortser från vissa officiella biografier från fascisttiden är alla historiker överens om att *Il Popolo d'Italia* blev om inte grundad så i alla fall understödd av pengar från franska regeringen. E. Serra, *L'oro inglese e Mussolini*, *Il Mondo*, 18 februari 1955, anser att Mussolini också fick pengar av den brittiska regeringen. Frågan om hur mycket han fick är av relativt litet intresse. I stället har man ägnat sig åt att försöka fastställa *hur* Mussolini fick dessa pengar.

Guesde eller Sembat?

Cesare Rossi (*Mussolini com'era*, Rom, 1947 s. 71-72) anser att ministern utan portfölj, socialisten Marcel Sembat hade skickat pengarna till Mussolini. De andra källorna däremot – H. Torres, M. Rocca, A. De Ambris, L. Campolongo – anför namnet J. Guesde. Ett synnerligen betydelsefullt vittnesmål är uppenbarligen en publikation utgiven av det Högre

Arbetarinstitutet (*Le Fascisme en Italie – Cours de l'Institut supérieur ouvrier*, 1933-1934, med ett företal av Léon Jouhaux, Paris, 1934, s. 13). Där står det: ”Utan tvivel har *Il Popolo d'Italia* grundats med hjälp av ursprungligen franska bidrag som förmedlats av Guesdes sekreterare Dumas. Guesde var vid den här tidpunkten statsminister. Det första bidraget var på 15 000 francs och följdes av månatliga bidrag på to 000 francs.” Samma siffror och samma namn citerar M. Henri Torres i mars 1925 i sitt försvarstal inför en domstol och senare i *Guerra di classe*. I båda fallen åberopar Torres dokument som han påstår sig äga. Jouhaux' namnteckning vid sidan av Torres kan i detta fall vara av betydelse. Dessutom får man inte glömma att också Jouhaux hade utfört ett ”uppdrag” i Milano i februari 1915...

Cachins uppdrag

Ett flitigare citerat namn än Dumas är Marcel Cachin. Han skickades på uppdrag till Italien i slutet av år 1914. Ett första vittnesbörd om detta gav Serrati på kongressen i Livorno i januari 1921: ”Under vår neutralitetsperiod har Cachin kommit till Italien för att uppmana oss att följa Frankrike i kriget. Vi jagade vänligt bort honom från L'Avanti på samma sätt som vi tidigare jagat bort hans vän Albert Thomas. Han gick då till Il Corriere della Sera och så vidare (*XVII Congresso Nazionale del P.S.I. – Livorno 1921*, stenografiskt protokoll, Milano, 1962, s. 308). Det är att notera i sammanhanget att redan 1920 hade Serrati i Moskva, i Lenins närvaro, omnämnt Cachins ”uppdrag”. Serrati skulle för övrigt återkomma till denna punkt åtskilliga gånger och i synnerhet i *L'Avanti* den 16 mars 1922 under rubriken Cachins uppdrag.

Men redan före Serrati hade det ryska socialdemokratiska (mensjevikiska) partiet i sin *Utlandsdelegation* erinrat om detta Cachins första uppdrag när Cachin år 1917 just stod i begrepp att resa till Ryssland för att uppmuntra Kerenskij att fortsätta kriget: ”Beträffande medborgaren Cachin vill vi erinra de ryska kamraterna om att han redan utfört ett liknande uppdrag i Italien. Där försökte han lamslå de italienska socialisternas ärofulla aktion vid en tidpunkt då nationalisterna med all kraft försökte dra in sitt folk i den blodiga striden” (citerat hos A. Kriegel, *Aux origines du communisme français*. Paris, 1954, I, s. 164, not D).

Alfred Rosmer (*Le mouvement ouvrier pendant la guerre*, Paris, 1936, s. 327-333) och Gaetano Salvemini (*Mussolini diplomate*, Paris, 1932, s. 19-21 och *Scritti sul fascismo*, I, Milano, 1961, s. 9 och 386-391) har särskilt understrukit samförståndet mellan Mussolini och Cachin. Bland de citerade källorna har man liksom tidigare i fallet Jouhaux anledning att särskilt dröja vid vittnesmål från personer som känt till vad det egentligen handlade om, nämligen Renaudel och Paul Faure. ”Flera av oss minns att de första numren av *Il Popolo d'Italia* utgavs med hjälp av franska pengar”, skrev Renaudel i *Le Quotidien* den 9 november 1926. Han fortsätter: ”Marcel Cachin känner väl till allt detta, fastän han inte vill att man ska prata om det.” Och i *Le Populaire* av den 9 januari 1928 skriver Paul Faure: ”En dag anförtrorde dåvarande statsministern Jules Guesde mig att vi därborta (det vill säga i Italien) hade en man som stod på vår sida, nämligen Mussolini. Vi hade sedan skickat honom ett första bidrag på 100 000 francs så att han skulle kunna börja ge ut sin tidning. Jag kan inte exakt ange vem som personligen gav honom pengarna men Cachin kan, om han vill, upplysa *L'Humanités* läsare om den saken. Han reste nämligen vid denna tidpunkt till Italien för att för den franska regeringens räkning sammanträffa med Mussolini.”

Salvemini, som dessutom citerar andra källor, påpekar att varken Mussolini eller Cachin har någonsin dementerat saken.

Tidpunkten för uppdraget

M. Moissonnier, som upprördes över de beskyllningar han trodde riktades mot minnet av ”vår store stridsbroder”, har försökt ge en officiell version av Cachins uppdrag: ”Även om Jules

Guesdes sändebud Marcel Cachin verkligen sammanträffade med Mussolini i Milano i mars 1915 vid en tidpunkt då Mussolini nyss gått ur det Italienska Socialistpartiet så fanns ju *Il Popolo d'Italia* redan den 15 november 1914, det vill säga fem månader före Cachins besök” (Autour du fascisme italien, *La Nouvelle Critique*, nr 149 september–oktober 1953, s. 145–149). Inga dokument tycks dock belägga denna åsikt. I artikeln Iz istorii odnogo zagovora (Delo Mussolini-Gedenstrom) – Historien om en komplot (Affären Mussolini–Gedenstrom) – i *Istoričeskij arkhiv*, nr 5, 1962, delvis nytryckt i *Rinascita*, nr 6-7, 9 och 16 februari 1963 under titeln I rubli dello zar a Benito Mussolini, behandlar A. C. Korneev Mussolinis underhandlingar med den ryske agenten Gedenstrom om de medel han behövde för den attack som vissa vänsterinterventionister förberedde mot en österrikisk gränsgarnison för att provocera krig. Eftersom det i detta fall rörde sig om en rysk agent och om ryska pengar så tycktes man inte tveka att publicera dokumenten.

Utan att följa G. Pontremolis hela resonemang som går ut på att Mussolini skulle ha haft ett första sammanträffande med Cachin den 10 oktober 1914. (Un giornale e qualche uomo, *Il Mondo*, 25 mars 1950) kan man liksom R. De Felice dra sig till minnes att det faktiskt finns vissa spår som gör det möjligt att datera Cachins resa till Italien till december 1914 (*Mussolini, il rivoluzionario*, Turin, 1965, s. 263-264). Rosmer i sin tur fastslår (a.a., s. 330) att Cachins första artiklar med drag av färsk Italieninspiration dyker upp i *L'Humanité* från och med den 22 december, det vill säga något mer än en månad efter *Il Popolo d'Italias* grundande.

En sista fråga uppställer sig emellertid. Den 12 och 13 november skulle Mussolini enligt R. De Felice (a.a. s. 276) tillsammans med sin italienske förläggare Filippo Naldi, redaktör för *Il Resto del Carlino*, och med Mario Girardon, samme tidnings korrespondent i Paris, ha sammanträffat med några ”politiker från den allierade fronten”. Vilka politiker är det som här avses?

4. Fascismens finansiering

Daniel Guérins stora förtjänst var att han på sin tid i de första kapitlen av sin *Fascisme et grand capital* (Paris, 1936) väckte problemet om fascismens ”finansiärer”. Renzo De Felice lägger i dag fram siffrorna i Primi elementi sul finanziamento del fascismo dalle origini al 1924 (*Rivista Storica del Socialismo*, VII, 22 maj-augusti 1964, s. 223-251).

Vilka var fascismens ekonomiska tillgångar under uppkomståren? Det är berättigat att föra efterforskningarna fram till december 1924 ty fascismen stabiliserade sig inte ordentligt förrän efter ”Matteotti-krisen”.

Hur skaffade sig fascismen dessa tillgångar? Ett studium av det italienska inrikesministeriets arkiv ger först vid handen att fascismen efter några mer eller mindre lyckade försök från och med sommaren 1921 tillgrepp ett ytterst modernt och välorganiserat insamlings- och skattesystem som trots den inre splittringen och rivaliteten inom rörelsen ganska regelbundet kunde förse rörelsen med pengar.

I studiet av fascismens finansiering kan man emellertid urskilja tre om inte fyra olika faser. Under den första perioden (från mars 1919 till sommaren 1921) sker finansieringen i en ganska begränsad skala. Fascismen framstod i vissa kretsar ännu som alltför omstörtande och man måste också tänka på att rörelsen ännu inte hade spritt sig utanför städerna. Från och med sommaren 1921 då det nya skattesystemet trädde i kraft och fascismen börjat framträda som en nationell maktfaktor började penningmedlen strömma in för att sedan åter minska från och med 1922 ända fram till marschen mot Rom. ”Den bolsjevikiska faran var, påpekar De Felice, numera avvärjd och läget höll på att normaliseras” (a.a. s. 242). Till detta måste läggas det som Salvemini (*Scritti sul fascismo*, Feltrinelli, Milano, 1961) redan påpekat, nämligen att år

1922 var den italienska kapitalismen redan på väg ut ur sin efterkrigs-kris. Marschen mot Rom och till sist Mussolinis maktövertagande satte på nytt en ”vändig fart på bidragen” (ibid.). Industriförbundens och handelsbolagens subventioner ökade under oktober-december 1921 och januari-oktober 1922 från 447 200 respektive i 247 025 lire till 4 125 750 lire under perioden november-december 1922, alltså en betydande ökning (nästan 20 % per år).

Bland de slutsatser som Renzo De Felice drar av sin analys är särskilt följande värd att citeras: ”Finansieringen av fascistföreningarna var till största delen ett klassfenomen. övriga faktorer tycks inte ha haft någon nämnvärd inverkan” (a.a.). Viktigare syns oss dock nästa slutsats vara: Eftersom merparten av fascismens ekonomiska tillgångar kom från industrin och de stora kapitalägarna, skulle man då inte med fog kunna tala om en ”intensiv profascistisk verksamhet” bland industriidkarna i medvetet syfte att föra Mussolini till makten? Confindustrias och aktiebolagens sena uppträdande på scenen (under valen 1924) utgör ytterligare ett bevis för denna teori.

Ett geografiskt studium – slutligen – av finansieringsfrågan bekräftar vad man redan visste på det politiska planet, nämligen att fascismen hade svårt att slå igenom i Syditalien.

De Felices resultat har dock ifrågasatts av Paolo Spriano (i *Unità*, 6 oktober 1964) och Giordano Sivini (i *Rivista Storica del Socialismo*, VII, 23, september–december 1964, s. 627-630). Dessa båda menar att De Felices siffror inte representerar på långt när rörelsens alla inkomster, ty i siffrorna finns inte de främsta sub-skribenterna medtagna – bankerna och industrimagnaterna – ej heller bidragen till *Il Popolo d'Italia*. Dessutom – vilket De Felice själv erkänner (*Rivista Storica del Socialismo*, VII, 23, s. 630-32) - är inte de osedvanligt stora bidragen vid tiden för marschen till Rom medtagna i kalkylen. Bland dessa bidrag har vi t.ex. de 3 500 000 lire som frimurarnas huvudloge enligt Berneri skulle ha bidragit med för att finansiera marschen (Camillo Berneri, *La Massoneria e il fascismo*, 1939, omtryckt i *Umanità Nova*, XLIII, 4, 27 jan. 1963). Det är numera helt klarlagt – tack vare bland annat Ernesto Rossi (se särskilt *I padroni del vapore*, Bari, 1955) – att det var först sedan fascismen väl etablerat sig som industrin och de italienska jordbrukarna helt och fullt visade sin uppskattning.

5. De styrande klassernas ansvar. Bonomi och fascismen – ett exempel

De första ryktena om krigsministern i Giolittis regering Ivanoe Bonomis stöd till fascistföreningarna började cirkulera redan 1921. Giuseppe De Falco (*Il fascismo milizia di classe*, Bologna, 1921, s. 26) nämner ett cirkulär från generalstaben daterat den 20 oktober 1920 (i själva verket ska det vara den 24 september). Cirkuläret rekommenderar stöd åt fascistföreningarna. Först 1924 dementerade Bonomi dessa rykten i samband med att han publicerade sitt arbete *Dieci anni di politica italiana* (Milano, 1924). Enligt bokens företal (Ferruccio Rubbiani, *Il pensiero e l'azione di Ivanoe Bonomi*) rörde det sig helt enkelt om ett missförstånd. En general hade misstolkat ett cirkulär med förfrågningar om fascistföreningarna. Ett annat cirkulär av generalstabschefen Badoglio, daterat den 23 oktober 1920, satte för övrigt punkt för affären. Sedan vissa kommentatorer och i synnerhet Gobetti understrukt motstånderna i Bonomis senkomna försök till dementi svarade Bonomi – denna gång omgående – i *L'Azione* den 9 mars 1924. Gobetti tar dock upp frågan igen i *Rivoluzione liberale* (Turin) den 18 mars: ”Bonomi tycks utgå från att vi måtte vara omåttligt enfaldiga”.

Roberto Vivarelli har framlagt nya dokument (Bonomi e il fascismo in alcuni documenti inediti, *Rivista Storica Italiana*, LXXII a, nr mars 1960, s. 147-157) som visar att ryktena år 1921 inte var alldeles grundlösa. Cirkulärbrevet av den 24 september 1920 konstaterar i själva verket att fascistföreningarna ”hädanefters kan betraktas som levande krafter som eventuellt skulle kunna användas mot antinationella och omstörtande element. Det förefaller således

lämpligt”, fortsätter texten, ”... att upprätthålla kontakter med dem och att på nära håll följa deras verksamhet. Samt att eventuellt ta dem med i beräkningen” och så vidare.

Den ytterst gynnsamma bedömningen av fascistföreningarna i detta första cirkulärbrev tycks indirekt bekräftas av cirkulärbrevet av den 23 oktober trots att detta brev avsåg att retuschera tolkningen av det första cirkulärbrevet. Enligt texten i det andra brevet skulle avsikten med det första ha varit ”att genom försiktiga kontakter erhålla säkra upplysningar om fascistföreningarnas verksamhet”.

Ett hittills helt okänt cirkulär av den i oktober 1920 från 23. infanteridivisionens stab i Chieti citerar ord för ord uppfattningen av fascistföreningarna som ”levande krafter”. Cirkulärbrevet rekommenderar att man för att erhålla upplysningar om deras verksamhet anställer som ”förtroendemän före detta officerare som själva är medlemmar i fascistföreningarna”.

Om man så till sist studerar några hittills opublicerade anteckningar som Bonomi troligen skrev under sommaren 1921, så kan man konstatera att det enda den före detta krigsministern beklagar sig över är att pressen fått kännedom om de två cirkulären. Som R. Vivarelli påpekar vidtogs aldrig någon åtgärd mot alltför nitiska militärer.

6. Ockupationen av fabrikerna – ett försummat tillfälle

Ända tills för inte så länge sedan har kommunister och anarkister varit eniga om att i ockupationen av fabrikerna 1920 se det stora försummade tillfället i efterkrigstidens Italien. Behöver man tillägga: ”försummat på grund av reformisternas agerande”?

Detta var för övrigt ett av de främsta skäl man åberopade vid brytningen i Livorno, och med undantag av vissa perioder av ”enighet” har kommunisterna aldrig övergett denna ståndpunkt. Som en reflex av en period av ”enighet” vid tiden för de enade fronterna får man tydligen betrakta Zinovievs formulering: ”I september 1920 hade det historiska ögonblicket redan glidit dem ur händerna” (i *L'Internationale Communiste* au travail, Paris, 1923, s. 138).

I en nyutkommen bok (*L'occupazione delle fabbriche-Settembre 1920*, Turin, 1964) försöker Paolo Spriano däremot visa att händelserna 1920 snarare tydde på den italienska socialismens ”otillräcklighet”, brister” och ”söl” (sådana påståenden är alltid lätta att göra i efterhand beträffande alla misslyckade rörelser) än på dess ”förtjänster, hänförelser och revolutionära glöd”. Enligt författaren förlorade den italienska regeringen aldrig kontrollen över situationen. Men framför allt hade ”massorna inte kraft nog att opponera sig i nationell skala när reformisterna valde kompromissen som utväg”. Detta tycks vara det tyngst vägande argumentet. Det går indirekt tillbaka på ett symmetriskt resonemang: 1) Proletariatet saknade en revolutionär organisation som kunde tillvarata dess intressen. Detta är den traditionella kommunistiska ståndpunkten. Den betraktar händelsen som ett försummat tillfälle och vill därmed rättfärdiga brytningen i Livorno. Paolo Spriano tillbakavisar denna ståndpunkt. 2) Å andra sidan borde den revolutionära spontaniteten till sist ha varit avgörande. Denna teori vacklar mellan Bakunin och Rosa Luxemburg och vill mer eller mindre visa att en organisation hade varit onödig. Och följaktligen var också brytningen i Livorno det. Man frestas alltså att i Paolo Sprianos högst intressanta och utomordentligt väldokumenterade bok se ett vittnesbörd om det Italienska Kommunistpartiets ”enighetsperiod”.

I *L'atteggiamento del governo Giolitti di fronte all'occupazione delle fabbriche, settembre 1920* (Storia e Politica, 1965) försöker Paolo Vallauri utifrån ett betydligt vidare ekonomiskt-politiskt sammanhang visa att striden 1920 mindre utkämpades mellan proletariatet och industriägarna än mellan industriägarna och en försiktig regering. Regeringen var van att beräkna alla risker och ”mån om att undvika en katastrofal sammanstötning”. Under det att proletariatets organisationer – med undantag av kommunister och anarkister – knappast tycktes vara beredda att ta makten gick storkapitalets alla bemödanden och i synnerhet

Confindustrias ut på att framkalla en konflikt och därigenom driva regeringen till ett misslyckande.

Enligt Vallauri var det de nya relationerna mellan bankerna och den tunga industrin som var ”ursprunget till de ekonomiska och politiska omstörtningar som kännetecknade Italien av år 1920”. Genom regeringen Giolittis erbjudande om medling och tendensen hos arbetarorganisationerna till kompromisslösningar sökte industriägarna ”tvinga” proletariatet till eftergifter. Men proletariatet svarade med att ockupera fabriker. Detta är en fyndig teori som ganska klart visar hur kapitalet då dess utveckling så kräver med hjälp av reformisterna ganska lätt kan utnyttja proletariatets revolutionära initiativ i sina egna intressen – i det här aktuella fallet för att påskynda proletariatets integration och fascismens maktövertagande. Ty båda dessa ting var numera oundgängliga förutsättningar för det italienska kapitalets framgångar. Ansvar vilar dock helt och hållet på reformisterna, men man frestas snarare beteckna deras agerande som moraliskt tvivelaktigt än som förräderi. Ty när allt kommer omkring fanns det mindre av tvivelaktig moral och hemlighetsmakeri hos representanterna för storkapitalet än hos proletariatets reformistiska ledare.

7. Fascism och nazism

Mussolinis inflytande på Hitler är känt alltsedan *Mein Kampf* (1924). De band som knöts mellan fascisterna och nazisterna till och med före marschen mot Rom liksom mellan fascisterna och vissa sydtyska ”rasister” har varit föremål för ett flitigt studium (jfr till exempel E. Anchieri, *Les rapports italo–allemands pendant l’ère nazi–fasciste*, i *Revue d’Histoire de la Deuxième Guerre mondiale*, april 1957). De flesta aspekterna av detta förhållande har också studerats från M. Toscanos redan klassiska arbete, *Le origini del patto d’acciaio*, Florens, 1948, till *Faschismus – Nationalsozialismus* av Brunswick, 1964. I detta sammanhang är ett arbete av F. W. Deakin särskilt betydelsefullt: *The Brutal Friendship*. Mussolini, Hitler and the Fall of Italian Fascism, London, 1962. Men det verkliga problemet har man aldrig tagit itu med, nämligen frågan om vari skillnaderna låg mellan dessa båda strukturellt sett identiska skapelser. Skillnader finns. Ibland har man till och med gått så långt att man satt nazism och fascism i motsats till varandra. Dessa skillnader kan – såvida man inte vill föra dem tillbaka på en ”grundkaraktär” (tysk eller italiensk) i ett historiskt perspektiv – förklaras utifrån den situation det tyska respektive det italienska kapitalet befann sig i. Visserligen hade båda länderna förverkligat sitt nationella enande vid en ganska sen tidpunkt jämfört med övriga Europa men förutsättningarna hade varit olika. Vi vet att det italienska borgerskapet förde en ganska osjälvständig tillvaro vid den tidpunkt då det tyska enandet var frukten av ett redan självständigt kapital. Det tyska kapitalet var alltså starkare och stödde sig dessutom på de socialdemokratiska organisationerna varigenom det kunde dela ut större ”smulor” och mycket snabbt inordna proletariatet i det övriga samhället.

Den första skillnaden var alltså att nazismen hade lyckats förverkliga en mer fullständig ekonomisk ”helhet” än vad fascismen hade gjort. Det tyska proletariatet anpassade sig också mycket bättre än det italienska. Det är mycket svårt att i Tyskland finna motsvarigheter till den ständiga ”arbetarkonspiration” som Mussolinis Italien fick uppleva (jfr D. Zucàro, *Cospirazione operaia*, Turin, 1965). Inte heller fanns det någon motsvarighet till den italienska motståndsrörelsen (jfr R. Battaglia, *Storia della Resistenza italiana*, Turin, 1964, 2a uppl; jfr också G. Quazza, *La Resistenza italiana. Appunti e documenti*, Turin, 1966).

Även om fascismens maktövertagande skett med stöd av den styrande klassen i Italien så krävdes det dock som vi tidigare påpekat fyra års inbördeskrig för att detta maktövertagande skulle bli ett faktum.

Hitlers väg till makten däremot påminner i högsta grad om en ”parlamentarisk väg”. Man kan i detta avseende jämföra resultaten av de italienska valen 1924 (två år efter det att fascisterna

hade kommit till makten) då fascisterna fick 38 % av rösterna, antifascisterna 25 % och nedlagda röster var 37 % med de 36 % av rösterna som Hitler fick redan 1932. Det är visserligen sant att Hitler på grund av de tyska arbetarpartiernas svaghet inte stötte på samma motstånd som Mussolini gjorde. Men å andra sidan gynnades nazisternas väg mot makten rent objektivt, ja helt avsiktligt av den ”klass mot klasspolitik” som de tyska kommunisterna på Stalins tillskyndan förde.

Stalin och hans bundsförvanter skulle hellre än en tysk revolution (som enligt Lenins formulering skulle ha gjort Ryssland ”inte längre till ett föredöme utan på nytt till ett efterblivet land”) i långt större utsträckning ha föredragit en revolution som skulle ha skapat en tysk stat beredd att vända sig mot de västliga demokratierna i en av dessa ”interimperialistiska konflikter” som J. Stalin själv hade gjort sig till teoretiker över.

Men skillnaderna mellan nazism och fascism är också uppenbara för vår omedelbara erfarenhet. ”Karnevalens Kejsare” som Mussolini kallades lockade till skratt. Men vem skulle ha kunnat tänka sig att skratta åt Hitler? Nazismens framträdande innebar fritt fram för det rena våldet. Här har vi återigen ett exempel på det irrationellas uppdykande, på de undertryckta behovens framträdande till ytan som varje samhälle fruktar. Det ligger inget överraskande i att de första psykologiska eller psykoanalytiska försöken att bringa klarhet i det nazistiska fenomenet utfördes redan under trettioalet. Nazismen insåg själv betydelsen av ett totalt nedbrytande av förnuftet. Lukàcs har beskrivit detta i *La destruction de la raison* (2 vol., Paris, 1958, framställningen är ganska schematisk). På detta plan är faktiskt skillnaderna mellan nazismen och fascismen påtagliga. De är allt det som skiljer Gentiles *Teoria generale dello Spirito come Atto puro*, Bari, 1924, från Rosenbergs *Der Mythos des XX. Jahrhunderts*, München, 1933, 7. uppl., – en för att tala i psykoanalytiska termer reaktionell ideologisk reaktionära filosofi.

Här har vi den mest synbara skillnaden mellan de båda rörelserna, nämligen beträffande antisemitismen. Fascismen var från början ingalunda antisemitisk. Preziosis ”teoretiska” ansträngningar framstår mera som ett undantag (jfr R. De Felice, Giovanni Preziosi e le origini del fascismo, 1917-1931, *Rivista Storica del Socialismo*, V, 17, september–december 1962). En av nyckelpersonerna i Mussolinis liv, Margherita Sarfatti, var judinna. Men vi har inga bevis för detta, det rör sig mera om en anekdot. Det finns dock viktigare bevis, till exempel de ledande fascisternas motvilja mot att officiellt anamma antisemitismen sedan nazisterna kommit till makten (beträffande hela denna fråga jfr R. De Felices viktiga arbete, *Storia degli ebrei italiani sotto il fascismo*, Turin, 1961). Den första raslagsstiftningen antogs i själva verket inte förrän 1938. Den mötte långt ifrån samma anslutning som i Tyskland.

8. Är vårt undermedvetna fascistiskt?

Med undantag av L. Salvatorellis och G. Ansaldos reflektioner över småborgerskapet – dessa är för övrigt mer ”moralister” än psykologer eller sociologer – så har ”fascismens psykologi” inte uppmärksamats på allvar förrän efter nazismens maktövertagande. Vi ska i detta sammanhang som ett rent kuriosum citera den engelska socialisten L. Birchs pamflett, *Why they Join the Fascists*, London 1937. Den försöker visa hur nazismen och Oswald Mosleys engelska fascism först och främst förverkligade småborgerskapets förträngda behov.

Med *The Mass Psychology of Fascism*, New York 1946 (denna upplaga är utökad med en inledning och med två nyskrivna kapitel; den första upplagan, *Massenpsychologie des Faschismus* är från 1933) har W. Reich lämnat det stora bidraget till ämnet (beträffande Reich, jfr också samlingsverket av B. Fraenkel, *Sexualité et repression*, i *Partisans*, oktober–november 1966). Författaren anser att fascismen i själva verket bara frigjorde de impulser som ligger och slumrar inom oss. Fascismen skulle alltså vara inte endast en social-politisk fråga utan också en fråga om organiseringen av våra instinkter. Endast en kontrollerad

frigörelse av sexualiteten och kamplusten inom oss har, enligt Reich, förhindrat att dessa impulser tagit sig ett känslomässigt uttryck i fascistisk aggressivitet. Till fascismens ekonomiska orsaker, till kapitalismens motsägelser borde man alltså dessutom lägga det sexuella livets motsägelser, undertryckandet av människornas kärleksliv. Denna synpunkt stöds av R. Loewenstein i hans arbete *Psychoanalyse de l'antisémitisme*, Paris 1952. Det intressantaste med Reichs teori är utan tvivel att den gör det möjligt för historiker eller sociologer att införa en distinktion i det allmänna begreppet, att om man så vill göra åtskillnad mellan stalinism och fascism. Under det att f (eller nazismen) byggde på en oordnad frigörelse av våra impulser och alltså – vilket R. Loewenstein tydligt påvisat – på en verklig frigörelse av överjaget, så grundar sig stalinismen däremot på ett hämmande av samma impulser, på en förstärkning av detta överjag. Ett sådant resonemang förklarar ju faktiskt den ständiga förträngningen av sexuallivet i uppbyggandet av den stalinistiska byråkratin, den puritanism som i dag råder i Sovjetunionen och i kommunistpartierna och så vidare – en puritanism som tydligen förstärks av den allt tilltagande skaran av småborgare som anslutit sig till denna rörelse. I detta skulle alltså skillnaden ligga mellan de båda totalitära staterna.

Ur ett psykiatriskt perspektiv tycks J. Gabels bok, *La fausse conscience*, Paris 1962, förse historikerna med ett betydligt mer lätthanterligt arbetsverktyg. Gabel visar tydligt hur ”la fausse conscience” ej kan skiljas från en underskattning av tidssammanhanget och det historiska händelseförloppet. Och faktiskt ville ju både fascism och nazism framstå som ”ohistoriska” rörelser (”Tusen-årsriket”, ”Det Tredje Rom”, och så vidare). Men ”la fausse conscience” kan ej heller skiljas från en positiv inställning till rummet till förfång för tidssammanhanget. I detta sammanhang behöver man bara tänka på fascismens smak för det monumentala och i synnerhet Mussolinis initiativ att avröja Forum Romanum. Dessa arbeten representerar en tydlig syntes av denna dubbla strävan efter rymd och oändlighet. Slutligen kan ”la fausse conscience” ej heller skiljas från en ”avdialektisering” av världsbilden eller till och med av uppfattningen om varandet. Ville inte också fascismen få ett slut på de sociala motsägelserna och motsättningarna? Återfinna en identitet? Ett slags ”slut på historien”?

”La fausse conscience” som är oskiljaktigt från fascismen och fascismen själv tycks sålunda kunna göras till föremål för samma analys som man använder på schizofrenin. Rör det sig helt enkelt om en analogi? Eller är det i själva verket fråga om en homologi? Fascismens historia är en stor bok där också psykiatern kan påträffa välbekanta tankegångar.

Bibliografi

1. Allmänna verk över perioden

F. Chabod, *L'Italia contemporanea (1918-1948)*, Turin 1961, är att föredraga framför den franska upplagan. Den är mer fullständig och utgör utan tvivel den bästa inledning vi för närvarande har över detta tidsskede.

G. A. Chiurco, *Storia della rivoluzione fascista*, 5 vol., Florens 1929. Ett monumentalt arbete som nästan innehåller den officiella versionen av händelseförloppet.

G. Volpe, *Histoire du mouvement fascists*, Rom (utan tryckår). Ett ganska medelmåttigt propagandaverk av en stor nationalistisk historiker.

G. Pini, F. Bresadola, G. Giacchero, *Storia del fascismo. Guerra-Rivoluzione-Impero*, Rom 1938, 2. uppl. Behandlar perioden Adua till utropandet av kejsardömet, en kort översikt av Italiens ”frigörelse”.

R. Farinacci, *Storia del fascismo*, Cremona 1940, behandlade de fyra avgörande åren 1919-1922, typisk för genren.

G. Salvemini, *Scritti sul fascismo*, Milano 1963, 2. uppl. En klassiker av en stor antifascistisk historiker.

L. Salvatorelli, G. Mira, *Storia d'Italia nel periodo fascista*, Turin 1956. Till största delen en politisk historia, som står krönikan mycket nära.

G. Carocci, *Storia del fascismo*, Milano 1959, utmärkt, ingår i serien Oue sais-je?

E. Santarelli, *Storia del movimento e del regime fascista*, 2 vol., Rom 1967. En bred skildring som försöker inordna fascismen i den europeiska mellankrigskrisen. Ett betydelsefullt arbete.

D. Guérin, *Fascisme et grand capital*, Paris 1965, 3. uppl. (1. uppl. från 1936). Oumbärlig, står sig fortfarande.

C.M.R., *Histoire du fascisme italien*, Paris 1938. Tillsammans med arbetena av Tasca och Salvemini ett av de bästa arbetena av landsförvisade antifascister.

M. Gallo, *L'Italie de Mussolini*, Paris 1964. Skicklig och välskriven krönika.

2. Fascismens uppkomst och framträdande Vittnesbörd

Ett visst antal arbeten som ägnar sig åt perioden 1919-1922 kan numera betraktas som vittnesbörd, till exempel:

P. Nenni, *La lutte de classes en Italia*, Paris 1930; *Six ans de guerre civile en Italie*, Paris 1930; *Storia di quattro anni*, Rom 1946; *Vingt ans de fascisme*, Paris 1960.

E. Lussu, *La Marche sur Rome ... et autres lieux*, Paris 1935.

G. Volpe, *Guerra dopoguerra fascismo*, Venedig 1928.

Studier

A. Gramsci, *L'Ordine Nuovo 1919-1920*, Turin 1955; *Socialismo e fascismo. L'Ordine Nuovo 1921-1922*, Turin 1966.

P. Gobetti, *Scritti politici*, Turin 1960. De båda sistnämnda arbetena är grundläggande.

A. Tasca, *Nascita e avvento del fascismo*, Florens 1950. Den utgör det stora verket i frågan. Det finns en fransk upplaga av den: *Naissance du fascisme*, Paris 1968.

U. Fedeli, *La nascita del fascismo, Ivrea 1959* – en anarkists synpunkter, en utmärkt liten sammanställning. P. Alatri, *Le origini del fascismo*, Rom 1961, 2. uppl. Särskilt viktig beträffande nationalism och de styrande klassernas ansvar.

R. Paris, *Histoire du fascisme en Italie. 1. Des origines à la prise du pouvoir*, Paris, 1962.

R. Vivarelli, *Il dopoguerra in Italia e l'avvento del fascismo (1918-1922). I. Dalla fine della guerra all'impresa di Fiume*, Neapel 1967. Uppkomsten av det moderna Italien. En rigorös rekonstruktion. Ytterligare två delar har utlovats.

Tre föreläsningsserier eller seminarier över fascismen närmar sig mer eller mindre på kort sikt frågorna om fascismens uppkomst. Bland dessa citerar vi följande framställningar: N. Valeri, *Lezioni sull'antifascismo*, Bari 1960; P. Alatri, *Trent'anni di storia italiana, 1915-1945*, Turin 1961 och L. Basso, *Fascismo e antifascismo, 1918-1948*, Milano 1962.

R. Colapietra, *Napoli tra dopoguerra e fascismo*, Milano 1962; G. Perillo, *I comunisti e la lotta di classe in Liguria negli anni 1921-22*, är ett utdrag ur tidskriften *Movimento operaio e socialista*, 1962-1963; E. Santarelli, *Le Marche dall'unità al fascismo*, Rom 1964; S. Sechi, *La Sardegna tra guerra e dopoguerra*, i *Il Movimento di Liberazione in Italia*, juli–september 1967, ss. 3-32, och *Il movimento autonomistico e le origini del Fascismo in Sardegna (1920-*

1922), i *Annali della Fondazione Einaudi*, 1968, ss. 1-71. De sistnämnda två arbetena erbjuder exempel på fascism inom ett lokalt avgränsat område.

G. Salvemini, *The March on Rome*, i *Current History*, oktober 1932, ss. 38-43; A. Repaci, *Mito e realtà della marcia su Roma*, i *Il Movimento di Liberazione in Italia*, april-juli 1960, ss. 3-41.

Ideologisk bakgrund

G. Gentile, *Origini e dottrina del fascismo*, Rom 1929, liksom B. Mussolini, *La doctrine du fascisme* (fransk övers., Florens 1938, 3. uppl., till hälften skriven av Gentile, till hälften av Missiroli) representerar de stora teoretiska framställningarna över den fascistiska tjugoårsperioden.

Mer uppbyggliga är: *Dizionario mussoliniano – 1500 affermazioni e definizioni del Duce*, Milano 1940, som innehåller Mussolinis åsikter om allt mellan himmel och jord i alfabetisk ordning från Accademia till Zara och *La dottrina fascista ad uso delle scuole e del popolo*, Rom, utan tryckår – arbetet redogör för mussolinianismens principer.

R. De Felice, *Giovanni Preziosi e le origini del fascismo (1917-1931)*, i *Rivista Storica del Socialismo*, september–december 1962, ss. 493-555, behandlar ett föga utforskat problem.

Arbeten rörande de italienska nyhegelianerna: E. Garin, *Cronache di filosofia italiana, 1900-1943*, 2 vol., Bari 1966, 3. uppl. En smula svårfattlig översikt men ytterst fullständig som ser den italienska idealismen inifrån.

E. Agazzi, *Il giovane Croce e il marxismo*, Turin 1962, utomordentligt intressant.

F. Valentini, *La controriforma della dialettica*, Rom 1966, skildrar nyhegelianismens begränsningar.

För de litterära förebilderna till fascismen är en av de viktigaste källorna den serie av tidskriftsantologier (*Il Regno*, *Lacerba*, *La Voce*) som från och med 1960 utges i Turin: *La cultura italiana del '900 attraverso le riviste*.

Ett annat intressant vittnesbörd om det intellektuella klimatet är H. Giordan, *Romain Rolland e le mouvement florentin de "La Voce"*, Paris 1966.

B. Crémieux, *Litterature italienne*, Paris 1928; C. Salinari, *Storia popolare della letteratura italiana. III. Dalla seconda meta del Settecento al Novecento*, Rom 1962. Den belyser också de litterära grupperna.

A. Asor Rosa, *Scrittori e popolo. Saggio sulla letteratura populista in Italia*, Rom 1965. En av de mest lysande böcker som publicerats i Italien efter kriget.

I *Futuristi*, av G. Ravegnani, Milano 1963, är en liten poetisk antologi.

F. T. Marinetti, *Al di là del comunismo*, Milano 1920, dokument; *Futurismo e fascismo*, Foligno 1924, – detta problem har ingående studerats i R. De Felices nyss nämnda arbete.

A. Pavolini, *Futurismo*, i *Vita* (redaktör: J. Luchaire), 25 december 1919, – en samtidas åsikt.

M. Cancogni, *Storia dello squadristico*, Milano 1959, innehåller levande beskrivningar av de futuristiska frikårernas expeditioner.

Eftersom D'Annunzios namn förekommer i alla sammanhang nöjer vi oss med att citera den utmärkta lilla boken av N. Valeri, *D'Annunzio davanti al fascismo*, Florens 1963. Ej heller att förglömma är S. Caprioglio, *Un mancato incontro Gramsci-D'Annunzio a Gardone nell'aprile 1921* (med ett uttalande av P. Togliatti), i *Rivista Storica del Socialismo*, januari–augusti 1962, ss. 263-273.

3. Grupper, partier, syndikat

Beträffande folkpartiet och olika liberaler (Salandra, Giolitti, Nitti) hänvisas till nedanstående bibliografier av F. Chabod och C. Morandi liksom till P. Alatri anförda arbete och G. Giolitti, *Mémoires de ma vie* (fr. övers. Paris 1923), vidare till L. Sturzo, *L'Italie e le fascisme* Paris 1927; A. Salandra, *Memoire politiche 1916-1925*, Milano 1951, med intressanta synpunkter. F. Chabod, a.a., innehåller en betydelsefull översikt över den politiska situationen i Italien under efterkrigstiden. Den kompletteras av C. Morandi, *I partiti politici nella storia d'Italia*, Florens 1963, och av J. Meynaud, *Les Partis politiques en Italie*, Paris 1966.

Nationalisterna

A. Oriani, *La rivolta ideale*, Bologna 1926; E. Corradini, *L'Ora di Tripoli*, Milano 1911; *Il nazionalismo italiano*, Milano 1914; G. Papini, G. Prezzolini, *Vecchio e nuovo nazionalismo*, Milano 1914, – olika yttringar av nationalismen. Se också M. Vaussard, *De Pétrarque à Mussolini. Evolution du sentiment nationaliste italien*, Paris 1961, – kontinuiteten kan ifrågasättas.

P. Alatri, a.a. innehåller, har det sagts, ett lysande studium av nationalismen. En god inledning i nationalismen är W. Alff, *Die Associazione Nazionale Italiana von 1910 i Faschismus-Nationalsozialismus* (*Schriftenreihe des Internationalen Schulbuchinstituts*), Brunswick, 1964, ss. 7-27.

R. Molinelli, *Per una storia del nazionalismo italiano*, Urbino 1966. Betydelsefull då den citerar programmen.

”Nationalsocialismen”

P. Orano, *Colei che siede sopra l'acqua. Conferenza pronunciata a Roma il 15 dicembre 1915*, Rom 1916, skildrar bra vissa anarkiska syndikalisters ”omvändelse”.

E. Rossoni, *Le idee della ricostruzione. Discorsi sul sindacalismo fascista*, Florens 1923; V. Amoroso, *Il sindacalismo di E. Corradini*, Palermo 1929, – dokument.

G. Bourgin, *L'Etat corporatif en Italie*, Paris 1935, – en god översikt över nationalsocialismens utlöpare.

E. Santarelli, *Le socialisme national en Italie*, i *Le Mouvement social*, januari–mars 1965, ss. 41-70, – den första ingående analysen av detta viktiga problem.

Nationalfascistiska Partiet

A. Gambino, *Storia del PNF*, Milano 1962, – lysande journalistik.

D. L. Germino, *The Italian Fascist Party in Power*, Minneapolis 1959.

Beträffande perioden som börjar med marschen mot Rom, när partiet på allvar börjar att spela en roll, har ingående studerats i Germinos doktorsavhandling. Emigranternas antifascistiska litteratur har självfallet ägnat sig åt framför allt de totalitära sidorna av PNF. Så till exempel S. Trentin, *Anticlématisme*, Paris 1930, och *Dix ans de fascisme totalitaire en Italie*, Paris 1937. Men också i dessa arbeten skildras PNF endast efter dess maktövertagande.

4. Mussolini

B. Mussolini, *Scritti e Discorsi*, 13 vol., Milano 1934– 1940. Officiell utgåva där alla ”omstörtande” tonfall omsorgsfullt gallrats bort. Där saknas alltså alla skrivelser från hans socialistiska period och den är för övrigt mycket ofullständig.

Opera omnia, 35 vol. annonserade, Florens 1951–. Fullständig upplaga.

Den berömda *Autobiography*, London–New York 1928, är en förfalskning utan större intresse.

Betydligt intressantare även om dess betydelse ofta har överdrivits är Emil Ludwigs *Colloqui con Mussolini*, Milano 1950, 3. uppl. (1. uppl. utkom 1932).

P. Valera, *Mussolini*, Milano 1924, - pamflett; författaren är socialist, har lärt känna Mussolini på mycket nära håll och kan inte förlåta honom hans förnekanden och hans motsägelser. I samma riktning går också A. Balabanoff *Ricordi di una socialista*, Rom 1946.

M. Sarfatti, Dux, Milano 1926, har stått som modell för de biografier som skrevs under fascismen, till exempel G. Pini, *Benito Mussolini – La sua vita fino ad oggi dalla strada al potere*, Bologna 1926.

Y. De Begnac, *Vita di Mussolini*, 3 vol., Milano 1936-40, detta arbete stannar vid år 1922. Det är ett försvarstal för Mussolini. Ett arbete av samme författare, Palazzo Venezia – *Storia di un regime*, Rom 1951, innehåller vissa sidor som kastar ljus över Il Duces ”psykologi”. Ett annat arbete som också försöker beskriva människan Mussolini är C. Rossi, *Mussolini com'era*, Rom 1947, och P. Monelli, *Mussolini piccolo borghese*, Milano 1954. Den senare finns i fransk översättning: *Mussolini petit bourgeois*, Paris 1955. Den är utomordentligt levande men inskränkt.

A. Borghi, *Mussolini en chemise*, Paris 1932; A. De Ambris, *Mussolini l'uomo e la leggenda*, Paris 1930, och självfallet G. Dorso, *Mussolini alla conquista del potere*, Milano 1961, 2. uppl., – den sistnämnda innehåller bland de mest lyckade försöken att avmystifiera Il Duce.

E. Santarelli, *La revisione del marxismo in Italia*, Milano 1964, (se också Robert Paris' redogörelse i *Le Mouvement social*, april–juni, 1966) innehåller viktiga sidor beträffande mussolinianismen under åren i 913-1914.

R. De Felice, *Mussolini il rivoluzionario. 1883-1920*, Turin 1965; *Mussolini il fascista. La conquista del potere 1921-1925*, Turin 1966, är inledningen till ett monumentalt biografiskt arbete på 5 delar. Tonvikten ligger här på det mussolinianska äventyret och därför kan en dylik biografi självfallet inte uppmärksamma i den utsträckning som den borde betydelsen av den rådande samhällsstrukturen och av klasskampen under perioden i fråga. Materialet är synnerligen rikt men noggrannheten blir ofta absurd. Man måste besitta goda insikter i ämnet för att kunna följa författaren i hans slingrande resonemang. En diskussion beträffande detta arbete mellan R. Vivarelli och L. Valiani är en mycket givande läsning. Den återfinns i *Rivista Storica Italiana*, LXXIX, 2 juni 1967, ss. 438-481.

Till dessa arbeten kan läggas ytterligare några böcker om arbetarrörelsen och då främst:

E. Santarelli, *Il socialismo anarchico in Italia*, Milano 1959, – den stannar vid andra världskriget beträffande inflytandet (förmedlat) från den anarkiska syndikalismen och till och med tidigare beträffande anarkisterna.

U. Fedeli, Breve storia dell'Unione Sindacale Italiana, i *Volontá*, 1957, numren g, 10 och 11. Liksom författarens övriga arbeten är också detta rikligt dokumenterat och seriöst. En lokal sida behandlas av G. Bianco i *Anarchici e sindacalisti rivoluzionari* som ingår i G. Bianco, G. Perillo, *I partiti operai in Liguria nel primo dopoguerra*, Genua 1965.

L. Fabbri, *La Controrivoluzione preventiva*, Bologna 1922, – en anarkistisk tolkning av fascismens maktövertagande.

Orienterande noter

1. Bibliografier, arbetsinstrument

I ett specialnummer av *Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre mondiale*, april 1957, återfinns artikeln *Sur l'Italie mussolinienne*; C. F. Delzell, *Benito Mussolini, A Guide to Biographical Literature*, i *The Journal of Modern History*, december 1963, ss. 339-353; Utmärkt är *Note bibliographique* av P. Alatri i *Le origini del fascismo*, ss. 286-302, vari hänvisas såväl till arbeten om fascismen som till bibliografier över sådana arbeten.

Bland tidskriftsartiklar ägnade fascismen må noteras: R. Paris: *La notion de fascisme. Notes sur quelques livres récents*, i *Partisans*, september-oktober 1962, ss. 150-168, och E. Fasano Guarini, *Travaux récents sur le fascisme italien*, i *Annales E.S.C.*, januari-februari 1964, ss. 83-102; vidare *L'Italie jusqu'au fascisme*, i *Annales E.S.C.*, mars-april 1967, ss. 431-442.

Ett bra men ofullständigt arbete är A. Leonetti, *Mouvements ouvriers et socialistes (Chronologie et Bibliographie). L'Italie (Des origines à 1922)*, Paris 1953. Med största försiktighet bör man däremot konsultera G. Trevisani, *Piccola Enciclopedia del Socialismo e del Comunismo*, 2 vol., Milano 1962-1963.

Låt oss slutligen tillägga att La Bibliothèque de documentation internationale contemporaine's register är mycket välförsett och välorganiserat.

2. Tidningar, tidskrifter

Idealet skulle vara att läsa en tidning av vardera politisk inriktning:

Il Popolo d'Italia (fascistisk)

Il Corriere della Sera (liberal)

La Stampa (Giolitti-anhängare)

L'Idée Nationale, *La Tribuna* (nationalistiska) *L'Avanti* (socialistisk)

Il Sovjet, *L'Ordine Nuovo* (kommunistiska)

Låt oss också i sammanhanget erinra om att Feltrinelliinstitutet i Milano nyligen gett ut i nytryck samtliga nummer av de italienska kommunisttidningarna.

La Rivoluzione liberale (P. Gobetti, vänsterliberal), från och med den 12 februari 1922.

Umanità Nova (anarkistisk)

Bland tidskrifterna från denna tid som presenterar de stora dragen i den nationalfascistiska ideologin kan vi nämna *Gerarchia* (fascistisk) och i synnerhet *Politica* (nationalistisk).

Den utländska pressen har på nära håll följt fascismens väg till makten. Jämför i detta avseende E. Di Nolfos studier *L'opinione pubblica europea e l'ascesa al potere di Mussolini*, i *Il Mulino*, oktober 1954; C. Vivanti, *La stampa francese di fronte al fascismo*, juli 1922-januari 1925, i *Rivista Storica del Socialismo*, januari-april 1965; E. Fasano Guarini, *Il Times di fronte al fascismo, 1919-1932*, i *Rivista Storica del Socialismo*, maj-december 1965; jämför också P. Milzas essä *L'Italie fasciste devant l'opinion française, 1920-1940*, Paris 1967.

Bland utländska tidningar citerar vi i synnerhet *The Times*, *Daily Mail* (artiklar av Sir Percival Phillips) och *L'Humanité* (klarsynta kommentarer av Jacques Mesnil). I Sydamerika, vid samma tid, *El Tiempo* i Lima som publicerat *Cartas de Italia* av José Carlos Mariátegui, anmärkningsvärda på grund av sin precision och klarhet. Den Kommunistiska Internationalens tidningar har självfallet ägnat fascismen stort utrymme, i synnerhet den allmänna situationen i Italien.

L'Internationale Communiste, La Correspondance Internationale, Mouvement Ouvrier International (Bulletin du Conseil International provisoire des Syndicats ouvriers, nr 1, januari 1921), *L'Internationale Syndicale Rouge*. Dessa tidskrifter behandlar också arbetarrörelsens öden och äventyr och den politiska och ekonomiska situationen i Italien.

Bortsett från rent poetiska tidskrifter kan nämnas att nästan samtliga italienska tidskrifter mer eller mindre sysslats med fascismen. Vi citerar i detta avseende främst:

Società, 1945-1962, Rom.

Movimento operaio, 1949-1956, Milano.

Movimento operaio e socialista, sedan 1955, Genua.

Rivista Storica del Socialismo, sedan 1958, Milano-Florens–Rom.

Il Movimento di Liberazione in Italia, sedan 1949, Milano.

Rivista Storica Italiana, efter krigsslutet, Neapel.

Studi Storici, sedan 1959, Rom.

Rinascita, sedan 1944, Rom–Milano.

Il Ponte, sedan 1945, Florens.

Bland de franska tidskrifterna är *Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre mondiale* otvivelaktigt den som mest ägnat sig åt Italien under den aktuella perioden.

3. Bibliotek, arkiv

De viktigaste arkiven är deponerade i Archivio Centrale dello Stato men också – för senare perioder – i de olika departementens arkiv. Ett betydande antal privata arkiv har ingående utforskats av R. De Felice i hans *Mussolini* till vilken vi hänvisar.

Vissa bibliotek är speciellt välfyllda; Deputeradekammaren, Feltrinelliinstitutet i Milano, Nationalbiblioteket i Florens och biblioteken i Rom, och så vidare.

Vissa centra, slutligen, har ibland intressanta dokument: Centro Studi Piero Gobetti i Turin, Centro Ligure di Storia Sociale i Genua, Istituto Storico della Resistenza in Piemonte i Turin, och så vidare.